

**Національна академія наук України
Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені
М.І. Долішнього НАН України»**

Серія «Проблеми регіонального розвитку»

**ПРОДУКТИВНА СПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ
РЕГІОНІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА
ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Наукова доповідь

Львів 2022

Продуктивна спроможність економіки регіонів: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: наукова доповідь / [наук. ред. д.е.н., проф. С.Л. Шульц]; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». Львів, 2022. 104 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-617-14-0030-6

Рецензенти:

Сторонянська І.З. д.е.н., проф., заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Безпарточний М.Г. д.е.н., проф., в.о. завідувач кафедри економіки і маркетингу Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету "Львівська політехніка"

У науковій доповіді представлено результати дослідження теоретико-методологічних засад продуктивної спроможності економіки регіонів. Основну увагу сфокусовано на дослідженні теоретичного базис концепції продуктивності економіки на національному та регіональному рівнях та визначено детермінанти продуктивної спроможності регіонів, які формують її багатофакторну модель. Досліджено проблематику продуктивності економіки в інституційних теоріях; проаналізовано соціальну складову продуктивної спроможності економіки регіонів; визначено структурно-секторальні та просторові детермінанти її зростання. Проаналізовано та узагальнено європейський та вітчизняний досвід оцінювання продуктивності ресурсів економіки країн та запропоновано шляхи його адаптації для України.

Доповідь може бути корисною при виробленні, прийнятті та реалізації управлінських рішень на різних рівнях управління, для представників органів державної влади та місцевого самоврядування, науковців, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» (протокол №9 від 14 грудня 2022 року).

©ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Зміст

Передмова.....	4
1. Генеза теоретичних основ концепції продуктивності та дослідницька парадигма продуктивної спроможності регіонів.....	6
2. Дискурс-аналіз категорії продуктивності в інституціональних теоріях.....	23
3. Трансформація методологічних засад дослідження і управління продуктивною спроможністю економіки регіонів в умовах викликів глобального середовища.....	34
4. Структурно-секторальні детермінанти продуктивної спроможності на національному та регіональному рівнях.....	41
5. Урбанізація як просторовий чинник продуктивної спроможності регіонів.....	54
6. Соціальний вимір продуктивної спроможності регіонів.....	72
7. Методичні підходи до оцінювання продуктивної спроможності економіки країн та регіонів.....	82
7.1. Методи вимірювання виробничої потужності та багатofакторної продуктивності національних економік.....	82
7.2. Оцінювання продуктивності сфери послуг: проблеми та шляхи їх вирішення	87
7.3. Продуктивність ресурсів економіки: світовий досвід оцінювання в контексті адаптації в Україні	94

ПЕРЕДМОВА

Сучасна Україна зазнала масштабних втрат через військову агресію РФ. Війна завдала катастрофічної шкоди економіці країни і призвели до дестабілізації виробництва, порушення ланцюгів постачання, пошкоджень енергетичної, транспортної та соціальної інфраструктури, зменшення інвестицій, а також значних втрат людського капіталу внаслідок зростання міграційної активності та зниження рівня зайнятості населення. Активні бойові дії охопили 10 областей країни, на які припадало приблизно 50 відсотків ВВП України. Війна матиме довгострокові негативні наслідки не тільки для розвитку економіки країни, а й безумовно зумовить зниження рівня життя населення.

Відтак концепція повоєнної відбудови України має передбачати підвищення ефективності використання наявних ресурсів і зосереджуватись на розбудові продуктивної економіки регіонів, яка матиме більшу здатність підтримувати та покращувати добробут своїх громадян за рахунок вищих доходів, кращої інфраструктури, більшої кількості якісних послуг та інших засобів. Підвищенню продуктивної спроможності регіонів сприятимуть фактори та рушії зростання продуктивності, які вирізнятимуться в залежності від наявних конкурентних переваг територій, потенціалів регіонів і певних територіальних громад. За цих умов теоретичні та прикладні аспекти дослідження детермінантів продуктивної спроможності регіонів є вкрай важливим науковим завданням, а виявлення ефективних механізмів її стимулювання допоможе більш продуктивним регіонам зберегти потенціал підвищити свій статус, а іншим – наростити потенціал продуктивної спроможності.

Представлені у науковій доповіді результати дослідження містять аналіз еволюції теоретичного базису концепції продуктивності економіки та продуктивної спроможності соціально-економічних систем, розкрито сутність поняття "продуктивна спроможність регіонів", проведено аналіз доробку зарубіжних вчених щодо оцінювання впливу просторових чинників на продуктивність економіки територіальних систем різного ієрархічного рівня, що дозволило виявити специфіку природи міжрегіональних та внутрішньорегіональних диспропорцій продуктивності.

Обґрунтовано особливості трансформації методологічних засад дослідження продуктивної спроможності регіонів в умовах сучасних викликів глобального середовища та внутрішніх імперативів сьогодення, а також акцентовано увагу на проблемі оцінювання продуктивності ресурсів регіонів та продуктивної спроможності економіки країн та регіонів загалом.

Авторський колектив: Шульц С.Л., д.е.н., проф. (передмова; п.1; п. 4; п.7.1); Мокій А.І., д.е.н., проф. (п. 3); Максимчук М.В., д.е.н., с.н.с. (п. 2); Лисяк Н.М., д.е.н., доцент (п. 5); Попадинець Н.М., д.е.н., с.д. (п. 6); Луцків О.М., к.е.н., с.н.с. (п. 1; п 4); Карп'як М.О., к.е.н. (п. 6); Войтенко О.А., пров. інж. (п. 7.1; п. 7.2); Янович А.В., пров. інж. (п. 7.3).

1. Генеза теоретичних основ концепції продуктивності та дослідницька парадигма продуктивної спроможності регіонів

У довоєнний період в Україні спостерігалася стагнація продуктивності економіки, яка проявлялась у зниженні щорічних темпів росту продуктивності праці та капіталу. Закономірним наслідком цього стали неможливість збільшення темпів росту заробітної плати найманих працівників і підвищення їхньої купівельної спроможності, зростання питомої ваги сировинного експорту в його загальних обсягах, дедалі більша залежність країни від імпорту енергоресурсів тощо. Відсутність позитивної динаміки продуктивності пов'язана з відсутністю активного заохочення вітчизняних підприємств до підвищення ресурсоефективності. Наприклад, показник продуктивності енергії (ВВП на одиницю загального постачання первинної енергії в Україні був у попередні роки приблизно в шість разів нижчим, ніж у країнах ОЕСР, та в понад два рази – ніж у країнах Східного партнерства ЄС. Для України вкрай актуальною є тенденція до зростання міжрегіональних диспропорцій за рівнем продуктивності. Додамо, що у 2020 р. коефіцієнт міжрегіональної диференціації за показником продуктивності праці становив 6,7, а продуктивність капіталу в більшості видах економічної діяльності скоротилась.

За рівнем продуктивності економіка України значно поступалася економічно розвиненим країнам світу. Але і ці країни протягом останнього десятиріччя стикалися з проблемою низхідної динаміки продуктивності, зі зниженням ресурсної продуктивності, уповільненням динамічності розвитку бізнесу та збільшенням територіальних диспропорцій продуктивності економіки загалом. Незважаючи на деяке підвищення продуктивності праці в країнах-членах ЄС, продуктивність капіталу зберігала тенденцію до падіння, а відмінності в продуктивності економіки країн та їхніх регіонів стали предметом політичного занепокоєння в цих країнах як з точки зору справедливості, так і соціальної згуртованості.

Війна стала складним і масштабним викликом для економіки України та її регіонів через втрати виробничих та інфраструктурних об'єктів, руйнування логістичних ланцюгів, обмеження фінансових та інвестиційних можливостей, зростання масштабів міграції населення та зниження його купівельної спроможності. Відбудова країни та розбудова її економіки у стратегічній перспективі потребуватиме вирішення низки проблем у площині ефективних управлінських рішень щодо підвищення продуктивної спроможності країни та її регіонів.

Отже, в умовах війни та в період повоєнної розбудови економіки України проблематика продуктивності, оцінювання потенціалу спроможності її

зростання та визначення факторів і рушіїв підвищення продуктивної спроможності регіонів суттєво актуалізується.

Розглядаючи теоретичний базис проблематики продуктивної спроможності, охарактеризуємо сутність поняття «продуктивна спроможність», що безпосередньо корелює з розповсюдженими в науковій літературі підходами до розуміння змісту поняття «продуктивність». Наявні концепції розглядають продуктивність як складну й багатогранну економічну категорію. На сьогодні до трактування її сутності та методики вимірювання не склалося єдиного підходу. Відповідно, продуктивність розглядається як:

- показник, який, по-перше, свідчить про ефективність використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації тощо) під час виробництва різних товарів і послуг; по-друге, відображає взаємозв'язок між кількістю та якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, витраченими на їх виробництво; по-третє, дозволяє порівнювати результати виробництва на різних економічних рівнях (МОП)¹;

- відношення кількості продукції, виробленої за певний період часу, до кількості ресурсів, спожитих для її створення. Такий підхід спрямований на те, щоб знайти оптимальне поєднання наявних чинників виробництва та витрат на залучення їх у виробничий процес для досягнення максимальних показників (І. Бондар, Д. Сінк, П. Борщевський, В. Петюх, А. Гальчинський, П. Єщенко, Ю. Палкін та ін.)^{2,3};

- міра або спосіб вимірювання ефективності використання ресурсів праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації під час виробництва різноманітних товарів і надання послуг (І. Прокопенко, В. Єременко, В. Сухарський та ін.)^{4,5,6};

- продуктивність економічної системи вимірюється в розрізі продуктивності одного фактору виробництва (ресурсу) (П. Гоулда, К. Куросава, Г. Галкін, Т. Твердохлібов, Г. Руденко)⁷;

- показник технологічного й організаційного рівнів виробництва, представлений у вигляді обсягу виробництва з розрахунку на одиницю витрат чинників виробництва (мультифакторна, або багатфакторна продуктивність)

¹ Семикіна М.В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*, 2010, вип. 17. URL: https://www.chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf

² Бондарь И.К. Производительность труда: вопросы теории и практики. К.: Наукова думка, 1991. 152 с.

³ Петюх В.М. Рыночная экономика: настольная книга делового человека. К.: Урожай, 1995. 432 с.

⁴ Прокопенко И. И. Управление производительностью : практ. руководство; пер. с англ. К. : Техника, 1990. 319 с

⁵ Єременко В. О. Підвищення продуктивності: теорія, світовий досвід, шлях України. Краматорськ: Видавництво центру продуктивності Міністерства праці та соціальної політики України, 2000. 397 с.

⁶ Сухарський В. С. Менеджмент: теорія, методологія, практика. монографія: Тернопіль: Астон, 2002. 416 с.

⁷ Дмитришин Б.В. Дослідження продуктивності сучасних економічних систем на основі моделей міжгалузевого балансу. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. Економічні науки, 2010, випуск 18 ч. II. С. 85-92.

(О. Мороз, Л. Штефан, С. Лучанінова, С. Волошин, С. Семенова, Н. Ларичева, І. Могілат)⁸;

- результативність економічної діяльності (Д.Сінк та М.Мескон)⁹;
- здатність акумулювати значний потенціал фінансових, інноваційних, інформаційних і людських ресурсів, що характеризується високим рівнем мобільності в межах міжнародних ринків факторів виробництва (О. Ларіна)¹⁰;
- система відносин, пов'язаних із використанням можливостей певної соціально-економічної системи, кожний з елементів якої знаходиться у взаємозалежності і впливає на наповнення змісту кожної категорії продуктивності більш високого порядку. До категорії першого порядку належить категорія ефективності на мікрорівні, до другої – факторна продуктивність економіки, яка втілює в собі категорії третього порядку продуктивності – «так звані часткові категорії, кожна з яких несе в собі відносини організаційної, ресурсної, управлінської діяльності та менеджменту» (П. Сологуб, І. Мазуркевич, Н. Гончарова та ін.)^{11, 12}.

Зауважимо, що в широкому розумінні продуктивність інтерпретується науковцями як ефективність використання всіх ресурсів, результат дії певних факторів і рушіїв, які сприяють зростанню виробничого потенціалу країн та їхніх регіонів та економічному зростанню загалом. Показники продуктивності можна використовувати для моніторингу змін рівня життя населення, ефективності чи конкурентоспроможності економіки.

Стосовно сутності поняття «спроможність» (англ. – capabilities) слід зазначити, що воно трактується як «здатність до дій, наявність умов, сприятливих для чого-небудь»¹³, а також «здатність досягати потрібного ефекту при заданих стандартах та умовах на основі комбінації засобів і способів, застосовуваних для вирішення певних завдань»¹⁴.

Термін «спроможність» містить потенціал диверсифікації, зростання, має певну мобілізаційну та перспективну спрямованість¹⁵.

⁸ Могілат І. Продуктивність праці, продуктивність капіталу та сукупна факторна продуктивність: динаміка і фактори впливу на них. *Економіка України*. 2009. №8. С. 4-16.

⁹ Сінк Д. С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение; пер. с англ. М. : Прогресс, 1989. 528 с.

¹⁰ Ларіна О.Г. Міжнародна конкурентоспроможність регіонів О. Г. Ларіної в глобальних умовах розвитку: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О.Г. Ларіна; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». К., 2013. С. 6.

¹¹ Мазуркевич І.О., І. К. Бондар, О. П. Сологуб. Матриця продуктивної економіки, наук. ред. І. К. Бондар. К.: Видавничий дім «Корпорація», 2006. 464 с.

¹² Сологуб О.П. Продуктивність економіки: регіональні аспекти. К.: Знання, 1998. 351 с

¹³ Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1980. Т. 9. 917с.

¹⁴ Сучасний тлумачний словник української мови: 50 000 слів; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського, Харків: ВД «ШКОЛА», 2006. 832 с

¹⁵ Філіпенко А. С. Продуктивна спроможність нації: соціально-економічний вимір. Мат-ли Міжнар. наук. конф. «Продуктивна спроможність націй: приклад України», 29 червня 2017 р., м. Київ. с. 13-14.

Комітет продуктивності при Європейській агенції з проблем продуктивності розглядає продуктивну спроможність як стан розуму, ставлення до світу, що передбачає безперервне удосконалення всього сущого. Це впевненість у тому, що завтра буде краще, ніж сьогодні, а людина може виконувати будь-яку роботу. Продуктивність передбачає безперервність зусиль щодо пристосування економічної діяльності до постійно змінюваних умов, застосування нових теорій і методів. Це тверда віра в прогрес людства¹⁶.

Сучасні дослідження проблематики продуктивної спроможності в Україні безпосередньо пов'язані з науковим доробком професора А. С. Філіпенка, який, розкриваючи сутність поняття «продуктивна спроможність», трактує його як багатовимірний процес, що відображає загальний стан господарства, продуктивність використання всіх ресурсів, характер, рівень і розвиненість інституційного середовища, якість людського та соціального капіталу тощо¹⁷.

Узагальнюючи результати дослідження підходів до визначення сутності поняття «продуктивна спроможність», зазначимо, що продуктивна спроможність регіонів – *це здатність регіонів різного ієрархічного рівня розвивати свій виробничий потенціал у стратегічній перспективі та забезпечувати його розширене відтворення, підвищуючи водночас продуктивність використання ресурсів території*.

На макроекономічному та регіональному рівнях категорія продуктивності тісно пов'язана з економічним зростанням, загальною методологічною основою якого є теорія факторів виробництва, що пояснює закономірності забезпеченості країн, регіонів, суб'єктів підприємницької діяльності факторами виробництва та відмінності у пропорціях їх використання. Теоретичні витoki сучасної концепції продуктивності економіки регіонів закладені в:

- неокласичній теорії зростання, яка наголошує на відмінностях у забезпеченні факторами, співвідношенні капіталу, праці та технологій;
- теорії ендогенного зростання, що робить акцент на впливі нових технологій, знань і людського капіталу на економічне зростання, а також містить положення нової економічної географії, яка обґрунтовує вплив просторових чинників, зокрема продуктивності економіки, на підвищення ефективності економічної діяльності.

Проводячи дискурс-аналіз концепції продуктивності економічних систем різного ієрархічного рівня, підкреслимо, що представники класичної економічної теорії (А. Сміт¹⁸, Дж. М. Кейнс¹⁹) значну увагу приділяли науковому

¹⁶ Єременко В. О. Підвищення продуктивності: теорія, досвід, шлях України. Краматорськ: Видавництво Центру продуктивності Міністерства праці та соціальної політики України, 2000. 398 с.

¹⁷ Філіпенко А. С. Продуктивна спроможність нації: соціально-економічний вимір: мат-ли Міжнар. наук. конф. «Продуктивна спроможність націй: приклад України», 29 червня 2017 р., м. Київ. с. 13-14.

¹⁸ Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй; пер. з англ. К., 2001, 594 с.

¹⁹ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег; пер. с англ. М., 1978. 321с.

обґрунтуванню та концептуалізації продуктивності як джерела добробуту та багатства. Вчені акцентували на проблемі створення та розподілу доходу, багатства, добробуту націй, а також визначали фактори (природно-географічне середовище, рівень розвитку матеріальної та духовної культури, поділ праці, міжнародна торгівля тощо), які впливають на ці процеси. Фактично продуктивність розглядалась як основний фактор, що визначає рівень життя населення.

Еволюція теоретичного підґрунтя дослідження продуктивності свідчить, що ця проблематика розглядалась науковою спільнотою в контексті інтерпретації сутності поняття, визначення факторів продуктивності та її зростання, ідентифікації найбільш продуктивних видів економічної діяльності і методичних підходів до вимірювання.

А.Тюрго²⁰, Й.Тюнен²¹ та Т.Мальтус²², обґрунтовуючи закон спадної віддачі аграрного сектору, наголошували на продуктивності лише сільського господарства, тоді як А. Сміт, на відміну від своїх попередників, до «продуктивних» галузей відносив не лише сільське господарство, а й промисловість і торгівлю. Вчений запропонував «теорію трьох факторів виробництва», де виділяв три основні економічні ресурси (праця, земля і капітал), продуктивність використання яких є визначальною в розвитку економіки. Водночас А. Сміт наголошував, що праця є головним джерелом національного багатства.

Подальший розвиток теорії трьох факторів виробництва пов'язаний з появою закону спадної продуктивності праці і капіталу та теорії граничної продуктивності. Згідно з цією теорією, участь кожного виробничого фактору у створенні вартості продукції визначається його граничною продуктивністю, тобто величиною створюваного ним граничного продукту. У своїх працях Дж. Кларк, представник неокласичної теорії економічного зростання, зазначав, що кожний фактор виробництва характеризується специфічною продуктивністю і створює дохід²³. До основних факторів розвитку економіки він додавав технологічний і моральний. Дж. Кларк розглядав чотири основні фактори виробництва: капітал у грошовій формі, капітальні блага (засоби виробництва і земля), діяльність підприємця (підприємницькі здібності), праця робітника.

У моделях Кобба-Дугласа, Я. Тибергена і Р. Солоу та інших вчених вимірювання продуктивності пропонувалось здійснювати в контексті виробничої функції та врахування трендів економічного зростання. Основна ідея полягала у визнанні того, що оцінювання ефективності економічного розвитку

²⁰ Тюрго А.Р. Вибрані економічні твори. М.: Соцекгіз, 1961. 551с.

²¹ Тюнен И. Изолированное государство. Пер. С нем. М.: «Экономическая жизнь», 1926.

²² Мальтус Т.Р. Опыт о законе народонаселения. М. : Директ-Медиа, 2007. 461 с.

²³ Дж. Б. Кларк. Распределение богатства: Пер. А. Бесчинского, Д. Страшунского. М.: Экономика, 1992.

здійснювалось за принципом порівнювання витрат і результатів, а процес саморегулювання економічного зростання базується на постійному контролі за рівнем віддачі (ефективності) окремих факторів виробництва. Крім того, основним твердженням традиційної неокласичної теорії зростання Р. Солоу є те, що економічне зростання регіонів базується на двох передбачуваних механізмах^{24, 25}: зменшення прибутковості (продуктивності) капіталу, що призводить до уповільнення темпів зростання; у довгостроковій перспективі зростання доходу на душу населення визначається (екзогенним) технічним прогресом.

Оцінюючи роль продуктивності в процесах економічного зростання, сучасні дослідники К. Фаглі, С. Ванг, Дж. Алстон акцентують на тому, що джерелами економічного зростання останніх десятиліть є радше збільшення продуктивності, ніж акумулювання факторів виробництва²⁶.

Довший час серед науковців переважав підхід, в основі якого продуктивність здебільшого досліджувалась на макро- та мікрорівні, а зростання кількості факторів продуктивності обумовило багатфакторність продуктивності та призвело до побудови багатфакторної моделі продуктивності (MFP – Multifactor Productivity). Слід зазначити, що на основі моделі MFP оцінюється не внесок окремих факторів в економічне зростання, а їхній сукупний вплив на виробництво через технологічні зміни, вплив ефекту масштабу, підвищення енергоефективності тощо.

Новітні дослідження проблематики продуктивності засвідчують перехід до більш широкого погляду на продуктивність і розширення переліку факторів, які сприяють її зростанню. Прикладом таких досліджень є проєкт EU KLEMS, який реалізовувався під керівництвом Університету Гронінгена та Національного інституту економічних і соціальних досліджень (NIESR) від імені Єврокомісії. Цей проєкт був спрямований на створення бази даних для полегшення міжнародних порівнянь динаміки економічного зростання, продуктивності, створення робочих місць, формування капіталу та технологічних змін на галузевому рівні для всіх держав-членів Європейського Союзу. Оцінювання продуктивності для країн-членів ЄС, а також США, Японії та Канади було здійснено за допомогою моделі багатфакторної загальної продуктивності

²⁴ Solow R. M. Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39. No. 3. P. 312–320.

²⁵ M. Boddy, J. Hudson, A. Plumridge, D. J. Webber. Regional Productivity Differentials: Explaining the Gap. See discussions, stats, and author profiles for this publication at. URL: <https://www.researchgate.net/publication/23697592>

²⁶ Tang, J. and W. Wang. Sources of Aggregate Labour Productivity Growth in Canada and the United States, *The Canadian Journal of Economics* 37, P.421-444; Alston J., Bernardo M., André M., Carlos P. The political economy of productivity in Brazil. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/115366/1/IDB-WP-104.pdf>

виробництва, основними складовими якої визнано капітал, працю, енергію, матеріали та бізнес-послуги²⁷.

Варто підкреслити, що у XX ст. домінантним фактором зростання продуктивності вчені вважали технічні та технологічні інновації. Сьогодні спостерігаємо наукову дискусію щодо впливу інноваційної діяльності на продуктивність. Крім того, велика когорта представників американської та європейської наукових шкіл наголошують на зростанні ролі нематеріальних факторів продуктивності та вказують на посилення зв'язків між соціальним капіталом і продуктивністю. Сьогодні близько чотирьох з кожних п'яти доларів, витрачених населенням провідних економік країн ОЕСР – це витрати на послуги або нематеріальні товари. Починаючи з 1990-х рр. «дематеріалізація» економік і розвиток цифрової економіки дещо змінюють усталене розуміння продуктивності. Відповідно, спостерігаємо перехід від суто виробничих і технологічних постулатів продуктивності до визнання того, що «м'які» інновації є такими ж важливими, як і «жорсткі» технології. К. Шломбс у своїй книзі «Машини продуктивності» наголошує на інтерпретаційній гнучкості продуктивності і припускає, що саме такий підхід став вирішальним фактором зростання продуктивності в США²⁸.

Важливим є той факт, що в сучасній світовій економіці навіть виробництво матеріальних благ формується дедалі більшою кількістю нематеріальних факторів, які впливають на якість продукції чи послуг та їхню ціну.

Ще однією ознакою сучасних досліджень з проблематики продуктивності є увага до її просторового виміру. Доробок зарубіжних науковців у сфері виявлення закономірностей регіонального розвитку та проблематики продуктивності сфокусований на чотирьох основних напрямках:

- аналіз регіонального розподілу секторів економіки, оцінювання процесів локалізації їх і наслідків для регіонального доходу та продуктивності;
- обґрунтування регіональної конвергенції та аналіз просторових диспропорцій продуктивності на національному, міжрегіональному та внутрішньорегіональному рівнях;
- ідентифікація чинників економічного зростання, які впливають на регіональну продуктивність і характеризують продуктивну спроможність економіки регіонів;
- оцінювання продуктивності ресурсів регіонів та їхнього впливу на

²⁷ EU KLEMS Growth and Productivity Accounts 2017 Release, Statistical Module1Description of methodology and country notes for Denmark. URL: https://www.academia.edu/66911575/Measuring_Economic_Growth_and_Productivity_Foundations_KLEMS_Production_Models_and_Extensions

²⁸ Coyle D. Productivity is defined in an economy *World Economic Forum. Economic progress*. Oct 11, 2019. URL: https://www.weforum.org/agenda/2019/10/this-is-how-productivity-is-defined-in-an-economy/?DAG=3&gclid=Cj0KCQiA1NebBhDDARIsAANiDD3hXCpBJSSepbY6aFLFmGGICtAY5XbXpyANV1Hyr awIQzSui0 empkaAtoHEALw_wcB

конкурентоспроможність.

Про важливість урахування просторового чинника в дослідженнях ефективності економічного розвитку зазначав М. Портер, наголошуючи на тому, що продуктивність економіки відіграє роль головного фактору в підвищенні конкурентоспроможності всіх суб'єктів ринкових відносин, як прямих (підприємств, фірм, компаній), так і опосередкованих (географічним та інституційним середовищем – країн, регіонів, галузей, кластерів тощо). Вчений обґрунтовував, що кластери зазвичай забезпечують кращий доступ до установ, суспільних благ, інфраструктури та створюють більші стимули для досягнення високої продуктивності завдяки підвищенню продуктивності компаній і галузей унаслідок збільшення інноваційного потенціалу та активізації посередництва в просуванні нових підприємств, які підтримують інновації. Продуктивність компаній підвищується і завдяки доступу до певних виробничих факторів і спеціалізованої робочої сили, інформації, інституцій, суспільних благ та інших стимулів зростання продуктивності. Ці фактори створюють такі переваги, як більш кваліфікована робоча сила, посилена спеціалізація серед постачальників, доступ до глобальних ринків і зниження витрат²⁹.

Про позитивний валив кластерів на продуктивність наголошували також Р. Мартін і Г. Кайнеллі. Вчені обґрунтовують позитивний вплив кластерів на загальну факторну продуктивність компаній^{30, 31}.

А С. де Бріто і Ж. Лейтао С. де Бріто і Ж. Лейтао емпірично доводять, що темпи й рівень індустріалізації, просторова концентрація (щільність підприємств різних розмірів), спеціалізація та диверсифікація структури економіки сприяють зростанню багатфакторної продуктивності³².

Важливість впливу просторового чинника на продуктивність доводять емпіричні дослідження зарубіжних науковців, які зазначають, що продуктивність є базовим статистичним показником для багатьох міжнародних порівнянь ефективності економіки країн та їхніх регіонів. Вчені обґрунтовують наявність значних міжрегіональних і внутрішньорегіональних відмінностей продуктивності, а також залежність продуктивної спроможності країн та їхніх регіонів від місця розташування суб'єктів економічної діяльності. Проводячи дослідження природи міждержавних диспропорцій продуктивності, К. Гепперт, М. Горніг, А. Стефан наголошують на винятковості впливу геоекономічного розташування і ступеня агломерації на регіональні відмінності

²⁹ Портер М. Конкуренція; пер. с англ. М.: Вільямс, 2005. 496с.

³⁰ Martin R., Sunley P. Conceptualizing Cluster Evolution: Beyond the Life Cycle Model? *Reg. Stud.* 2011, P.45

³¹ Cainelli G., Ganau R., Iacobucci D. Do Geographic Concentration and Vertically Related Variety Foster Firm Productivity? Micro-Evidence from Italy. *Growth Chang.* 2016, 47, P.197-217.

³² Sonia de Brito, Joao Leitao. Spatial and Sectoral Determinants of Productivity: An Empirical Approach Using an Entropy Lens. *Entropy* 2020. 22 (11). URL:[doi:10.3390/e22111271](https://doi.org/10.3390/e22111271)

продуктивності в країнах-членах ЄС³³.

Значні та стійкі відмінності в регіональній продуктивності спостерігаються в більшості країн. Наприклад, продуктивність у регіонах країн-членів ЄС і ОЕСР сильно відрізняється між сусідніми регіонами та залежить від місцевих факторів. Просторові відмінності продуктивності на міжрегіональному рівні особливо помітні у Великій Британії, Німеччині та Кореї. Внутрішньорегіональні відмінності найбільш виражені в Словацькій Республіці, Фінляндії, Норвегії і Кореї. Це частково пояснюється високим рівням продуктивності економіки в регіонах, де розташовані столиці цих країн³⁴.

Цікаво, що регіони, які генерують вищі темпи зростання продуктивності, ніж на національному рівні, – це переважно сільські території, які виграють від близькості до міст та їхньої агломераційної економіки (рис. 1.1).

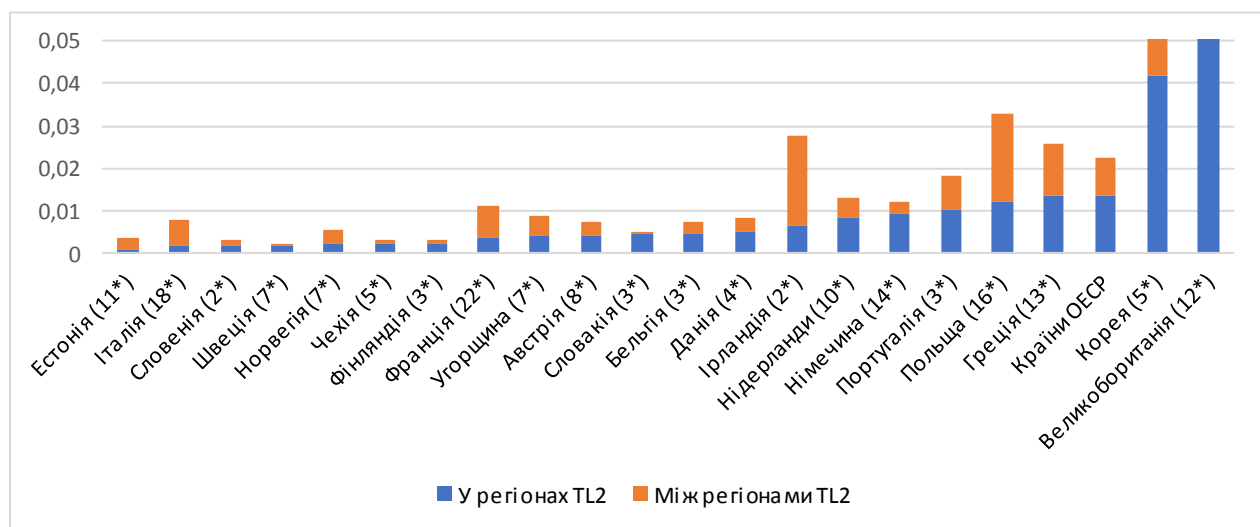

Рис.1.1. Індекс нерівності між великими регіонами (TL2)³⁵ та всередині них
Джерело:³⁶

Дослідження просторових детермінант продуктивності закладено в постулатах неокласичної теорії, зокрема теоріях міжнародної торгівлі та

³³ Geppert K., Gornig M., Andreas S. Regional productivity differences in the European Union - Theoretical predictions and empirical evidence. URL:<http://hdl.handle.net/104197116029>

³⁴ Aiginger K., Rossi-Hansberg E. Specialization and Concentration: A Note on Theory and Evidence. *Empirica*. 2006;33:255–266. URL:doi: 10.1007/s10663-006-9023-y

³⁵ Територіальна сітка ОЕСР включає субнаціональні регіони у всіх країнах ОЕСР, які класифікуються за двома шкалами: великі регіони (територіальний рівень 2, TL2) і малі регіони (територіальний рівень 3, TL3). Великі регіони зазвичай відповідають першим урядовим рівням після національного чи федерального. Малі регіони містяться у великих регіонах, а у випадку європейських країн вони відповідають номенклатурі NUTS3. Класифікації регіонів TL3 у країнах ОЕСР здійснюється на основі їхнього рівня доступу до столичних територій. Регіони TL3 класифікуються як «метрополісні», якщо більше половини їхнього населення проживає в одній або кількох функціональних міських зонах (FUA) з принаймні 250 тисячами жителів, і як «неметрополісні» в інших випадках. Регіони TL3, що не є метрополією, поділяються на: з доступом до метрополії, з доступом до малого/середнього міста або віддалені залежно від рівня доступу до FUA В зоні ОЕСР розташовані 354 великих регіонів і 1805 невеликих регіонів.

³⁶ Regions as drivers of national competitiveness. Spatial productivity differences within and across regions. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/reg_cit_glance-2018-9-en.pdf?expires=1668984683&id=id&accname=guest&checksum=FF025C8C79D117F306FD48B3EB2706B6

економічного зростання. Ідеться насамперед про важливість секторальної спеціалізації регіонів. Ще А. Маршалл і Дж. Бекаттіні в теорії індустріальних районів наголошували, що прибутковість і продуктивність економіки регіонів, визначається їхньою промисловою спеціалізацією^{37, 38}. К. Айгінгер і Е. Россі-Гансберг стверджують, що просторова концентрація виробничих потужностей і галузева спеціалізація є внутрішньо пов'язаними економічними явищами, які впливають на продуктивність. Висновком проведеного цими дослідниками емпіричного дослідження є те, що ці обидва процеси розглядаються як паралелі і, відповідно, динаміка концентрації супроводжується тією самою динамікою спеціалізації

На думку Р. Мартіна та П. Санлея, регіони, які швидко розвиваються, приваблюють висококваліфікованих працівників, що сприяє підвищенню продуктивності праці, а впровадження технологічних нововведень у таких регіонах сприяє довгостроковому інноваційному лідерству³⁹.

Цікавими в цьому контексті є дослідження П. Кругмана, який вважається основоположником нової теорії торгівлі, що стала результатом переосмислення класичної теорії міжнародних економічних відносин. Вчений обґрунтував вплив таких факторів, як віддача від масштабу, розмір ринку й доступ до нього, конкуренція, транспортні витрати на конвергенцію регіонального розвитку та регіональну продуктивність⁴⁰.

Досліджуючи природу міжтериторіальних диспропорцій продуктивності, науковці акцентують на процесах регіональної конвергенції, яка за показником продуктивності праці (ВВП на одну зайняту особу) більша, ніж за показником доходу на одну особу. До того ж зазначається, що відсталим регіонам країн-членів ЄС з аграрною спеціалізацією вдалося компенсувати скорочення масштабів сільського господарства шляхом створення промислових об'єктів, і це призвело до помітного зростання регіональної продуктивності. Водночас зростання зайнятості в цих регіонах менше впливало на продуктивність, ніж у заможніших регіонах, що знайшло відображення в зміні географічної структури безробіття в Європі⁴¹.

З проблемою просторових диспропорцій продуктивності виробничих ресурсів стикнулася свого часу Федеративна Республіка Німеччина. Саме вони стали перепоною для зростання продуктивної спроможності виробничого

³⁷ Маршалл А. Принципы экономической науки: пер. с англ. Т. 2. М.: Прогресс, 1993. 310с..

³⁸ Becattini G. Sector and/or Districts: Some Remarks on the Conceptual Foundations of Industrial Economics. In: Goodman E., Bamford J., Saynor P., editors. *Small Firms and Industrial Districts in Italy*. Routledge; London, UK: 1989. pp. 123–135.

³⁹ Брикова І.В. Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір. *Міжнародна економічна політика*. 2006. № 4. С. 29-53.

⁴⁰ Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*. 1991. Vol. 99, No 3. P. 483-499.

⁴¹ Geppert K, Martin G., Andreas S.. Regional productivity differences in the European Union. Theoretical predictions and empirical evidence. URL: <http://hdl.handle.net/104197116029>

потенціалу на сході країни. Серед основних питань, які досліджували німецькі вчені: порівняння структури промислового сектору та структури зайнятих у Східній і Західній Німеччині; оцінювання галузевих детермінант продуктивності та порівняння продуктивності продажів у металургійній та електротехнічній промисловості; відмінності в продуктивності праці на рівні підприємств, галузей і регіонів⁴².

В умовах поглиблення євроінтеграційних процесів і повоєнного відновлення для України вкрай важливим буде питання міжрегіональних диспропорцій щодо продуктивності ресурсів. Розбудова ресурсоефективної економіки є одним з основних пріоритетів розвинених країн світу. Європейським Союзом була прийнята Дорожня карта ресурсоефективної економіки Європи, що описує, як до 2050 р. можливо зробити перехід до стійкої економіки Цей документ забезпечує основу для послідовного розроблення та реалізації майбутніх дій. У ньому пропонуються шляхи підвищення продуктивності ресурсів і наголошується на взаємозалежності економічного зростання та ефективності використання ресурсів. У центрі уваги також такі наскрізні теми, як ціноутворення, що не відображає реальних витрат на використання природних ресурсів, і важливість інноваційного мислення, ураховуючи більш віддалену перспективу. У документі викладено поетапне бачення структурних і технологічних змін, яких слід досягти до 2050 р. Відповідні етапи ілюструють, що буде потрібно для спрямування Європи на шлях ефективного використання ресурсів та сталого зростання⁴³.

Для оцінювання ефективності використання ресурсів, які споживаються на внутрішньому ринку, в Євросоюзі щорічно розраховується показник «продуктивність ресурсів»⁴⁴, – як співвідношення між валовим внутрішнім продуктом (ВВП) і внутрішнім споживанням усіх матеріальних ресурсів. Продуктивність ресурсів є одним з важливих показників глобальних цілей сталого розвитку, визначених ООН для світових лідерів⁴⁵.

За даними Євростату, за період 2000-2021 рр. продуктивність ресурсів в ЄС зросла на 35% – з 1,9 євро/кг до 2,30 євро/кг. Зауважимо, позитивні тенденції щодо підвищення продуктивності ресурсів спостерігались і після світової фінансової кризи 2007-2008 рр. Пандемія COVID-19 спричинила зростання цього показника у 2021 р. порівняно з попереднім роком на 7,9%. Причиною

⁴² Walter Krippendorf, Hermann Biehler, Gregor Holst, Martin Schwarz-Kocher. Kennziffer «Produktivität». Bedeutung und Anwendungsmöglichkeiten am Beispiel der Metall-und Elektroindustrie in Ostdeutschland, URL: <https://docplayer.org/38287369-Kennziffer-produktivitaet-bedeutung-und-anwendungsmoeglichkeiten-am-beispiel-der-metall-und-elektroindustrie-in-ostdeutschland.html>

⁴³ The Roadmap to a Resource Efficient Europe. URL: http://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/about/roadmap/index_en.htm.

⁴⁴ Продуктивність ресурсів у Європейському Союзі у 2017 році. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/produktivnist-resursiv-u-yevropeyskomu-soyuzi-u-2017-roci>

⁴⁵ Цілі сталого розвитку. URL: <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsili-stijkogo-rozvytku/>

позитивної динаміки стало підвищення економічної активності. Наприклад, за період 2000-2021 рр. ВВП ЄС зріс на 30%, а внутрішнє ресурсне споживання знизилося на 8,6%. Водночас диференціація між країнами-членами ЄС за рівнем продуктивності ресурсів у 2021 р. становила понад сім разів. Такий достатньо високий рівень диспропорційності ресурсної продуктивності в ЄС значною мірою залежить від природних ресурсів країни, структури промислового виробництва, обсягів будівельної галузі, моделі споживання, джерел енергії тощо⁴⁶.

Використання методики оцінювання продуктивності ресурсів, яка використовується в країнах ЄС буде корисною для України.

Значний інтерес світової спільноти до проблем зростання продуктивності підтверджують дослідження, які проводяться дослідницькою Лабораторією просторової продуктивності ОЕСР, створеною в Трентському центрі місцевого розвитку ОЕСР. Діяльність цієї інституції спрямована на розширення співробітництва з місцевими та глобальними партнерами у сфері досліджень просторових детермінант підвищення продуктивності економіки, встановлення причин відмінностей у продуктивності між різними типами територій для вироблення заходів регіональної політики, яка сприятиме зростанню продуктивності, створенню робочих місць і збільшенню добробуту населення. Зазначимо також, що саме ОЕСР щорічно публікує показники продуктивності (як показники продуктивності праці, так і багатофакторні показники продуктивності) у розрізі країн.

Низка публікацій Лабораторії містить висновки, які є цікавими для апробації в Україні. Так, у науковій праці «The spatial dimension of productivity Connecting the dots across industries, firms and places, 2020» («Просторовий вимір продуктивності»⁴⁷. Поєднання точок між галузями, фірмами і місцями» констатується, що продуктивність за своєю суттю є просторовим явищем, а її розуміння без локального/регіонального виміру є неповним. Щоб краще зрозуміти динаміку продуктивності та розробити політичні рішення, які сприятимуть прискоренню сукупного зростання продуктивності та зменшенню міжрегіональної нерівності, важливо зосередитись на просторовому (субнаціональному) вимірі продуктивності.

У публікації «A comprehensive approach to understanding urban productivity effects of local governments. Local autonomy, government quality and fragmentation, 2021» («Комплексний підхід до розуміння впливу органів місцевого самоврядування на продуктивність міст. Місцева автономія, якість уряду та

⁴⁶Resource productivity statistics - European Commission. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Resource_productivity_statistics.

⁴⁷ Tsvetkova A., Terzidis N., Jong D., Knutsso P. The spatial dimension of productivity Connecting the dots across industries, firms and places, 2020. OECD Regional Development Working Papers. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/ba5edb47-en>

фрагментація»)⁴⁸ досліджено зв'язок між субнаціональними механізмами управління та продуктивністю праці в містах, а також представлено результати детального вивчення впливу прямих і непрямих наслідків децентралізації та якості управління на продуктивність. Дослідники емпірично довели, що децентралізація позитивно впливає на продуктивність, а міста з високим рівнем якості управління та місцевою автономією і низькою горизонтальною фрагментацією здебільшого є найбільш продуктивними.

Особливості економічної політики в періоди глобальних чи національних шоків, рецесії, зумовленої стихійними лихами, промислової трансформації та проявами мегатрендів міжнародних надзвичайних ситуацій розкриті в публікації В. Вермюлена «Політика для стійких місцевих економік» «Policies for resilient local economies», 2022 («Політика для стійких місцевих економік»)⁴⁹. Вчений емпірично оцінює продуктивність праці в умовах нестабільності, ефективність регіональних ринків праці і бізнесу та визначає їх наслідки для політики зростання довгострокової регіональної продуктивності під час відновлення.

Доробок науковців Лабораторії просторової продуктивності ОЕСР засвідчує, що регіональні відмінності в продуктивності визначаються ступенем агломерації та особливостями геоекономічного розташування, специфіка впливу яких описана в теорії нової економічної географії. На продуктивність економіки впливають також фактор часу переміщення (фактор відстані), щільність населення, урбанізація, агломерація, розвиненість інфраструктури та інші чинники, які стосуються конкретного місця розташування в контексті поєднання галузей економіки на певній території, запаси капіталу, структура власності та навички населення⁵⁰. Фактично саме взаємодія просторових і секторальних детермінант визначає рівень продуктивності економіки країни, регіону та територіальних громад (рис. 1.2).

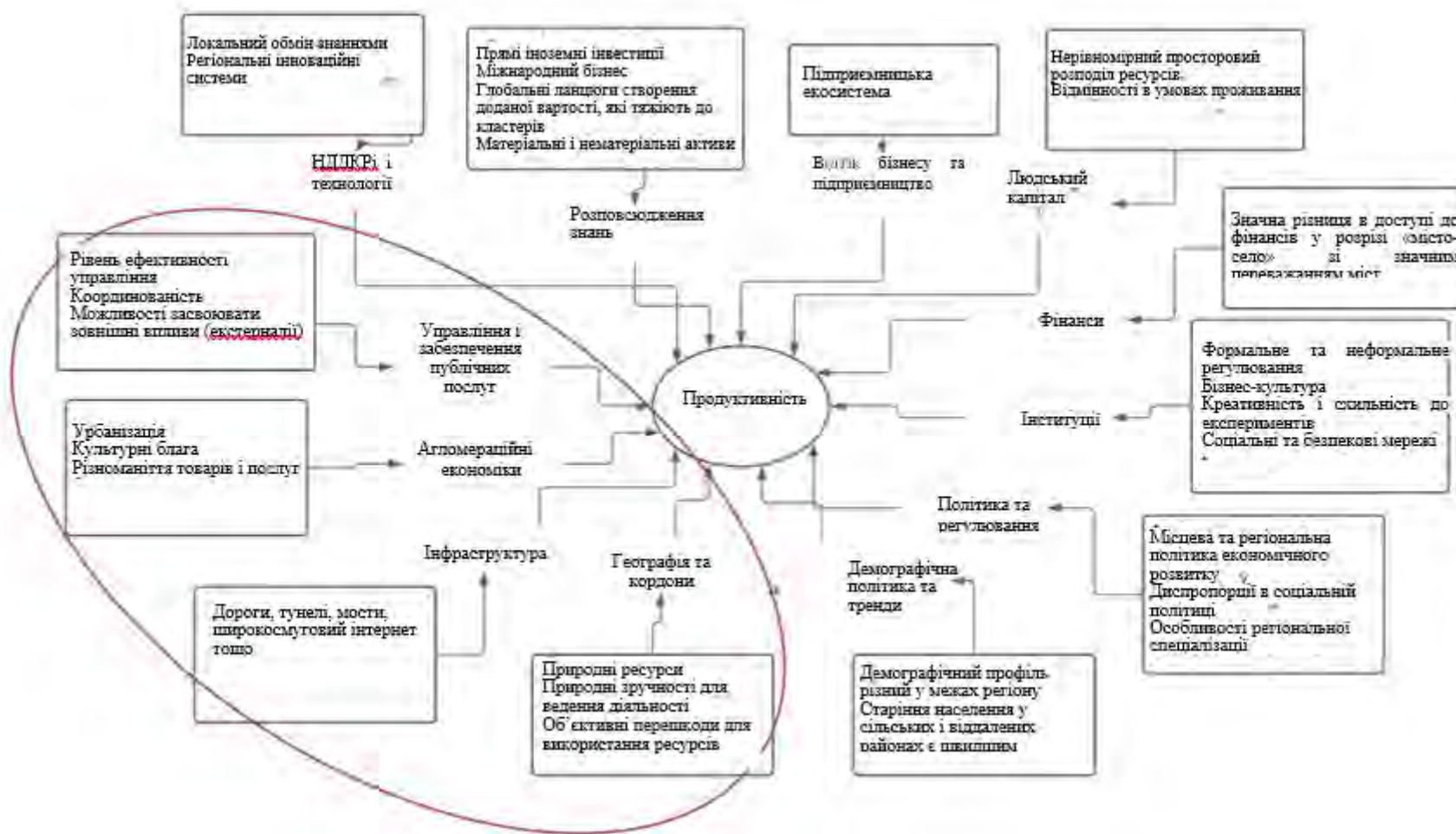
Отже, сучасні дослідження світової наукової спільноти засвідчують важливість просторових чинників продуктивної спроможності економіки країн.

Розуміння просторового виміру зростання продуктивності пов'язане із ефективністю використання ресурсів територій, розвиненістю зв'язків між різними типами територій та регіональною політикою, яка може сприяти зростанню продуктивності, створенню кращих робочих місць, збільшенню добробуту, створенню потенціалу для економічного розвитку.

⁴⁸ Jong D, Tsvetkova A., Lembcke A., Ahrend R. A comprehensive approach to understanding urban productivity effects of local governments. Local autonomy, government quality and fragmentation. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/a-comprehensive-approach-to-understanding-urban-productivity-effects-of-local-governments_5ebd25d3-en

⁴⁹ Vermeulen W. Policies for resilient local economies. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/872d431b-en>

⁵⁰ Boddy M., Hudson J., Plumridge A., Webber D. J.. Regional Productivity Differentials: Explaining the Gap. See discussions, stats, and author profiles for this publication at. URL: <https://www.researchgate.net/publication/23697592>

- просторові детермінанти

Рис. 1.2. Детермінанти продуктивності та їх просторовий вимір*

*Складено за⁵¹

⁵¹ Tsvetkova A., Terzidis N., Jong D., Knutsso P. The spatial dimension of productivity Connecting the dots across industries, firms and places, 2020. OECD Regional Development Working Papers. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/ba5edb47-en>

Отже, проведений аналіз досвіду емпіричних досліджень щодо впливу просторових чинників на продуктивність економіки дозволяє виокремити низку закономірностей:

- продуктивними є не ті економіки, які мають найбільше ресурсів, а ті, які здатні досягнути високого рівня продуктивності використання цих ресурсів;
- зростання продуктивності на різних територіальних рівнях є результатом взаємодії низки факторів, а зменшення регіональної продуктивності є здебільшого результатом конвергенції виробництва, а не зростання зайнятості;
- на рівень продуктивності впливає переміщення ресурсів з низкопродуктивних галузей і видів економічної діяльності у високопродуктивні;
- ступінь просторової концентрації та локалізації виробництва, а також диверсифікація структури економіки сприяють зростанню продуктивності;
- продуктивність регіонів більшою мірою визначається національними «режимами» і трендами продуктивності. Водночас специфічні для країни впливи відбуваються хвилеподібно, а не постійно;
- якість управління та вищий ступінь децентралізації автономії влади позитивно впливають на продуктивність економіки країн, регіонів і локальних систем;
- рівень урбанізації та розмір міста позитивно впливають на зростання продуктивності;
- територіальні диспропорції за рівнем продуктивності ресурсів зумовлені щільністю населення, обсягами будівництва, рівнем забезпеченості транспортною інфраструктурою, спеціалізацією економіки, ступенем використання відновлювальних джерел енергії.

За результатами аналізу теоретико-методологічного базису концепції продуктивності та емпіричних досліджень у царині управління продуктивністю систематизуємо фактори продуктивності та чинники продуктивної спроможності економіки на національному та регіональному рівнях (табл. 1.1).

Підводячи підсумок, вкажемо декілька основних аспектів, які, на нашу думку, визначатимуть напрями подальших теоретико-прикладних досліджень проблематики продуктивної спроможності регіонів.

Фактори продуктивності та чинники продуктивної спроможності
економіки

Джерело	Фактори продуктивності та чинники продуктивної спроможності
Європейський проект KLEMS ⁵²	Праця, капітал, енергія, матеріали, сервісні послуги.
Управління національної статистики Великобританії ⁵³	Інвестиції, інновації, навички, підприємництво і конкуренція.
Центр світової конкурентоспроможності IPM ⁵⁴	Стан економіки, міжнародна торгівля, міжнародні інвестиції, зайнятість та ціни
Е. Діверт ⁵⁵	Проміжні і трудові витрати, витрати відтворювального капіталу, матеріально-виробничі запаси, земельні та інші природні ресурси; поліпшення довкілля; робочий капітал, грошові кошти та інші фінансові інструменти; знанневий капітал, інфраструктура
М Портер ⁵⁶	Доступ до виробничих факторів і спеціалізованої робочої сили, інформації, інституцій та суспільних благ.
П. Кругман ⁵⁷	Віддача від масштабу, розмір ринку і доступ до нього, конкуренція, транспортні витрати.
С. де Бріто і Ж. Лейтао ⁵⁸ ; А. Маршалл ⁵⁹ і Дж. Бекаттіні ⁶⁰ ; К. Айгінгер і Е. Россі-Гансберг ⁶¹	Рівень індустріалізації, просторова концентрація (щільність підприємств різних розмірів), галузева спеціалізація, диверсифікація структури економіки та
М. Бодді, Дж. Хадсон, А.Пламрідж, Д. Дж.Веббер ⁶²	Місце розташування в контексті поєднання галузей економіки на певній території, запаси капіталу, структура власності та навички населення
Лабораторія просторової продуктивності ОЕСР (SPL) ⁶³	Геоелекономічне розташування, щільність населення, рівень урбанізації та агломераційні ефекти, фізична інфраструктура, інститути управління

⁵² Dale W. Jorgenson. World KLEMS: Productivity and Economic Growth in the World Economy. URL: <https://ideas.repec.org/a/sls/ipmsls/v33y20170.html>

⁵³ ONS Productivity Handbook - Office for National Statistics URL: <https://www.ons.gov.uk/file/file/https://www.ons.gov.uk/productivityhandbook/tcm77187914.pdf>.

⁵⁴ World Competitiveness Yearbook 2012. IMD. URL: <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>

⁵⁵ Diewert E. The Challenge of Total Factor Productivity Measurement. URL: <http://www.csls.ca/ipm/1/diewert-e.pdf>

⁵⁶ Портер М. Конкуренция; пер. с англ. М.: Вильямс, 2005. 496 с., с. 212

⁵⁷ Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*. 1991. Vol. 99, No 3. P. 483-499.

⁵⁸ Sonia de Brito, Joao Leita. Spatial and Sectoral Determinants of Productivity: An Empirical Approach Using an Entropy Lens. *Entropy* 2020. 22 (11). URL: doi:10.3390/e22111271

⁵⁹ Маршалл А. Принципы экономической науки: пер. с англ. Т. 2. М.: Прогресс, 1993. С. 310

⁶⁰ Becattini G. Sector and/or Districts: Some Remarks on the Conceptual Foundations of Industrial Economics. In: Goodman E., Bamford J., Saynor P., editors. *Small Firms and Industrial Districts in Italy*. Routledge; London, UK: 1989. pp. 123-135.

⁶¹ Aiginger K., Rossi-Hansberg E. Specialization and Concentration: A Note on Theory and Evidence. *Empirica*. 2006;33:255-266. URL:doi: 10.1007/s10663-006-9023-y

⁶² Boddy M., Hudson J., Plumridge A., Webber D. . Regional Productivity Differentials: Explaining the Gap. URL: <https://www.researchgate.net/publication/23697592>

⁶³ Tsvetkova A., Ahrend R., Martins J. O., Lembecke A., Knutsson P., Jong D., Terzidis N.. The spatial dimension of productivity Connecting the dots across industries, firms and places. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4197365

1. Основні чинники продуктивності змінювалися протягом останніх десятиліть унаслідок зміни просторового ландшафту багатьох країн через глобалізацію, технологічний прогрес та інші мегатренди. Водночас перелік чинників продуктивної спроможності розширився. Разом з традиційними факторами виробництва сьогодні до них відносять інноваційну активність і можливості адаптації новітніх технологій, інституційні інновації, дифузії знань, підприємницьке середовище, внутрішній попит, людський капітал, інститути (як офіційні, так і неформальні), культуру, політику, демографічні тенденції тощо.

2. Наукові дискусії доводять, що продуктивна спроможність значною мірою визначається місцевими умовами. У цьому контексті слід визначати відмінності в детермінантах продуктивної спроможності регіонів, які пояснюють причини та природу міжрегіональних диспропорцій. Потрібно зосередити дослідницькі і політичні зусилля на підвищенні ефективності реалізації державної регіональної політики, ураховуючи під час розроблення стратегій повоєнного відновлення детермінанти продуктивної спроможності для кожного регіону.

3. Продуктивна спроможність залежить від низки факторів на національному, галузевому та місцевому рівнях. Ці фактори часто взаємопов'язані та утворюють складну мережу взаємозалежних детермінант, які прямо та опосередковано впливають на продуктивну спроможність регіонів. З одного боку, це дозволяє врахувати вплив більшої кількості факторів, а з другого, – ускладнює оцінювання емпіричним шляхом їхнього впливу на продуктивну спроможність регіонів.

4. Для забезпечення синергії між національною, регіональною та іншими видами політик щодо розвитку економіки різних типів територій (столичних, міських, сільських) доцільно акцентувати на поєднанні різних політик та узгодженні стратегічних пріоритетів їхнього розвитку.

Отже, прагнення забезпечити просторово-інклюзивне зростання на всій території України вимагає проведення «просторово-свідомого» дослідження продуктивності для розроблення ефективної політики, адаптованої до потреб конкретних регіонів. Така політика має допомогти більш продуктивним регіонам підвищити свій статус, а регіонам-аутсайдерам – усунути розрив у продуктивності.

2. Дискурс-аналіз категорії продуктивності в інституціональних теоріях

Проблематика продуктивності економіки достатньо глибоко представлена в інституційних теоріях. Зокрема, вона розглядається в контексті взаємодії якості інституційного середовища та забезпеченості економіки ресурсами, а також впливу інститутів на інвестиційні процеси і формування інвестиційного клімату. Важливим інституційним аспектом є також проблема продуктивності капіталу, яка оцінюється на основі формування таких моделей, які відображають фундаментальну подвійну природу капіталу, який одночасно є накопичувачем багатства та джерелом капітальних послуг у виробництві.

Так, проблема продуктивності в її ув'язці з функціонуванням інститутів розглядається у моделі економіки Мехлума-Моєне-Торвіка, зокрема у роботі «Інститути та напрями ресурсного розвитку» вченими запропоновано економічну модель країни, внутрішніми параметрами у якій обрано інститути та забезпеченість ресурсами⁶⁴. На основі емпіричного оцінювання запропонованої моделі вчені роблять висновок про те, що якість інститутів та забезпеченість ресурсами, точніше, їх обсяг мають неоднозначний вплив на випуск економічного продукту в країні. Відповідно до цієї моделі економіка країни може знаходитися у двох точках рівноваги – рівновага привласнення або виробнича рівновага. У режимі привласнення зростання забезпеченості ресурсами негативно впливає на випуск економічного продукту, а зростання якості інститутів – позитивно; у виробничій рівновазі ресурси позитивно впливають на випуск, а інститути – практично не впливають. На те, в якому із зазначених режимів знаходиться економіка, залежить від значення порогової функції – вище вона чи нижче від фіксованої позначки, а сама порогова функція залежить від двох параметрів – якості інститутів та запасу ресурсів. З цієї моделі випливає, що ресурси негативно впливають лише на «погані» економіки, в той же час для «добрих» економік вони є благом.

Проведення тестування цієї моделі довело, що вона підтверджується лише частково. Для того, щоби висновки були більш адекватними потрібно враховувати нелінійний характер впливу інститутів та ресурсів на темпи зростання ВВП. На основі використання цієї моделі проводять розподіл країн за режимом функціонування економіки (виробничий режим та режим привласнення). Такий розподіл дозволяє виділити країни, які підпадають під дію феномену «прокляття ресурсів» і які не підпадають. Розподіл країн за режимами функціонування економіки свідчить про те, що виробничий режим практично співпадає з уявленням про розвинуті країни. У цю групу країн попали: Швейцарія, Нідерланди, США, Німеччина, Японія, Швеція, Фінляндія,

⁶⁴ Mehlum H., K. Moene & R. Torvik. Institutions and the resource curse. *Economic Journal*. 2006. №116. P. 1-20.

Бельгія, Данія, Канада, Великобританія, Австрія, Франція, Норвегія, Нова Зеландія, Тайвань, Італія, Австралія, Сінгапур, Іспанія та Південна Корея. Ця група охоплює 24% країн, решта – знаходяться у групі, що функціонує на засадах режиму привласнення.

Українські інституціоналісти також зазначають що у сучасних умовах продуктивність, зокрема продуктивність людського капіталу формується не тільки виробничо-технологічними чинниками, а все більше підпадає під дію інституційного чинника. А отже, інституційні складові набули реальної продуктивності й стали вагомими чинниками створення вартості. Це відбувається тому, що внаслідок сучасних зрушень у структурі економік розвинених країн інституційне середовище фактично трансформується у соціальний капітал. Причому він має не ієрархічну, а переважно мережеву структуру, що підсилює його креативний потенціал. Це, у свою чергу, позитивно впливає на фізичний капітал, його сумарну продуктивність. Отже, інституційні чинники фактично включилися у відтворювальні процеси і відіграють важливу роль у створенні вартості⁶⁵.

Українські вчені зазначають, що у період становлення та розвитку національної економіки до формування продуктивної спроможності крім суто економічних та технологічних компонентів додаються і націотворчі компоненти, зокрема й інституційні⁶⁶. Не слід також забувати про те, що Україна поступово інтегрується до європейського економічного та політико-правового простору, і процеси євроінтеграції потребують вироблення чіткої стратегії продуктивної спроможності розвитку держави⁶⁷.

Підводячи підсумок дослідженню проблематики продуктивності в інституційних теоріях слід зазначити, що для дослідження інституційних детермінант зростання продуктивної спроможності економіки регіонів України слід сформулювати відповідну понятійно-термінологічну систему. Умовно назвемо її «Інституційна продуктивна спроможність». Базові та похідні терміни цієї системи представлені на рис. 2.1.

Дамо визначення основним термінам понятійної системи, представленої на ілюстрації.

Інституційні засади – головні положення та принципи інституціоналізму, на яких ґрунтується методологія дослідження інституційних умов і чинників продуктивної спроможності економіки.

⁶⁵ Жаліло Я. А. Щодо інституційного підґрунтя ендогенізації економічного розвитку: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.». Київ, 2017. С. 38.

⁶⁶⁶⁶ Філіпенко А. С. Продуктивна спроможність нації: соціально-економічний вимір. *Міжнародні відносини*. Серія «Економічні науки». 2018. №14. С.16.

⁶⁷ Мокій А. І., Флейчук М. І., Дацко О. І. Стратегія продуктивної спроможності розвитку України в процесі євроінтеграції : методологічні аспекти: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Проблеми розвитку фінансових інститутів ЄС» (м. Київ, 27 лютого 2019 р.). Київ, 2019. С. 35-37. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/10.pdf>.

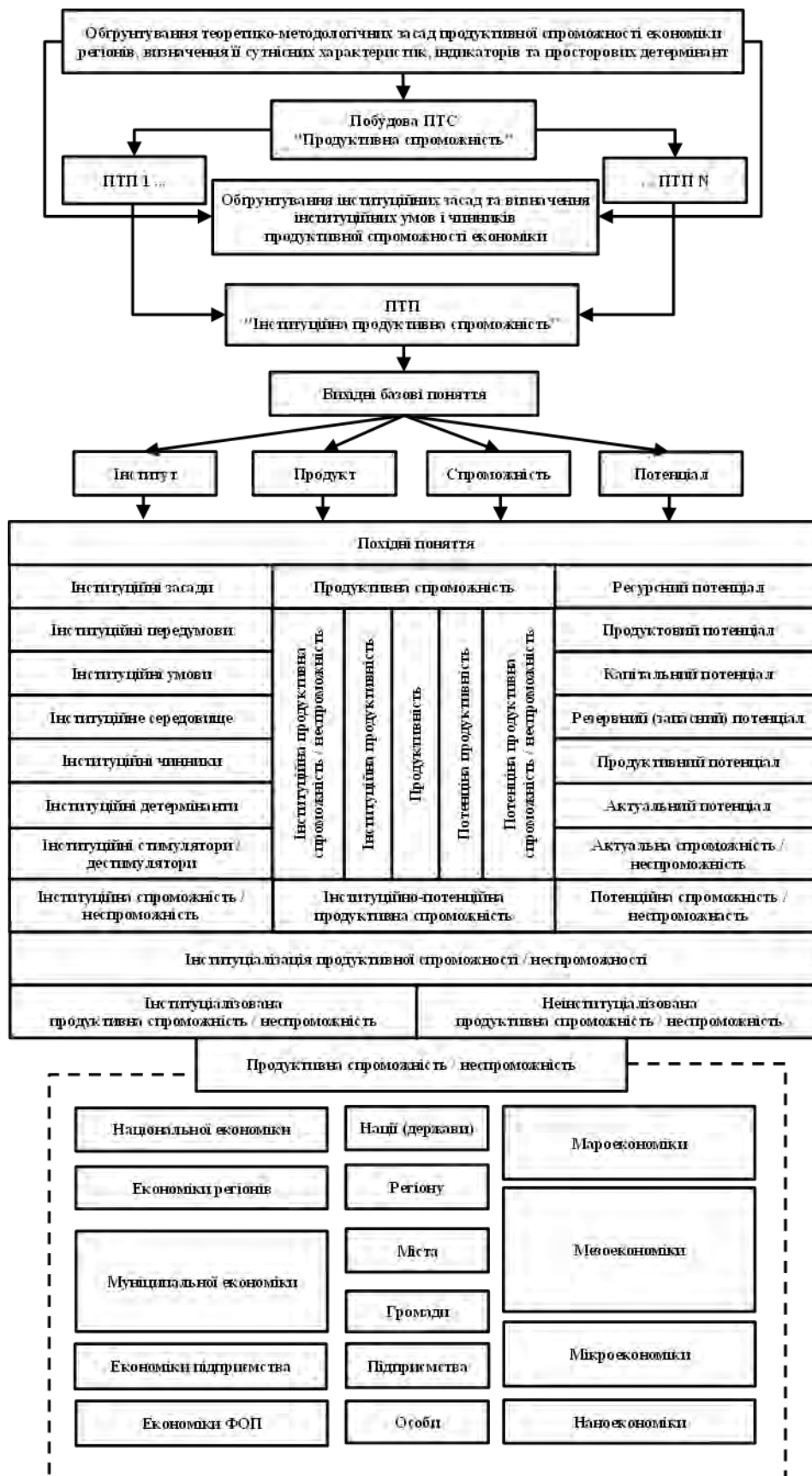

Рис. 2.1. Структура понятійно-термінологічної системи
«Інституційна продуктивна спроможність»

Джерело: власна розробка автора.

У визначенні говоримо тільки про умови і чинники тому, що ці поняття є вихідними для визначенні інших понять, таких як передумови, середовище та детермінанти. Адже передумови визначаємо як попередні умови, середовище – як сукупність умов, детермінанти – як ключові чинники.

Інституційні передумови – це попередні інституційні умови формування продуктивного потенціалу, що зумовлюватиме зміну продуктивної спроможності економіки держави та її регіонів.

Інституційні умови – це необхідні інституційні обставини (ситуації) та особливості функціонування інститутів, які уможливають реалізацію продуктивного потенціалу, що зумовлює зміну продуктивної спроможності економіки держави та її регіонів.

Інституційне середовище – це сукупність інституційних умов господарської діяльності, у яких відбувається процес зростання продуктивної спроможності національної економіки та економіки регіонів.

Інституційні чинники – це дієві інституційні умови, рушійні сили, або причини, що визначають процес зміни (збільшення-нарощування / зменшення-зниження-послаблення) продуктивної спроможності та визначають її характер й основні риси.

Інституційні детермінанти – ключові (визначальні) інституційні чинники, що зумовлюють (обумовлюють) процес зміни (збільшення-нарощування / зменшення-зниження-послаблення) продуктивної спроможності та визначають її характер й основні риси.

Інституційні стимулятори – чинники, які сприяють зростанню продуктивної спроможності, і, відповідно, інституційні дестимулятори – чинники, які знижують продуктивну спроможність економіки.

Важливим явищем в контексті впливу на продуктивність є інституційна спроможність, яку можна визначити як наявність умов та обставин в інституційному середовищі для зростання продуктивної спроможності економіки країни та її регіонів, здатність інституційної системи стабільно забезпечувати таке зростання. Фактично інституційна спроможність – це здатність реалізувати потенціал, який мають економічні інститути, а інституційна неспроможність – це нездатність, або неможливість реалізації такого потенціалу. У цьому контексті ці поняття фактично означають інституційну продуктивну спроможність, або інституційні продуктивну неспроможність.

Інституційна продуктивність - функція інституційного середовища, спрямована на створення матеріальних благ (виробництво продукту).

Процес реалізації продуктивної спроможності в контексті теоретичного бачення інституціоналізму можна означити як процес її інституціалізації.

Отже, інституціоналізація продуктивної спроможності – це формування системи інститутів та інституційних умов, які забезпечують здатність економіки держави чи регіону нарощувати продуктивність. У випадку домінування негативних процесів в системі інститутів закріплюється неспроможність економіки нарощувати свою продуктивність, що призводить до деградації господарської системи в цілому та формування її негативних типів, що базуються на екстенсивному використанні ресурсної бази. Отже, з точки зору теоретичного бачення, можемо виділити інституціолізовану та неінституціолізовану продуктивну спроможність економіки.

Важливу роль у процесі інституціоналізації продуктивної спроможності відіграють інституційні драйвери, зокрема, програмні документи, що регулюють соціально-економічний розвиток територій і спрямовані на стимулювання продуктивної спроможності їх економік. Точніше, драйверами виступають керівні принципи та цілі, закладені у цих програмних документах. Для їх виявлення потрібно провести змістовний та компаративний аналіз цих документів з використанням методики контент аналізу.

На основі результатів цього аналізу ми зможемо вести мову про інституційне забезпечення, інституційну підтримку та інституційний супровід продуктивної спроможності на різних таксономічних рівнях її реалізації.

Важливим є питання оцінювання інституційного середовища продуктивної спроможності регіонів. Економічні інститути – правила та регулятори соціально-економічної діяльності суспільства та громад – безпосередньо визначають особливості та форми ведення господарської діяльності, є одним з детермінуючих чинників економічного розвитку та зростання продуктивної спроможності. Чим кращими є інститути, тим ефективніше розвивається економіка на тій чи іншій території. Якісні інститути через координуючий ефект знижують рівень невизначеності, розширюють горизонти планування діяльності економічних суб'єктів, створюючи тим самим стимули для інвестиційної діяльності, в першу чергу – довгострокової. Інвестиції ж є провідним чинником економічного зростання.

З огляду на це, оцінювання якості економічних інститутів є основою проведення реформ інвестиційного клімату в регіонах держави, що детермінує зростання їх продуктивної спроможності.

Дослідження впливу економічних інститутів на інвестиції відбувається у три етапи. Спочатку обирається залежна змінна – як правило, обсяг інвестицій в основний капітал, або обсяг прямих іноземних інвестицій, а також декілька інституційних факторів, що впливають на залежну змінну (як то рівень корупції або індекс легкості ведення бізнесу). На другому етапі відбувається побудова економетричної регресії, яка дозволяє виявити, які з інституційних

факторів мають статистично значимий вплив на залежну макроекономічну змінну. На заключному, третьому етапі, формулюються висновки стосовно впливу інституційних параметрів на зростання продуктивності або інвестиції. Як інституційні змінні використовуються індекси та рейтинги, що подають відповідні міжнародні інституції, такі як Freedom House, або Всесвітній банк. Проблемою такого підходу є те, що ці дані подаються на національному рівні і побудова подібних моделей в розрізі регіонів держави ускладнюється.

Вплив економічних інститутів на розподіл інвестицій між регіонами всередині країни проводилися в контексті вивчення інвестиційного клімату на субнаціональному рівні на основі методики оцінки інвестиційної привабливості регіону з врахуванням сприйняття бізнес-товариства та побудови рейтингів територіальних одиниць з рівнем інвестиційної привабливості. Дослідження проводилося на прикладі Індонезії. У ньому було виділено п'ять факторів інвестиційної привабливості: інституційний, соціально-політичний, економічний, трудовий та інфраструктурний. Найбільш значущими з точки зору інвесторів виявилися інституційний та соціально-політичний фактори⁶⁸.

Рейтинги та індекси якості інститутів є важливими при розробці інституційних реформ, спрямованих на покращення інвестиційного клімату. У будь-якому інституційному проекті, спрямованому на реформування існуючих інститутів, або формування нових обов'язковим підготовчим етапом є оцінювання інституційного середовища. Від достовірності цієї оцінки залежить успішність реалізації інституційного проектування. Результати оцінювання якості економічних інститутів у різних країнах використовується як основа для удосконалення національного законодавства у сфері інвестиційної діяльності.

Для якісного проектування відповідних інститутів регіонального рівня необхідно проводити їх комплексну оцінку, виявляти регіональні фактори, що впливають на процес розробки та імплементації інституційних змін.

На сьогодні у міжнародній практиці склалися три основних підходи до вимірювання якості економічних інститутів, що впливають на інвестиційний клімат: формально-процедурний; на основі експертних оцінок та опитування користувачів інститутів (інвесторів та підприємців); на основі непрямих показників, що корелюють із якістю інституційного середовища. Зміст, переваги та недоліки означених підходів представлені у табл. 2.1.

Слід зазначити, що найбільш розповсюдженим є другий підхід, саме на його основі проводяться порівняльні дослідження та вибудовуються рейтинги інвестиційного клімату, що реалізуються у проектах міжнародних організацій, таких як Всесвітній банк, Всесвітній економічний форум та інших.

⁶⁸ Regional Investment Attractiveness Business Perception. Rating to 214 Regencies Cities in Indonesia & Problems on Business Environment. Jakarta, 2005.

У процесі проектування інституційних реформ на основі оцінки якості економічних інститутів, що впливають на інвестиційний клімат вважається, що найбільш надійною базою є оцінки, отримані на основі опитування інвесторів та підприємців

Таблиця 2.1

Підходи до вимірювання якості економічних інститутів, що формують інвестиційний клімат

Підхід до вимірювання якості економічних інститутів	Зміст підходу	Переваги	Недоліки
Формально-процедурний	Передбачає фіксацію факту наявності або відсутності тих чи інших формальних інститутів (нормативно-правових актів, або їх окремих положень), що регулюють ведення бізнесу	Нескладність підходу з точки зору збору інформації; можливість швидкого порівняння інститутів у великій кількості різних країни та регіонів, мінімізація суб'єктивної складової у підсумковій оцінці	Низька продуктивність підходу з практичної точки зору, оскільки фактичний стан інвестиційного клімату визначається не наявністю чи відсутністю того чи іншого нормативно-правового акта, а якістю його виконання (практикою правозастосування); неможливість вимірювання неформальних інститутів
Використання думок та оцінок експертів та користувачів інститутів	Розраховуються змістовні індекси якості інститутів, що відображають думки та судження експертів, а також безпосередніх користувачів інститутів (підприємців та інвесторів)	Оцінка реального стану як формальних, так і неформальних інститутів та їх фактичного впливу на ведення бізнесу та прийняття інвестиційних рішень	Методичні складнощі (пов'язані з формуванням вибірки, складанням анкети тощо), можливість виникнення систематичних викривлень внаслідок недостатньої компетентності експертів
Використання економічних індикаторів, що засвідчують якість економічного середовища	Як змінні для оцінки стану інститутів використовуються статистично вимірювані показники, які вважаються корельованими з вимірюваним інститутом (наприклад, обсяг тіньової економіки)	Використання одного або декількох вимірюваних (статистичних) показників полегшує процес збору даних та подальшого кількісного та економічного аналізу	Неможливість підбору єдиного статистичного показника, який характеризує повний набір інститутів, що формують інвестиційний клімат

Джерело: ⁶⁹

⁶⁹ Economic Development and the Quality of Legal Institutions. URL: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/LegalInstitutionsTopicBrief.pdf>

Такий підхід є оптимальним з деяких причин. По-перше, ці актори є безпосередніми користувачами інститутів і регулярно стикаються з багатьма інституційними чинниками як стимуляторами, так і де стимуляторами економічної діяльності.

Прикладом таких чинників можуть бути зволікання бюрократичних процедур, або навпаки їх швидке проходження за системою єдиного вікна. Реальний стан справ у цій сфері можуть знати тільки підприємці, які безпосередньо з нею стикаються.

По-друге, показники, що отримують внаслідок опитування містять актуальну інформацію, оскільки, їх можна отримувати щоквартально та щомісячно, тобто практично у режимі реального часу, який віддзеркалює зміну інституційно-інвестиційних умов в країні чи регіоні. Статистичні ж показники не мають такої актуальності, оскільки виходять із запізненням, а зовнішні експерти можуть не помітити важливих тенденцій та явищ⁷⁰.

Проте, не слід забувати, що оцінки ділового співтовариства можуть бути також спотвореними через те, що підприємці можуть відмовлятися відверто відповідати на питання щодо найбільш болючих аспектах інвестиційної діяльності, таких як тиск на бізнес, корупція і неформальні відносини. Також помічена така закономірність, що підприємці з регіонів, де складається краща інституційно-економічна ситуація виставляють більш негативні оцінки окремим параметрам інвестиційного клімату, ніж підприємці з депресивних регіонів, адже зі зростанням якості інститутів зростають і запити бізнесменів.

В контексті проблеми оцінювання інвестицій та продуктивності капіталу загалом слід зазначити, що капітал, зокрема фізичний, відіграє декілька важливих функцій в економічному житті регіонів: він складає основу багатства та створює сприятливі умови при реалізації виробничих процесів.

Капітал інвестується та вилучається, він знецінюється та застаріває, і виникає питання, як оцінити всі ці виміри капіталу в промисловості та національних рахунках. Для відповіді на це питання слід розглянути методику оцінювання капіталу, яку пропонує Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)⁷¹.

Зазначимо, що при аналізі проблеми продуктивності капіталу важливо пам'ятати про роль, яку відіграє капітал у системі національних рахунків. Це можна проілюструвати відповідною схемою (рис. 2.2). З ілюстрації видно, що потоки кількості товарів і послуг узгоджуються з грошовими потоками. У найпростішому випадку – лише зі споживачами та виробниками основний обмін відбувається між працею (відпрацьованими годинами) і споживчими

⁷⁰ Kikeri S., Kenyon T., Palmade V. Reforming The Investment Climate: Lessons For Practitioners. *World Bank Publications*. 2006. P. 17–18.

⁷¹ Measuring Capital. OECD Manual. OECD. 2009. 236 p. URL: www.oecd.org/publishing.

продуктами. Вони обмінюються на ринках на робочу силу та на споживчі товари та створюють доходи й витрати для виробників, а також витрати та трудові доходи для споживачів. Потік робочої сили у виробничий сектор і потік товарів споживання з нього несуть інформацію про процес виробництва, аналіз якого є центральним для проблеми продуктивності.

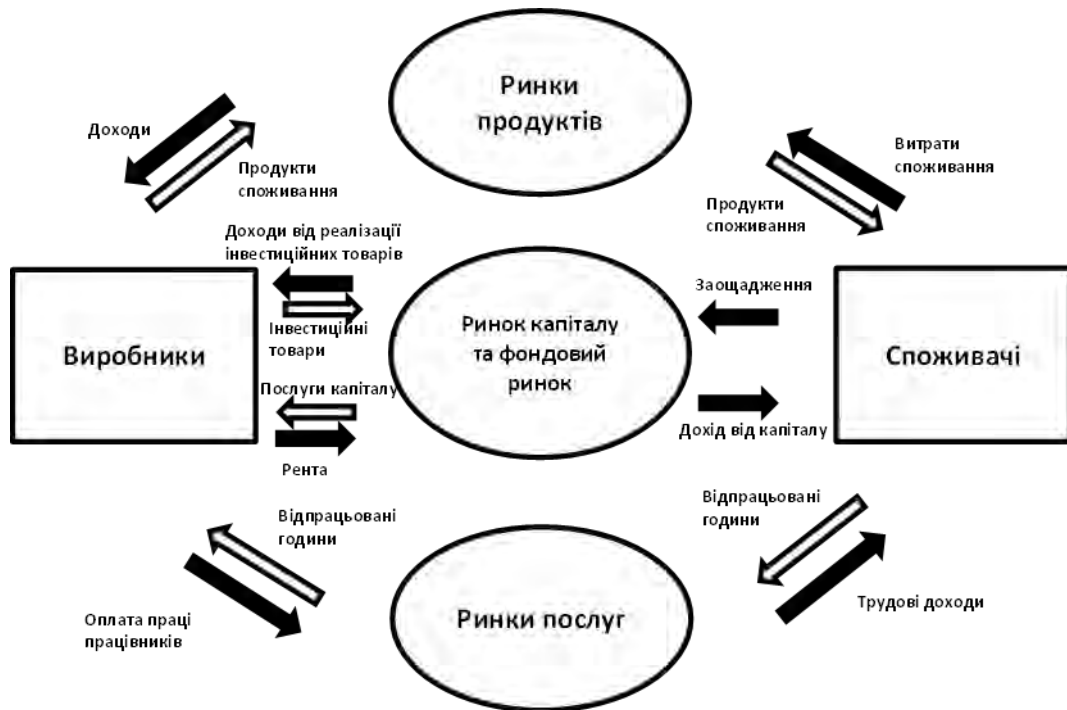

Рис. 2.2. Схема кругообігу капіталу

Джерело:⁷²

Капітал надає послуги виробництву, і винагороджується за ці послуги орендною платою, коли користувачі капітальних благ орендують їх у своїх власників на один або кілька періодів. Часто користувачі та власники є однією економічною одиницею. Таким чином, капітальні послуги є внутрішніми для економічної одиниці, але вони все одно існують і повинні вимірюватися для аналізу. Паралельно з внутрішнім потоком капітальних послуг можна передбачити внутрішню плату за ці послуги у формі ціни капітальних послуг.

Є ще один випадок, коли капітал вступає в гру, і він стосується капіталу як джерела вартості. Виробники купують засоби виробництва та шукають фінансування у споживачів. Останні інвестують у капітальні блага, віддаючи свої заощадження у розпорядження виробників, які, у свою чергу, компенсують споживачам виплати відсотків або дивідендів, тобто доходи від капіталу. Аспект багатства капіталу також має значення для балансів - на певну дату всі активи, фінансові та нефінансові, повинні відображатися в балансі одиниці, яка

⁷² Measuring Capital. OECD Manual. OECD. 2009. P. 17. URL: www.oecd.org/publishing.

ними володіє, щоб отримати вичерпну картину економічного багатства. Через ключову роль капіталу в економіці його необхідно вимірювати. Теоретичним основам вимірювання капіталу присвячено велику кількість літератури. За винятком суто теоретичних аспектів, існує центральна практична проблема вимірювання капіталу, яка породжує багато емпіричних питань – як оцінити запаси та потоки капіталу за відсутності спостережуваних економічних операцій.

Питання оцінки є центральним для трансакцій, які можна відслідкувати, але неспостережувані трансакції також є важливою проблемою, коли мова йде про оцінку обсягів і цін потоків капітальних послуг: є деякі ринки оренди, за якими надають ринкові спостереження щодо капітальних послуг, але основна частка капіталу може використовуватися його власниками і бути у цьому відношенні «невидимою» для дослідників. Тоді вчені мають вибір між ігноруванням цих економічних потоків і оцінкою ціни та кількості капітальних послуг, які є внутрішніми для економічної одиниці. Поки це робиться з необхідною обережністю, на основі теоретичних міркувань і якомога більшої кількості емпіричної інформації, яку можна отримати опосередковано. Лише так можна досягти кінцевої мети вимірювання капіталу, а саме – краще зрозуміти процеси створення вартості та економічного добробуту.

Багато концепцій вимірювання капіталу, які пропонує ОЕСР, відображають фундаментальну подвійну природу капіталу, який одночасно є накопичувачем багатства та джерелом капітальних послуг у виробництві. Іншими словами, у капіталу є сторона вартості або багатства, а також є сторона обсягу, або кількісна сторона. Залежно від аналітичної мети відповідним показником є або вартість, наприклад, у формі чистого запасу капіталу, або сторона обсягу у формі продуктивного капіталу.

Хоча багатство та виробнича сторона капіталу є різними аспектами, які допомагають аналізувати різні питання, вони не є незалежними один від одного. Навпаки, існує чіткий зв'язок між вартістю активу та його поточною та майбутньою продуктивною здатністю.

На практиці для вимірювання розглядаються групи активів, а не окремі активи. Крім того, групи активів ніколи не бувають однорідними, а поєднують подібні типи активів.

Споживання основного капіталу або амортизація залишається центральною змінною в вимірюванні капіталу. Зі зростанням важливості високотехнологічних капітальних товарів, які зазнають швидких технічних змін, змінюється бачення щодо вимірювання амортизації. Зокрема, виникло питання про те, чи повинна міра амортизації включати очікувані реальні збитки від холдингу чи ні. Деякі автори припускають це, стверджуючи, що це

відповідний спосіб фіксації очікуваного старіння. Інші дійшли іншого висновку та розрізняють зміни вартості активу внаслідок старіння (яке вони ототожнюють із амортизацією) та зміни вартості через загальні зміни ціни групи капітальних товарів. Методичний підхід ОЕСР виходить з того, що не існує єдиного «правильного» способу розгляду очікуваних змін ціни в контексті вимірювання амортизації, а навпаки, різні аналітичні питання щодо чистого доходу породжують різні рецепти щодо того, як вимірювати амортизацію. Аналізована методика дотримується підходу до вимірювання споживання основного капіталу, який виключає реальні холдингові втрати від амортизації. Це відповідає практиці статистичних відомств країн-членів ОЕСР.

Система національних рахунків країни ОЕСР оцінює також вартість продукції неринкових виробників за витратами. Капітальні витрати вимірюються лише як споживання основного капіталу, не враховуючи інший основний елемент, витрати на фінансування. Причини цього мають практичний характер (яку відсоткову ставку вибрати?), але існують також концептуальні аргументи, такі як небажання бачити зростання ВВП, коли відсоткові ставки за державним боргом збільшуються. У той же час існують вагомні концептуальні та аналітичні причини, чому вартість капіталу повинна вимірюватися якомога повніше для неринкових виробників. Якщо не в національних рахунках, то для аналітичних цілей, таким чином, представляє інтерес приписувати витрати на фінансування або норму прибутку державним активам, і методика ОЕСР описує кілька шляхів для цього. Фактично, для деяких неринкових виробників, домогосподарств, які володіють житлом, таке умовне обчислення вже зроблено в національних рахунках.

Що стосується обсягу активів, які оцінюються на основі цієї методики, то він охоплює переважно основні засоби. Однак три інші види активів є найбільш важливими як джерела капітальних послуг: земля (здебільшого невикористаний актив), запаси (актив, який не є основним) і природні ресурси, крім землі. Ці типи активів викликають конкретні питання щодо їх вимірювання. Зокрема, земля є кількісно важливим активом, який, як відомо, важко виміряти.

Важлива роль у методиці ОЕСР відводиться вимірюванню термінів служби, функціям вибуття та моделям амортизації. Але, як правило, достовірна емпірична інформація про терміни експлуатації активів часто застаріла.

Таким чином, методика, що розглядається є математичним описом процесу вимірювання капіталу з урахуванням умов, визначених у національних рахунках. Використання положень розглянутої методики та її математичного інструментарію, який значно полегшує обчислення на основі використання комп'ютерних технологій, дозволить оцінити продуктивність капіталу в контексті зростання продуктивної спроможності економіки регіонів України.

3. Трансформація методологічних засад дослідження і управління продуктивною спроможністю економіки регіонів в умовах викликів глобального середовища

Однією з нерозв'язаних екзистенційних проблем безпеки розвитку України є те, що наша країна, яка на початок 90-х років володіла зіставними з іншими постсоціалістичними і пострадянськими країнами обсягами та якістю природних і набутих факторних переваг національної конкурентоспроможності, відносно потужним військово-економічним сектором, через 30 років незалежності становить об'єкт критичного аналізу низької продуктивної спроможності нації. При цьому чисельність населення України зменшилася майже на одну п'яту внаслідок дисфункцій інституту державної політики і обумовлених цим негативних суспільно-політичних, соціально-економічних, демографічних і міграційних процесів. Це й стало ще у період до 2014 року реакцією (негативним зворотнім зв'язком в макросистемі) частини громадян на проблему низької продуктивної спроможності нації і якості життя у власній країні. Заслужовує особливої уваги те, що міжнародні трудові мігранти з України останньої передвоєнної «хвилі», подібно як і першої, другої та третьої «хвиль» виявили достатній для асиміляції в країнах-реципієнтах рівень продуктивної спроможності. З великою ймовірністю можна припустити, що й масштабні потоки біженців з України після 2022 року теж проявлять належний рівень продуктивної спроможності як трудових ресурсів в приймаючих країнах. Для прикладу, в Чеській Республіці, за дослідженнями PAQ Research із серії “Голос українців”, на кінець 2022 року працювало 51% біженців працездатного віку, 43% з яких мали роботу в Чехії, а ще 7% працювали віддалено в Україні і 8% віддалено лише в Україні. Хоча, зазначимо, це не супроводжується покращанням їх добробуту, існують мовні перешкоди, зайняті працюють за невідповідними їх фаху спеціальностями. Показово, якщо у червні 2022 року 50% дітей біженців відвідували чеські початкові школи, то в грудні вже 90% дітей навчалися в них.⁷³ У Великій Британії, де застосовуються відносно вищі кваліфікаційні вимоги до працівників, станом на 15 лютого 2023 року, як повідомив посол України В.Пристайко, 42% з 160 тисяч біженців влаштувалися на тимчасову роботу⁷⁴.

Для обґрунтування методологічної бази дослідження продуктивної спроможності національної економіки, її сектору чи сфери, регіону чи громади необхідно враховувати вплив зовнішніх систем різного рівня ієрархії та масштабів. З нашого погляду, саме з кінця XX ст. відбувається новий етап

⁷³ За даними UNN. URL:<https://www.unn.com.ua/>

⁷⁴ Там само.

формування метасистемних характеристик глобальної економіки. Незважаючи на відмінності в методологічних підходах щодо тлумачення парадигм глобалізації, анти-, альтер-, а, останнім часом, і деглобалізації, залишається беззаперечним вплив глобальних викликів на національні макросистеми, безпеку розвитку суспільства та економіки, не лише у статичному, але й у динамічному вимірі. Такий вплив особливо відображається на структурі, секторальній і регіональній підсистемах макросистеми держави. Згідно теорії систем, великі соціально-економічні системи, у тому числі регіональні, постійно змінюються й істотно залежать від траєкторії минулого розвитку. Відтак, економічна наука теж повинна динамічно розвиватися щоб відповідати цим викликам, які в широкому розумінні розглядаються нами як виклики глобального середовища. Висловлене актуалізує важливість проведення під час розробки регіональних стратегій міждисциплінарних досліджень регіональної економіки при безумовному урахуванні зовнішнього впливу, а також внутрісистемних загроз вітчизняної моделі “кланового капіталізму” (за Дж.Лофом) і пов’язаного з нею псевдомоделлю ексклюзивного регулювання економіки⁷⁵.

Пропоноване нами поняття “глобальне середовище” істотно відрізняється від усталених трактувань понять “глобалізація”, “глобальна економіка”, “глобальна економічна інтеграція”. Насамперед, глобальне середовище ширше і глибше, ніж ці компоненти гео економічного простору, охоплює глобальні інформаційні потоки, де взаємопов’язуються культурно-духовні основи країн-учасниць, у тому числі релігійні та ментальні, а також глобальні екологічні, техногенні ризики і загрози національній безпеці під впливом різних країн та інтернаціональних підприємств з різними за величиною і часовими параметрами майбутніми трансакційними витратами на нейтралізацію їх наслідків. В.Новицький в контексті моделі ресурсокористування розглядав світове виробництво як “... економічно доцільну переробку людством глобальних природних ресурсів”⁷⁶. В нашому розумінні глобальне середовище стосується використання не лише природних, земельних, водних, а й специфічних – кліматичних, космічних, екологічних, інформаційних ресурсів.

Саме в аспекті глобального середовища, розглядаючи три головні політичні альтернативи неоліберального експерименту (націоналізм крайніх правих, реформізм лівоцентристів, прогресивні ліві) як застарілі і такі, що гарантують подальшу стагнацію, нерівність, деградацію оточуючого

⁷⁵ Ексклюзивність регулювання соціально-економічного розвитку України: генеза та напрями протидії: монографія / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України», наук.ред. д.е.н., проф. Шульц С.Л., Львів. 2022. 289 с.

⁷⁶ Новицкий В.Е. Программно-целевой подход в государственной институциональной модели. К.: Аристей, 2005. С.16-17.

середовища, політичну ворожість, Дж. Стігліц виокремлює чотири пріоритети “прогресивного капіталізму”:

- відновлення балансу між ринками, державою і громадянським суспільством;
- визнання результатів наукових досліджень і соціальної організації заради спільного блага “багатством нації”;
- розв’язання проблеми концентрації ринкової сили як причини високого рівня нерівності і слабких темпів зростання економіки;
- розірвання зв’язку між економічною силою і політичним впливом, які взаємно підсилюють і самовідтворюють одне одного.⁷⁷

Втім, пропоновані Дж. Стігліцем пріоритети, а також критичні оцінки реформ у постсоціалістичних та пострадянських країнах, ролі міжнародних інституцій в них, а також назрілу необхідність переходу до глобалізації з людським обличчям⁷⁸ залишають поза увагою домінуючу характеристику глобального середовища – несформованість, а точніше, - повну відсутність інституціонального базису управління, що створює об’єктивні передумови для мета-, мега-, макро- і мезосистемних шоків зрушень, кризових явищ і катастроф. Якщо глобальній економіці, процесам глобальної економічної інтеграції, світовому господарству властиві інституції багатостороннього регулювання світової торгівлі чи інших видів міжнародних економічних відносин відповідного рівня ієрархії, зокрема міжнародні організації, органи управління мегарегіональними об’єднаннями, то у глобальному середовищі відсутні будь-які інституціональні регулятори при існуванні прихованих зв’язків (за Ф. Капрою), або, точніше, відносин між його суб’єктами і об’єктами. Глобальне середовище, його вплив на глобальну економіку та національні економіки потребує детального дослідження, особливо в аспекті сутнісних характеристик викликів, які характеризуються невизначеністю та ірраціональністю причин і моментів виникнення, а також наслідків для національних економік в поточному часовому періоді і в стратегічній перспективі.

В контексті предмета нашого дослідження наголосимо, що об’єктами впливу (позитивного чи негативного) глобального середовища виступають всі підсистеми національної макросистеми, у тому числі регіони. З іншого боку, в сучасних умовах регіони виступають не лише об’єктами, а й суб’єктами глобального середовища та його підсистем – глобальної економіки, мегарегіональних економічних об’єднань, міжнародних відносин, у тому числі економічних.

⁷⁷ IPG – Международная политика и общество. URL: <http://www.ipg-journal.io/>

⁷⁸ Стігліц Д.. Глобалізація та її тягар: пер. з англ. – К.: Вид дім «КМ Академія», 2003 С.136 – 144, 214 -216, 231-236.

До викликів глобального середовища відноситься й російська агресія, яка набула характеру повномасштабної війни проти України. Незважаючи на безпрецедентний масштаб санкцій проти агресора, йому вдається утримувати стабільним макроекономічне становище, щонайменше на найближчі місяці. Відтермінованими у коротко- і, навіть, середньостроковому часовому періоді можна вважати наслідки розширення санкцій проти експорту енергоресурсів, високотехнологічного сектору економіки РФ і суто віртуальними – додаткові санкції на членів сімей російських олігархів, пропагандистів та військових. Лише побіжний аналіз санкційної політики доводить до висновку про незначний їх вплив на негайне припинення військових дій і виведення окупаційних військ з України, хоча після майже річного перебігу війни за січень 2023 року у державному бюджеті агресора спостерігається певний дефіцит. Проте загалом можна стверджувати про реальну безпорадність багатосторонніх систем регулювання світового порядку і довготривалий характер війни. Показово, що на багатьох дискусійних платформах провідних наукових і експертних центрів війна розглядається як "Ukrainian crisis", залишаючи поза увагою першопричину – російську агресію. Попри широку підтримку України та осуд агресора більшістю країн світу, спостерігаються неоднозначні процеси в санкційній політиці окремих країн-членів ЄС, домінування їх національних економіко-політичних інтересів над стратегічними цілями глобальної безпеки.

Трансформація гібридної форми перманентної війни Росії з Україною в повномасштабну агресію на знищення нашої держави обумовлює невідкладність перегляду усталених методологічних підходів як до розв'язання гострих поточних соціально-економічних, гуманітарних і безпекових проблем на всіх рівнях ієрархії управління, у тому числі регіональному, так і до розробки та реалізації стратегій регіонального розвитку, застосування сучасних міждисциплінарних підходів. Зокрема, це стосується внесення у дослідницьку область стратегування апробованих європейською та світовою практикою методів дослідження продуктивної спроможності націй з адаптацією їх на регіональному рівні. Відповідно, це потребує критичного аналізу методологічних підходів до визначення об'єктно-суб'єктних характеристик регіональної політики, у тому числі в аспекті продуктивної спроможності регіону.

Дослідження продуктивної спроможності нації, розпочаті в Україні у 2017 р. А.Філіпенком, в умовах війни потребують подальшого розвитку в таких методологічних і прикладних напрямках:

- проведення системного аналізу методичних підходів до вибору і аналізу факторів продуктивної спроможності, використовуваних:

- в моделі KLEMS (праця, капітал, енергія, матеріали, послуги тощо);
- канадськими вченими (проміжні і трудові витрати, витрати відтворювального капіталу, матеріально-виробничі запаси, земельні та інші природні ресурси; поліпшення довкілля; робочий капітал, грошові кошти та інші фінансові інструменти; знаннявий капітал, інфраструктура);
- в робочих документах ОЕСР “просторові” (агломерації, інфраструктура, географія) і “просторовий” (людський капітал, законодавство про працю, галузевий рівень, інновації та динамізм)) фактори;
- британськими науковцями з акцентом на регіональній диференціації продуктивності.

Узагальнення та доповнення наведених та інших методологічних підходів необхідно покласти в основу методології дослідження властивих і найвагоміших для безпеки розвитку економіки України та її регіонів факторів продуктивної спроможності, а саме визначення: предмету, об’єкту, цілі, концептуальних принципів, формалізованого вигляду, сукупності взаємопов’язаних методів та послідовності їх застосування, окреслення проблем інформаційного забезпечення.

1. Наголосимо, що *предмет методології охоплює не лише дослідження продуктивної спроможності, а й управління її факторами для досягнення визначеної цілі – максимально можливої реалізації в стратегічному часовому горизонті планування.* Певною мірою, цю ціль можна інтерпретувати як *стратегічну конкурентоспроможність у динамічному вимірі.* Тобто, йдеться про *трансформацію методологічних засад дослідження і управління* продуктивною спроможністю регіону.

2. Концептуально важливим *принципом методології є визнання імперативного характеру радикальних структурних зрушень в системі факторів продуктивної спроможності* нації, національної макросистеми, населення та економіки регіону. сектору (галузі, сфери) під впливом глобальних викликів. При цьому імперативність цих зрушень необхідно розглядати в двоїстому розумінні як *закономірних змін* внаслідок зовнішнього впливу і як *об’єктивно необхідних цілеорієнтованих управлінських дій* для досягнення визначених цілей.

3. *Об’єктом регіональної політики* згідно теорії систем доцільно розглядати *сукупність (множину) головних (природних і набутих матеріальних ресурсів); людського, у тому числі інтелектуального, і фінансового капіталу; інституціональної і фізичної інфраструктури; просторового розміщення) і часткових (культурних і духовно-ментальних, екологічних та інших) факторів продуктивної спроможності регіону.* Подібна *сукупність взаємопов’язаних певними відносинами та*

цілеорієнтованими на досягнення стратегічної цілі – формування і розвиток до належного рівня факторів продуктивної спроможності та їх реалізація об’єктивно володіє системними ознаками і, отже, складає систему.

4. З погляду процесного підходу кількісні і якісні зміни системи факторів продуктивної спроможності в *процесі управління* ними, яке *охоплює взаємопов’язане їх збереження, розвиток, використання і реалізацію*, результатом чого є динамічна конкурентоспроможність соціально-економічної системи регіону загалом. При цьому управління повинно забезпечити життєздатність (за У. Р. Ешбі, Ст. Біром) та шокостійкість системи факторів продуктивної спроможності і регіональної соціально-економічної системи загалом.

5. У формалізованому вигляді теоретико-методологічна модель продуктивної спроможності зображується як функція від загальних і доповнюючих факторів:

$$CA = F\{L, R, C, E, \text{Info}, \text{Infra}, \text{Inst}, \text{Env}, \text{Ext}, \text{Int}\}, \quad (3.1)$$

кожен з яких, своєю чергою, теж розглядається як функція в часовому періоді $t=1, T$. Тоді, в більш деталізованому вигляді отримуємо функціонал функціоналів:

$$CA(t) = F\{F(L_t); F(R_t); F(C_t); F(E_t); F(\text{Info}_t); F(\text{Infra}_t); F(\text{Env}_t); F(\text{Ext}_t); F(\text{Int}_t)\}, \quad (3.2)$$

де: CA – продуктивна спроможність; L – праця; R – матеріальні ресурси; C – капітал; E – енергія; Info – інформація; Infra – інфраструктура; Inst – інститути; Env – екологічні ресурси; Ext – зовнішні чинники; Int – внутрішні позаекономічні чинники.

Наголосимо, що кожна з цих функцій в процесі дослідження продуктивної спроможності теж підлягає дезагрегуванню через такі причини. По-перше, дезагрегуванню підлягають самі змінні, які набувають під впливом глобального середовища більше або менше важливого значення для досягнення бажаного рівня продуктивної спроможності. Наприклад, для людського капіталу, як загального фактору продуктивної спроможності конкретної галузі (сектору) економіки, освітні характеристики можуть зміщуватися від вищої освіти до професійної освіти середнього рівня, але більше спеціалізованої. Для матеріального фактору продуктивної спроможності військово-економічного сектору більшої важливості набувають не продукція напівпровідникової галузі (чіпи), а хімічні елементи (германій, кремній) та науково-технологічний

фактор їх виготовлення. По-друге, під впливом зовнішніх (викликів глобального середовища) і внутрішньосистемних (негативних чи позитивних) чинників змінюються характеристики функцій факторів продуктивної спроможності: від лінійних до нелінійних, від квантифікованих до якісних і нечітких.

6. Послідовність взаємопов'язаних методів і етапів дослідження включає:

- критичний аналіз методологічного базису «продуктивної спроможності (збитковості) націй» (ПС) в аспектах сутнісних характеристик поняття, можливостей та критеріїв його типологізації:
 - відстежування багаторічної динаміки індикаторів продуктивної спроможності української нації в регіональному вимірі за період 1989-2023 рр. на основі методів вейвлет-аналізу;
 - типологізацію продуктивної спроможності за структурно-просторовим, секторальним, часовим, системно-ієрархічними критеріями;
 - аналіз структурних змін в системі загальних і часткових факторів продуктивної спроможності регіонів України в умовах війни;
 - розробку методичних підходів та здійснення ідентифікації структурних змін;
 - за неодмінного дотримання критерію економічної безпеки передбачається:
 - визначення стратегічно пріоритетних для дослідження факторів продуктивної спроможності секторів (сфер) економіки України (військово-економічний, науково-технологічна, освітня) та видів господарської діяльності;
 - здійснення рангування факторів продуктивної спроможності в регіональному і видовому вимірі;
 - обґрунтування цільової функції, часових та інших параметрів системно-динамічної моделі розвитку і використання факторного потенціалу продуктивної спроможності регіонів України в умовах війни;
 - системний аналіз динаміки індикатора продуктивної спроможності (ПС) та обґрунтування концептуальних засад стратегування заходів управління продуктивною спроможністю регіонів;
 - застосування методу оцінки ефективності виробничих (продуктивних) систем (DEA для компаративного аналізу індикаторів продуктивної спроможності, отриманих методами TFP чи MFP, KLEMS та ін.);
 - проведення інституціонального аналізу стратегічних документів та компаративного аналізу індикаторів продуктивної спроможності країн, які успішно здійснили трансформаційні перетворення, зокрема країн-членів ЄС (Фінляндія, Австрія, Словенія, Польща, країни Балтії).

4. Структурно-секторальні детермінанти продуктивної спроможності економіки на національному та регіональному рівнях

Важливу роль у зростанні продуктивної спроможності економіки мають відігравати секторальні детермінанти. На жаль, економіка українських регіонів у довоєнний період фокусувалась на розвитку ресурсо-, матеріало- та енергоємних виробництв, що зумовило екстенсивний розвиток сировинних галузей, низький рівень інноваційності виробництва, відставання розвитку інфраструктури, відірваність фінансового сектору від реальної економіки.

На тлі інноваційного поступу світової економіки технологічна структура української економіки і надалі регресує, погіршується стан науково-технічного потенціалу, скорочується частка високотехнологічних виробництв тощо. Структурна розбалансованість економіки регіонів є основним гальмом для позитивної динаміки їх розвитку та підвищення продуктивної спроможності економіки. Значне відставання України за рівнем продуктивності, яке останнім часом посилилось, зумовлює неминучу деградацію конкурентоспроможності країни загалом і є прямим наслідком не підтримки таких ключових чинників сучасного економічного розвитку, як освіта, наука та інновації. З огляду на необхідність імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, основна увага органів влади має бути зосереджена на наблизненні структури, темпів розвитку та продуктивності економіки України та її регіонів до європейських стандартів.

Упродовж останніх десятиліть спостерігалось недостатнє інвестування в інноваційні технології для модернізації економіки та переходу на вищі технологічні уклади. Технічна модернізація окремих підприємств не відбувалася 25 і більше років. Війна ще більше ускладнила ці процеси. Через військові дії Україна вже втратила щонайменше 30–50% виробничих потужностей, які відносились до сфери важкої індустрії, переважно на Сході країни. Така ситуація зумовлює низьку конкурентоспроможність економіки українських регіонів. Лише ефективна структура економіки країни зможе забезпечити раціональне споживання усіх наявних ресурсів з досягненням максимального економічного ефекту з мінімальними їх затратами.

Структурна трансформація економік високорозвинених країн, тісно пов'язана з економічним зростанням, зміною структури зайнятості та підвищенням продуктивної спроможності секторів економіки. Ці процеси відбуваються завдяки впровадженню високих технологій у виробництво, зростанню продуктивності праці, детінізації економіки, а також на основі переливу капіталу і зайнятості з сільського господарства до промисловості та сфери послуг. Незважаючи на те, що в Україні сфера послуг, активно

розвивається, однак, вона витісняє не низькопродуктивні сировинні галузі, а навпаки – галузі обробної промисловості (машинобудування, приладобудування тощо), які характеризуються високою часткою доданої вартості та значним потенціалом впровадження результатів науково-технічної діяльності. Такі зміни в структурі вітчизняної економіки зумовлені низкою чинників, а саме: слабким розвитком внутрішнього ринку, вкрай низьким рівнем інвестування у модернізацію і диверсифікацію виробництва, низький рівнем інноваційної активності та практичного впровадження нових технологій. Саме якісні технічні зміни збільшують заощадження ресурсів і призводять до перерозподілу капіталу у капіталомісткі сектори економіки.

Світовий досвід свідчить і про те, що ті країни, які не змогли утримати продуктивність на рівні конкурентів, намагались досягти своїх цілей шляхом девальвації національної валюти. Але це знижує вартість експорту і підвищує вартість імпортованих товарів. Якщо продуктивність зростатиме, то на одиницю ВВП витратиться менше ресурсів, а відтак знижуватимуться ціни на споживчі товари, що означатиме зростання реальних доходів населення. Окрім того, зростання продуктивності сприятиме вивільненню дефіцитних ресурсів для виробництва нових видів товарів і послуг. Навіть за умов підвищення продуктивності праці, якщо продуктивність знижується, тобто загальні витрати на одиницю продукції зростають, то це призводить до інфляції та зниження рівня життя населення. Низький рівень продуктивності означає, що темпи збільшення обсягів ВВП супроводжуються майже такими самими темпами використання ресурсів.

Саму тому важливим є виявлення секторальних детермінантів продуктивної спроможності секторів економіки та вибір найбільш адекватних інструментів і методів її аналізу. На сьогоднішній день не існує загальноприйнятого підходу до оцінки продуктивності та продуктивної спроможності секторів економіки, але науковий доробок вчених одностайно свідчить про визначальний вплив структурно-секторальних зрушень на продуктивність економіки та економічне зростання загалом. Так, С. Кузнець зазначив, що високі темпи структурної трансформації економіки є одним з шести показників економічного зростання, поряд з високими темпами збільшення доходів населення та продуктивності засобів виробництва.⁷⁹

Сьогодні не існує і єдиної визначеної системи показників, які здатні забезпечити порівнянність витрат, які затрачені на виробництво продукції з кінцевими результатами економічної діяльності, а також їх класифікації, на основі яких можна провести детальний аналіз.

⁷⁹ Паршин Ю. І. Забезпечення сталого економічного розвитку національного господарства: концепція та методологія: дис. д-ра екон. наук : 08.00.03. Дніпро, 2017. 494 с.

Одними із найбільш поширених методів оцінки продуктивності секторів економіки на національному рівні є аналіз структури міжгалузевих взаємозв'язків, який здійснюється на основі моделей міжгалузевого балансу та моделей рівноваги, які дозволяють встановити та підтримувати відповідні пропорції в економіці.

Основоположником теорії міжгалузевого балансу (МГБ) є американський економіст В. Леонтьєв. Модель В. Леонтьєва базується на процесі міжгалузевого балансування щодо співвідношень між рівнями заощаджень і споживання у національній економіці, обсягами кінцевого та проміжного споживання, розмірами базового виробництва, пропорціями фінансового забезпечення галузей промисловості, а також силою впливу міжгалузевих зв'язків. В її основі лежать принципи взаємопов'язаного розрахунку витрат, виробництва та розподілу. В межах однієї математичної моделі можна прогнозувати розвиток усіх галузей реальної економіки, визначити напрями виробничого використання продукції та існуючі взаємозв'язки між основними галузями економіки на основі аналізу структури міжгалузевого балансу, в якій вихідними (початковими) даними є показники кінцевого споживання. Структура проміжного споживання дозволяє визначити коефіцієнти прямих витрат, які є стабільними в часі та не залежать від обсягу виробництва в галузі. Однак, структура прямих витрат підпорядкована впливу не повністю передбачуваних факторів, до яких належать зміни в технології та конкуренція.

Міжгалузевий баланс (МГБ) використовується в якості інструменту аналізу та зіставлення рівня технологічного розвитку. Коефіцієнти питомих витрат, отримані з міжгалузевого балансу, – це фактично технологічні показники, що відображають стан задіяних в галузях технологій. Дані моделі розраховуються на основі статистичних таблиць "витрати-випуск" (міжгалузевого балансу), які являють собою систему взаємопов'язаних матриць пропозиції ресурсів та їх використання, що відображають склад витрат і формування ресурсів (пропозиції) кожного виду товарів та послуг та використання (попит) товарів та послуг у виробничому та кінцевому споживанні, валовому нагромадженні основного капіталу, експорті. Міжгалузеві таблиці дають розгорнуту характеристику процесів відтворення та ілюструють взаємозв'язки між виробниками і споживачами та взаємозалежність між видами економічної діяльності. Аналіз таблиць міжгалузевого балансу, головним чином, здійснюється за допомогою наборів коефіцієнтів, які входять до двох матриць. Перша з них – матриця коефіцієнтів прямих витрат, а друга – матриця коефіцієнтів повних витрат. Використання рахунків витрат-випуску дозволяє ідентифікувати детальну структуру витрат у

даній галузі, що охоплює повний спектр виробничої структури як основних, так і допоміжних ресурсів.

Даний методичний підхід є базисом для розробки сценаріїв економічного розвитку країни відповідно до виявленого причинно-наслідкового зв'язку з структурними змінами в кожній галузі. Зазначимо, що відношення проміжного споживання до загального випуску в міжгалузевому балансі України є значно вищим, ніж у розвинених країнах, що свідчить про високу витратність економіки. На сьогоднішній день в Україні спостерігаємо значно більшу стабільність показників витратності сільського господарства порівняно з іншими галузями.

Одним із практичних аспектів використання моделі МГБ з аналітичної точки зору є можливість визначення продуктивної спроможності економічної системи на основі використання так званої технологічної матриці (матриці коефіцієнтів прямих витрат) A . При цьому продуктивність економічної системи ототожнюється з продуктивністю цієї матриці, яка знаходиться через так зване число Фробеніуса-Перрона $\lambda(A)$. Матриця прямих витрат (A) використовується для аналізу міжгалузевих потоків виробництва та характеризує рівні витратності для видів економічної діяльності. Достатньою умовою для продуктивності матриці прямих витрат є вимога, виробляти хоча б один набір кінцевих продуктів та виконання, так званої умови Хаукінса-Саймона, економічний зміст якої полягає в наступному: економічна система, в якій функціонує певна галузь безпосередньо чи опосередковано споживаючи продукцію інших галузей, повинна бути здатною забезпечувати не лише саму себе, але і суміжні галузі⁸⁰. Саме цей метод оцінювання продуктивності був використаний для дослідження волатильності міжгалузевих потоків економіки за допомогою агрегування таблиць "витрати – випуск"

Найбільш відомими моделями економічної рівноваги є модель короткострокової економічної рівноваги Дж. Кейнса (модель AD-AS), модель простого відтворення Ф. Кене, модель загальної економічної рівноваги в умовах вільної конкуренції Л. Вальраса та модель рівноважної економіки Дж. фон Неймана. Слід зазначити, що остання є суто теоретичною моделлю, яка дозволяє обрати рішення щодо формування раціональної структури економіки, регулювати міжгалузеві зв'язки та забезпечувати економічну рівновагу та прогресивні структурні зрушення.

Зазвичай, оцінювання продуктивності секторів економіки передбачає орієнтацію на пріоритетність певного чинника – інноваційно-технологічного, капіталу, праці чи інших. Так, для виявлення впливу структурних змін на продуктивну спроможність економіки використовують векторну форму методу

⁸⁰ Leontief W.W. Input-Output Economics. Second Edition. *New York*: Oxford University Press, 1986. 479 p

«витрати-випуск» на основі SDA-підходу, за допомогою якого виявляють залежність продуктивності галузей від зовнішніх чинників, у т.ч. міжнародної торгівлі чи імпорту. SDA-аналіз передбачає поділ галузей промисловості за критерієм рівня їх технологічного розвитку і середньорічних темпів зміни випуску продукції⁸¹. Так, Й. Окуяма, Дж. Хевінгс, М. Соніс, апробувавши SDA-підхід на прикладі економіки США, виявили, що рівень продуктивності галузей промисловості США за 1990-2000рр. значно зменшився, оскільки зросла залежність економіки від міжнародної торгівлі⁸².

Пріоритетність інноваційного та зовнішньоекономічного чинників підвищення продуктивності економіки підтвердили у своїх емпіричних дослідженнях А. Роуз і С. Каслер. Вчені довели значимість технологічної складової і експортної діяльності транснаціональних компаній у цих процесах. Нарощування експортного потенціалу та дифузія технологічних інновацій позитивно вплинули на рівень ефективності інформаційно-комунікаційного сектору економіки США, а пропозиція технічно компетентної інфраструктури мала прямий вплив на структурні зміни в економіці та підвищення продуктивності цього сектору⁸³.

При дослідженні продуктивності економіки країни американські вчені основну увагу зосереджують на вивченні наступних процесів⁸⁴:

- Наскільки сукупні тенденції виробництва та продуктивності є спільними між галузями?
- Чи впливає на продуктивність зміна галузевої спеціалізації?
- Як на виробництво та продуктивність промисловості впливають інвестиції у фізичний та людський капітал?
- Як продуктивність пов'язана з конкурентоспроможністю виробництва?
- Чи впливає на продуктивність нестабільність ринкового середовища?

Для оцінки зростання продуктивності на галузевому рівні в Європі використовують метод обліку зростання, який базується на припущенні, що галузь у країні в певний момент часу може бути охарактеризована виробничою функцією, яка демонструє постійну віддачу від масштабу. Вхідними ресурсами є капітал, праця, також витрати енергії, матеріалів і послуг. Припускаючи, що витрати оплачуються їх граничними продуктами, індекс зростання продуктивності визначається, як зміна випуску, яка не враховується змінами витрат. Метою цього підходу є оцінка внеску галузей у сукупне зростання

⁸¹ Savona M., Lorentz A. Demand and Technology Contribution to Structural Change and Tertiarisation: An Input-Output Structural Decomposition Analysis. URL: <https://www.researchgate.net/publication/237782469>, с. 8

⁸² Okuyama Y, Hewings G., Sonis M. Structural Change in the Chicago Economy: A Field of Influence Analysis. *Studies in Regional Science*. 2002. Vol. 34(3). P. 201-224. Doi: 10.2457/srs.34.3_237

⁸³ Rose A., Casler S. Input-Output Structural Decomposition Analysis: A Critical Appraisal. *Economic Systems Research*. 1996. Vol. 8(1). Pp. 33-62. <https://doi.org/10.1080/09535319600000003>

⁸⁴ O'Mahony M., Bart van Ark. EU productivity and competitiveness: *An industry perspective*. URL: https://www.rug.nl/ggdc/docs/eu_productivity_and_competitiveness.pdf

продуктивності. Його практичне використання передбачає використання бази даних EU KLEMS для здійснення міжнародних порівнянь⁸⁵.

Враховуючи однаковість позиції вчених щодо впливу структурних змін на продуктивність економіки, сформуємо перелік детермінантів продуктивної спроможності регіонів в розрізі структурного-секторального, просторово-секторального та інноваційно-секторального вимірів (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Секторальні детермінанти та рушії продуктивної спроможності регіонів

*Джерело: побудовано авторами

Структурно-секторальні детермінанти.

Пріоритетами структурно-секторальних змін в економіці України та її регіонів мають стати поглиблення виробничої спеціалізації, проведення неоіндустріалізації, зниження витратомісткості виробництва, зниження обсягів сировинного експорту. Саме ці площини є важливими при оцінюванні

⁸⁵ Timmer P.M, O'Mahony M.. Output, Input and Productivity Measures at the Industry Level: the EU KLEMS Database. *Economic Journal*. 119(538). July 2013The P. 374-374 DOI:10.1111/j.1468-0297.2009.02280.x

структурно-секторальних детермінант продуктивної спроможності регіонів України.

Дослідження зарубіжних вчених доводять наявність зв'язку між спеціалізацією, розміром підприємства та їх продуктивністю⁸⁶. Відповідно приходим до висновку, що зростання продуктивності економіки відбувається за умов поглиблення спеціалізації та зростання диверсифікації структури економіки. При цьому індустріалізація економіки і надалі віграватиме важливу роль. На думку іноземних вчених, саме індустріалізація значно підвищує продуктивність економіки та відіграє важливу роль у зростанні економічного добробуту країн. Індустріалізація передбачає трансформацію виробничої структури, за якої промислові сектори зазвичай розвиваються швидше, ніж сільське господарство.

Високорозвинуті країни світу вже перейшли до нового етапу розвитку – неоіндустріалізації, в основі якої виробництво продукції на базі інноваційних, інформаційних технологій і комп'ютерно-інтегрованих систем. Головною стратегічною метою реіндустріалізації України має стати створення конкурентоспроможного, інтегрованого у світову систему промислового комплексу, показники якого відповідають аналогам у промислово розвинених країнах. Виходячи з чисельності населення країни, її економічного потенціалу, спеціалісти експертної групи Національного комітету з промислового розвитку зазначають, що обсяги промислової продукції найближчим часом повинні наближатися до 1,0 трлн. дол. США. Кількість нових вискооефективних робочих місць в країні повинна збільшитись, як мінімум, на 5 млн. Досягнення цих прогностичних орієнтирів можливе за умов забезпечення принципово нової технологічної і виробничої укладності структури економіки⁸⁷. Таке їх припущення базується на тому, що в забезпеченні ефективного економічного розвитку вирішальну роль відіграє саме промисловість.

Зниження витратомісткості є беззаперечним чинником підвищення продуктивної спроможності тієї чи іншої сфери економічної діяльності. Саме через оптимізацію виробничих витрат, прискорення капіталізації, ресурсозбереження можна збільшити продуктивність секторів української економіки та посилити їх конкурентні позиції, як в Україні, так і в світі.

Економіка України є витратнішою порівняно з економікою розвинених країн світу, а отже і менш продуктивно спроможною. Згідно статистичних даних у 2020 році продуктивність економіки України, яка вимірюється відношенням ВВП до загального випуску становила 45,4%, а витратність, тобто відношення проміжного споживання до випуску – 54,6%, що значно вище, ніж

⁸⁶ Sonia de Brito, Joao Leitao. Spatial and Sectoral Determinants of Productivity: An Empirical Approach Using an Entropy Lens. *Entropy*. 2020. 22 (11). URL:doi:10.3390/e22111271

⁸⁷ Нова індустріалізація – реальний шанс для України. URL: https://uspp.ua/assets/doc/maket_nov_2019.pdf

у розвинених країнах⁸⁸. Для порівняння, у розвинених країнах ОЕСР рівень кінцевого споживання у ВВП коливається в межах 59–61%, витратність 41–39%, у США ці показники становили: продуктивність економіки - 58%, витратність – 42%, в Польщі показник продуктивності близький до 60%⁸⁹.

Негативною тенденцією є зростання частки найбільш енергоємних та екологічно шкідливих галузей (чорної і кольорової. металургії, паливної промисловості, електроенергетики) у промисловості. Водночас, відбувається зменшення питомої ваги галузей, які виготовляють продукцію інвестиційного та споживчого призначення (машинобудування, легкої промисловості).

Позитивним фактом є те, що у більшості нових країн-членів ЄС останнім часом покращилася структура промисловості, поступово згорталися традиційні трудомісткі і матеріаломісткі виробництва з низьким рівнем технологій при одночасному суттєвому розширенні потужностей з випуску більш складної продукції з вищою доданою вартістю. Виробництво зростало в основному за рахунок підвищення продуктивності використання ресурсів.

Ще однією негативним чинником продуктивної спроможності економіки України є значна питома вага сировинного експорту. Так, український експорт складається переважно із сировини (продукція агропромислового комплексу, металургійної та хімічної промисловості та мінеральної сировини, які становлять левову частку експорту), що свідчить про неефективне використання ресурсів та робить українську економіку залежною від коливань цін на світових ринках і містить потенційні ризики для економічної і соціальної стабільності та підвищення рівня продуктивності. Тобто структура експортного кошика країни та її регіонів складається переважно з товарів з відносно низькою доданою вартістю. Підвищенню продуктивності української економіки сприятиме нарощення експорту наукомісткої інноваційної продукції.

Імпорт також безпосередньо впливає на рівень продуктивної спроможності секторів економіки. Обмеження доступу до імпорту негативно впливає на продуктивність у секторах, які користуються такою продукцією. З іншого боку, в структурі імпорту переважає готова продукція (понад 50%), що фактично знищує вітчизняного виробника.

Просторово-секторальні детермінанти.

Сприятливі місцеві та регіональні умови, що призводять до зменшення міжтериторіальних диспропорцій є важливими для підвищення регіональної продуктивності. Багато ресурсів (включаючи виробничі, природні ресурси, людський капітал, науково-дослідні розробки та інші) нерівномірно розподілені географічно. І саме на важливості місця розташування суб'єктів економічної

⁸⁸ Валовий регіональний продукт 2020. Статистичний збірник. К. 2022. 1с. С.7

⁸⁹ Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>

діяльності наголошував ще Й.Тюнен обґрунтувавши дієвість принципу ефективності просторово-виробничої зосередженості. Вчений довів, що чим вища продуктивність с/г виробництва, тим ближче до міста-центру воно мало б розміщуватись.

Більшість емпіричних досліджень зарубіжних доводять визначу роль просторової концентрації у підвищенні продуктивності економіки. Як зазначають Фудзіта та Кругман, просторова концентрація є однією з характеристик індустріалізації і часто супроводжується просторовою агломерацією промислової діяльності, яка демонструє каталізуючий ефект продуктивності і призводить до її зростання⁹⁰.

Отже, одним із детермінантів просторого розподілу виробництва слід вважати ступінь локалізації, показник який свідчить про внесок кожного виду економічної діяльності регіону у загальноукраїнське значення цього показника. Показник локалізації дає змогу охарактеризувати структуру виробництва кожного регіону та визначити ступінь його географічної концентрації/розпорошеності, ступень диверсифікації структури виробництва та дозволяє зробити висновок про наявність конкурентних переваг того чи іншого виду економічної діяльності на певній території.

Сьогодні характерною тенденцією розвитку світової економіки є підвищення концентрації, як форми організації суспільного виробництва і забезпечення його продуктивності. Саме великі корпорації з висококонцентрованим виробництвом спроможні швидше розвиватися на інноваційній основі, забезпечувати високу продуктивність.

Згідно теорії міської агломерації Х. Річардсона основним фактором економічного зростання та підвищення продуктивності економіки є концентрація виробничої діяльності в містах, які стають великими промисловими центрами. Це стимулює технічний прогрес і зростання продуктивності праці, впливає на процеси розміщення підприємств. На його думку, саме регіональна агломераційна економія відіграє ключову роль у зростанні продуктивної спроможності певних секторів економіки⁹¹.

Варто відзначити, що процес концентрації виробництва в Україні супроводжується консолідацією капіталу в інтегрованих формуваннях горизонтального і вертикального типу. Горизонтальна інтеграція (поєднання підприємств однієї сфери) спрямована на отримання економії при збільшенні масштабів виробництва, посилення конкурентної позиції, а інколи може свідчити про монопольні прагнення її учасників. Вертикальна інтеграція дає

⁹⁰ Fujita M., Krugman P., Venables, A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade; MIT Press: Cambridge, MA, USA, 1999. URL: <https://direct.mit.edu/books/book/2525/The-Spatial-EconomyCities-Regions-and>

⁹¹ Лех Т.А. Полюса экономического развития. URL: http://www.rusnauka.com/26_NTP_2014/Economics/14_176454.doc.htm

змогу охопити всі етапи виробництва і збуту продукції, забезпечити при цьому безперервність технологічного процесу та контроль за якістю продукції, зниження трансакційних витрат та підвищення продуктивності певного сектору економіки. Таким чином, розширення масштабів виробництва та зайнятості за рахунок зекономлених у результаті її зростання економічних ресурсів сприяє підвищенню продуктивності. Ефект економії від масштабу є основним із чинників зростання продуктивності в капіталомістких галузях. Однак, на практиці важко відрізнити економію від масштабу та чисті технічні зміни, але теоретично вклад економії від масштабу свідчить про внесок технічних змін у зростання продуктивності.

Просторова концентрація важлива і для обміну знаннями, поширення ідей та інтенсивності науково-дослідних робіт. Близькість до університетів, як правило, сприяє зростанню інноваційності малих і середніх підприємств, які зазвичай не мають спроможності проводити власні дослідження⁹².

Серед зазначити, що якщо розвиток та нарощення бізнесу забезпечують зростання продуктивності галузей економіки, то відтік бізнесу, навпаки зумовлює її зниження. Згідно досліджень американських вчених при зниженні темпів відкриття бізнесу на 1% зростання місцевої продуктивності знижується на 1-2%⁹³.

Інноваційно-секторальні детермінанти.

Розвиток та проникнення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), поширення інновацій зміцнили загальне розуміння того, що технологічний прогрес є головною рушійною силою зростання продуктивності. Постійний стрімкий розвиток нових технологій, який веде до автоматизації та цифровізації економічної діяльності, свідчить про те, що роль НДДКР як детермінанта продуктивності, беззаперечно, зростатиме і в майбутньому.

Розвиток сектору інформаційних (або інформаційно-комунікаційних) технологій є одним з чинників зростання, по-перше, завдяки створенню високої доданої вартості продукту, по-друге – завдяки підвищенню продуктивності капіталу внаслідок використання інформаційних технологій в економіці. Для України виробництво в ІТ-індустрії залишається однією зі стратегічних сфер та потенційним фактором економічного зростання. Передумовами для цього є підвищення продуктивності від внаслідок використання створених продуктів і надходження інвестицій в економіку, оскільки український сектор ІТ є привабливим для іноземних інвесторів. Також зростання кількості ІТ-центрів та

⁹² Andersson, M., J. Larsson and J. Wernberg (2019), "The economic microgeography of diversity and specialization externalities – firm-level evidence from Swedish cities", *Research Policy*, Vol. 48/6, pp. 1385-1398, URL: <http://dx.doi.org/10.1016/J.RESPOL.2019.02.003>.

⁹³ Alon, T. et al. (2018), Older and slower: The startup deficit's lasting effects on aggregate productivity growth. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 93, pp. 68-85, URL: <http://dx.doi.org/10.1016/J.JMONECO.2017.10.004>.

ІТ-спеціалістів з відносно високими заробітними платами сприятиме зростанню споживчого попиту на локальних ринках, що опосередковано матиме позитивний вплив на розвиток малого та середнього бізнесу. Загалом рівень споживання ІКТ-продукції та послуг свідчить про рівень модернізації країни та рівень її продуктивності та ефективності, а отже і конкурентоздатності.

Визначають кілька способів, як технології сприяють зростанню продуктивності. По-перше, наукомісткі галузі в середньому є більш продуктивними, і їх розширення робить значний внесок у продуктивність. Наприклад, у США зростання продуктивності у виробництві визначається зростанням частки виробництва комп'ютерів та електронних продуктів промисловістю. По-друге, пристрої, обладнання, технології та електронні додатки, створені в наукомістких галузях промисловості підвищують продуктивність і прибутковість компаній, які їх використовують⁹⁴.

Масштаб модернізації галузей економіки та використання нових технологій безпосередньо впливають на рівень їх продуктивності. Тому серед найбільш важливих факторів зростання продуктивності слід відзначити технологічні зміни. На рівень продуктивної спроможності країни також безпосередній вплив має і переміщення ресурсів з низькопродуктивних галузей та видів діяльності у високопродуктивні. Слід наголосити на тому, що продуктивність безпосередньо визначається доступністю нових технологій чи ноу-хау для перетворення ресурсів на продукцію, а також способом нової, інноваційної та раціональної організації ресурсів для виробництва товарів та послуг. На зростання загальної факторної продуктивності економіки впливає динаміка витрат на НДДКР, інтенсивність розробки і впровадження та використання технологічних розробок безпосередньо у виробництві. Так, ЄС в цілому виділяє на дослідницькі та конструкторські роботи понад 2% ВВП, в той час, як в Україні цей показник становив у 2021 році 0,17 % ВВП (у 2020 р. – 0,18 % ВВП)⁹⁵.

Емпіричні дослідження зарубіжних вчених підтверджують позитивний вплив роботизації на промислову продуктивність. Так, результати оцінювання її впливу у 17 країнах засвідчив, що використання роботів підвищило зростання продуктивності на 0,36%/⁹⁶ Незважаючи на те, що наявні емпіричні дослідження впливу автоматизації на продуктивність переважно базуються на аналізі того, як промислові роботи впливають на виробничі фірми,

⁹⁴ Houseman S., Bartik T., Sturgeon T. (2015). Measuring globalization: Better trade statistics for better policy/ URL: https://research.upjohn.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1250&context=up_press

⁹⁵ Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/>; Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁶ Graetz G., Michaels G. (2018), Robots at work, *MIT Press Journals*. URL: http://dx.doi.org/10.1162/rest_a_00754.

автоматизація, швидше за все, вплине на розвиток всієї економіки, а не лише на конкретні виробництва та сектори.

Цифровізація секторів економіки має також беззаперечний вплив на продуктивність. Запровадження цифрових технологій у галузі пов'язане зі збільшенням продуктивності на рівні фірм. Проведені дослідження засвідчують позитивний вплив таких технологій, як хмарні обчислення, управління взаємовідносинами з клієнтами, системи планування ресурсів підприємства та доступ до високошвидкісного широкосмугового Інтернету на продуктивність. Окрім того, проведенні дослідження свідчать, що розширення онлайн-платформ пов'язане з вищою продуктивністю сервісних фірм⁹⁷.

Вагомий вплив на зростання продуктивності має створення стартапів, які як правило, виводять на ринок новітні технології та виробничі процеси, підвищуючи загальну продуктивність економіки (якщо стартапи ефективніші, ніж існуючі компанії). Якщо нові фірми справді ефективніші й ринок перерозподіляє ресурси між такими компаніями, загальна продуктивність зростатиме завдяки збільшенню частки ринку більш ефективних фірм. Окрім того, їх вихід на ринок створює конкурентний тиск, який змушує діючі підприємства ставати більш інноваційними.

Отже, активізація інноваційних процесів і поширення інформаційних технологій, розширюють для всіх сфер економіки можливості щодо нарощування їх продуктивності. Всі ці процеси підвищують продуктивну спроможність секторів економіки за рахунок більш раціонального використання виробничих та інших видів ресурсів. Так, за оцінками Rockwell Automation Company, інтеграція “звичайних” технологій з інформаційними в єдину систему забезпечить підвищення продуктивності у автомобілебудуванні на 50%, а у фармацевтиці – на 65%. У промисловості оснащення розумним обладнанням підвищить продуктивність не менш ніж на 5%⁹⁸.

Низхідна динаміка рейтингів України за рівнем інноваційної спроможності впродовж 2014-2021 рр. дозволяє зробити висновок про відсутність в Україні активної політики та проривів у підтримці державою та бізнесом інноваторства.. За інноваційним індексом агентства Bloomberg (Bloomberg Innovation Index) у 2021 р. Україна посідала лише 58 місце у рейтингу серед 60 країн, погіршивши свою позицію на 2 позиції порівняно з 2020 роком. Місце України за всіма підіндексами теж знизилося, зокрема за витратами на ДіР – на 2 позиції, за щільністю високотехнологічних компаній – на 4, за концентрацією дослідників – на 3, за ефективністю вищої освіти – на 9

⁹⁷ Bailin Rivas, A. et al. (2019), Like it or not? The impact of online platforms on the productivity of incumbent service providers, *OECD Economics Department Working Papers*, No. 1548, OECD Publishing, Paris, URL: <https://dx.doi.org/10.1787/080a17ce-en>.

⁹⁸ Integrated Automation and Information Is the Future of Productivity. – Rockwell Automation Company, 2017, URL: <http://www.rockwellautomation.com>.

позицій. В умовах війни очікувати очікувати стрімкого технологічного та інноваційного розвитку України нажаль не можливо. Так, на сьогодні, через активні бойові дії, деякі стартапи та українські виробники перенесли свою діяльність за кордон⁹⁹.

Негативний вплив на підвищення продуктивності економіки має неефективна національна інноваційна система, що зумовлює низький рівень співпраці між наукою, промисловістю та університетами, наявність менш ефективних, не здатних конкурувати на ринку державних підприємств у ряді секторів. Така ситуація приводить до того, що науково-дослідні установи виготовляють інноваційні технології, які не є затребуваними на ринку та не користуються попитом. З огляду на військові дії в Україні очікувати прогресу у цій сфері найближчим часом, нажаль, неможливо, з огляду на зруйнованість багатьох установ, які займалися розробкою конкретних інноваційних технологій.

Усвідомлюючи всю складність активізації інноваційних процесів в умовах війни та повоєнної відбудови економіки країни, вважаємо за доцільне у перспективі сфокусувати увагу на концентрації інновацій у відновленні та розбудові військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, що сприятиме підвищенню національної безпеки. Слід активно підтримувати розвиток таких високотехнологічних секторів, як R&D, робототехніка, біоінженерія, 3D-принтинг, розробка програмного забезпечення, IT-рішення для B2B, B2C з акцентом на глобальній конкуренції, фінансових технологіях (фінтех) тощо.

Загалом при вимірюванні національної та регіональної продуктивності слід враховувати те, що технології, які покликані замінити людську працю розповсюджуються дуже швидко. Однак, існує проблема пов'язана з тим, що значна частина послуг, які надаються діджитал сферою є безкоштовними для користувачів, а тому не відображаються у ВВП. Тому необхідно змінити підхід до оцінку значимості і впливу технологій на продуктивність. З цією метою потрібно розробити контрольовані індикатори продуктивності: інвестиції в технології та їх впровадження; наявність навичок; мобільність та адаптивність робочої сили; мотивація персоналу, методи управління інфраструктурою.

Важливу роль у зростанні продуктивності матиме підвищення кваліфікації працівників. Згідно з дослідженнями PwC вже сьогодні 79% шукачів роботи не мають достатніх навичок для обіймання бажаних посад. А поглиблення технологізації тільки погіршуватиме ситуацію. Невідповідність навичок робочої сили призводить до послаблення їх ролі в утворенні ВВП,

⁹⁹ European Innovation Scoreboard 2021. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/45973>

податкових надходженнях і продуктивності праці. Тому органи влади повинні забезпечити умови для підвищення навичок наявних трудових ресурсів.

Позитивний вплив на продуктивність матиме покращення інфраструктурного забезпечення.

Новий підхід до продуктивності потребує упевненості в тому, що всі спільноти отримують достатньо підтримки, заохочення та вигод від покращень інфраструктури в місцях проживання та роботи. Наприклад у дослідженні, проведеному у Великобританії, показано, що працівники, які добираються до роботи менше ніж за пів години в рік показують на 7 днів більше ефективності, ніж ті, хто добирається більше ніж за 30 хвилин. Поліпшення інфраструктури (у поєднанні із стимулюванням регіонального розвитку та підтримкою ефективних практик) відіграє важливу роль у забезпеченні усім частинам суспільства відчуття себе залученими та сприяє зростанню продуктивності.

В цьому контексті розробники стратегій повинні використовувати системний підхід щодо того, як географічні стимули, регіональні рівні управління та інфраструктура впливають на продуктивність. Також необхідно залучати бізнес у планування інфраструктури та інвестування у подолання інфраструктурних перешкод.

Зрештою, важливо розуміти, що запровадження змін в одній з цих сфер без змін в інших не матиме очікуваного ефекту на зростання продуктивності. Необхідне комплексне переосмислення органами влади значення продуктивності та її вимірювання.

Підводячи підсумки зазначимо, що врахування секторальних детермінант, представлених у трьох аналітичних напрямках їх оцінювання, дозволять виявити конкурентні переваги та оцінити спроможність, потенціал України та її регіонів щодо зростання продуктивності економіки.

5. Урбанізація як просторовий чинник продуктивної спроможності регіонів

Урбанізація, як багатосторонній процес пов'язана із розвитком економічного й технологічного потенціалу країн. Адже, що вищий рівень урбанізації в країні, то вищий ВВП на душу населення. Уже сьогодні зв'язки між містами становлять основу світової торгівлі. Наведена вище теза підтверджена статистичними даними Світового банку. Частка міського населення в усьому світі зросла із 33 до 51% між 1960 та 2010 роками, дохід на одну особу за той самий період збільшився на 152% – від 2382 до 6006 дол. США. У 600 найбільших містах світу проживає 20% населення земної кулі, сконцентровано

34 трильйонів доларів, що становить 50% світового ВВП¹⁰⁰. За даними Глобального інституту Мак-Кінсі, «2000 найбільших міст у світі вносять 75% світового ВВП, 23 мегаполіси з понад десятима мільйонами жителів генерують 14% світового ВВП, а це ще раз доводить, що економічний потенціал та відтворення капіталу у містах є дуже високими»¹⁰¹.

В Україні містах проживає 69,8% населення, приблизно як Європі, однак за рівнем ВВП і рівнем життя Україна залишається найбіднішою країною Європи: ВВП на душу населення в середньому по світу досяг 11 058 доларів, в Україні це тільки 33% – 3 653 доларів. У порівнянні з країнами ЄС (34 047 доларів) різниця майже в десять разів. Рівень середньомісячної заробітної плати населення вперше перетнув позначку 500 дол. тільки у 2021 році¹⁰². Українська економіка за 30 років незалежності здійснила загальний регрес від індустріальної до аграрної країни. Вона потерпає від негативної деіндустріалізації, що призвела до технологічного спрощення та втрати здатності країни виробляти сучасні промислові товари. Беручи до уваги позитивні сторони, уряди деяких країни визнали урбанізацію важливим об'єктом складовою національної економічної політики. Проте якщо розвинені країни Європи роблять акцент здебільшого на відновленні економік після Covid-19, зниження ресурсної залежності, вирішенні соціальних та екологічних проблем, то в Україні навпаки – зростання продуктивності — це шлях до підвищення заробітної плати, покращення рівня життя та підвищення конкурентоспроможності націй.

Різні аспекти продуктивності економіки розглядали зарубіжні вчені - Е. Глейзер, Дж. Джекобс, Ф. Екард, Ф. Котлер, Л.Мамфорд, Е. Райнерт, Й. Рандерс, А. Салліван, Р. Флорида, Дж. Форрестер, К. Шваб, А.Філіпенко, Р.Сіклз, Дж.Давід, В.Галасюк, П.Кругман, Р.Солоу, Т.Бордолої та ін. Зокрема, науковий доробок зазначених авторів присвячено висвітленню сутності продуктивності економіки, питань типологізації чинників впливу на продуктивність, еволюції наукових поглядів на систему цих чинників, систематизації основних підходів до їх класифікації.

Віддаючи належне вагомому науковому доробку вчених-економістів щодо чинників зростання продуктивності, слід зазначити, що недостатню увагу присвячено ролі урбанізації в процесах відновлення продуктивної спроможності країни. Існуючим напрацюванням бракує усвідомлення

¹⁰⁰ Як змінилася економіка через 30 років незалежності. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/23/677115/>

¹⁰¹ World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, Methodology. Working Paper No. ESA/P/WP.252. New York: United Nations.

¹⁰² Там само.

важливості ролі урбанізації та особливої значущості цього процесу для зростання національної економіки.

Урбанізація - інтегроване комплексне явище, є відображенням глибоких структурних зрушень в економіці та соціальному житті, проявляється в процесах зростання економічного потенціалу міст, характеризується збільшенням частки міського населення в державі та кількості людей, що ведуть міський спосіб життя, проявляється в збільшенні площі, щільності і поверховості забудови, змінах у використанні територій та формуванні інших (порівняно з традиційними) типів забудови.

Міста, як центри концентрації населення, видів економічної діяльності і капіталу акумулюють усі чинники впливу на продуктивність - інвестиції, інновації та технології, людський капітал, підприємницькі можливості, виробничі зв'язки, інституційне середовище, проте, не вичерпують всієї множини характерних ознак, властивих процесам урбанізації і, які можуть мати суттєвий вплив на продуктивну спроможність економіки регіонів. Сутність процесів урбанізації вказує на той факт, що поряд з економічною і соціальною, особливе значення має просторова складова, адже процеси, що відбуваються в містах мають просторове вираження, то ж існує низка чинників, безпосередньо пов'язаних із простором і, які не враховані в продуктивності на національному та галузевому рівнях. Врахування усіх складових процесу урбанізації сприятиме системному баченню механізмів цілеспрямованого використання урбанізації як важелю продуктивної спроможності економіки регіонів.

У документі Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «Просторовий вимір продуктивності»¹⁰³ пропонують виділяти три групи просторових детермінант продуктивності: агломераційні ефекти, управління, географію (місце розташування) і кордони.

Агломераційні ефекти – це переваги, що виникають за рахунок концентрації видів економічної діяльності, підприємств, ближніх виробничих зв'язків. Позитивний економічний ефект досягається від спільного використання ресурсів, об'єднання робочої сили, кваліфікації і перетікання знань — створюють вищу продуктивність і нижчі виробничі витрати^{104, 105}. Дана теза підтверджено й емпіричними дослідженнями. Вони показують, що при

¹⁰³ OECD (2019), The spatial dimension of productivity, OECD Publishing, Paris, URL: https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/the-spatial-dimension-of-productivity_ba5edb47-en.

¹⁰⁴ Marshall, A. (1890), Principles of economics, MacMillan, London, UK.

¹⁰⁵ Duranton, G. and D. Puga (2004), “Micro-foundations of urban agglomeration economies”, in Henderson, J. and J. Thisse (eds.), Handbook of Regional and Urban Economics, Elsevier, Amsterdam, URL: [http://dx.doi.org/10.1016/S0169-7218\(04\)07048-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0169-7218(04)07048-0)

зростанні чисельності населення у великих містах (понад 500 000 мешканців) вдвічі, продуктивності праці зростає на 12%¹⁰⁶.

Продуктивність зростає приблизно на 1 відсоток на кожні 10 відсотків збільшення кількості працівників, зайнятих у місті. Це означає, що якщо місто з 1000 робітників переросте в місто з 10 000 працівників, продуктивність зросте в 90 разів. Таким чином, з часом сукупне економічне зростання тісно пов'язане з показників рівня урбанізації в країні. Історично склалося так, що «дуже небагато країн досягли рівня доходу в 10 000 доларів США на душу населення, перш ніж досягти приблизно 60-відсоткової урбанізації». Усі країни з високим рівнем ВВП на душу населення урбанізовані на 70-80 відсотків¹⁰⁷. Вплив ефекту агломерації на продуктивність наростає за допомогою кількох механізмів: по-перше, великі міста забезпечують кращу відповідність на ринку праці (між працівниками та фірмами), що веде до кращої продуктивності; по-друге - вищу продуктивність міських працівників можна досягти завдяки навчанню під час роботи у великих містах.

Вплив агломераційних ефектів на підвищення продуктивності не обмежується і межами міста. Міста впливають на зростання населення та економічні можливості приміських території, через ефекти поширення агломерації - наслідки зумовлені попитом на товари, послуги, зручності в сільській місцевості з боку міста та доступом сільської місцевості до міських ринків. Особлива роль відводиться інфраструктурі всіх видів (інженерно-технічна, транспортна, інформаційно-комунікаційна), що безпосередньо впливає на роботу суб'єктів господарювання, сприяючи доступу до нових ресурсів і збільшуючи продуктивність існуючих. За своєю природою інфраструктура є суспільним благом, що створює позитивні зовнішні ефекти, які в міському контексті можуть призвести до економіки агломерації. Щодо емпіричних доказів зв'язку між інвестиціями в інфраструктуру і рівнем продуктивності економіки, то з'являється все більше доказів того, що завдяки зниженню транспортних витрат транспортна інфраструктура підвищує продуктивність місцевих фірм. Своїм дослідженням Bernard, Moxnes and Saito (2019) підтвердили, що відкриття високошвидкісної залізниці в Японії підвищило продуктивність місцевих компаній. Лембке та Менон (2017) виявили, що розширення мережі доріг у Кореї призвело до збільшення продуктивності, але лише для прикордонних компаній. Банерджі, Дюфло та Цянь (2012) для Китаю та Алфельдт і Феддерсен (2018) для Німеччини

¹⁰⁶ Rosenthal, S. and W. Strange (2003), Geography, industrial organization, and agglomeration, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 85/2, pp. 377-393

¹⁰⁷ Duranton, G., Puga D. (2004). Micro-foundations of urban agglomeration economies, *Handbook of Regional and Urban Economics*, Elsevier, URL: [http://dx.doi.org/10.1016/S0169-7218\(04\)07048-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0169-7218(04)07048-0)

повідомляють про позитивний вплив інвестицій в інфраструктуру на продуктивність усередині країни¹⁰⁸).

Природо-ресурсна компонента з точки зору їх впливу на продуктивність не викликає сумніву. Історично вибір місця міст визначався природними умовами: рельєфом, що дозволяв оборонятися від ворогів, можливістю мати питну воду, продукти харчування, будівельні матеріали. Переважна більшість міст розташована на берегах річок, озер, інших водойм. Це зумовлено наявністю води для життєдіяльності людей та виробничих процесів, зручністю транспортних сполучень по воді, наявністю рибопродуктів як додаткового джерела харчування. Ліси постачали деревину як будівельний матеріал, дичину, ягоди, гриби та інші продукти харчування. Перетин доріг, вигідне географічне положення, кордон, порти, ріки відображають тяжіння видів економічної діяльності до територій з особливими характеристиками. Але існує і протилежне – дефіцит ресурсів може суттєво знижувати, а то і обмежити продуктивну спроможність економіки міст. Поповнення і відновлення ресурсів пов'язане з чималими витратами. Так при дефіциті водних ресурсів виникає необхідність будівництва дорогих споруд для водопостачання (водоводів, каналів тощо). Обмеженість територіальних ресурсів потребує процедури викупу земельних ділянок для суспільних потреб, що регулює стаття 146 Земельного кодексу України. Освоєння під будівництво «незручних» земель, зі складним рельєфом (нахил місцевості від 5 до 8% и від 8 - 12%); схильність до затоплення і підтоплення, недостатня несуча здатність ґрунтів, карсти, сейсмічність, природні перешкоди) призводить до додаткових капітальних вкладень, а іноді і до експлуатаційних витрат, оскільки потребують додаткової інженерної підготовки¹⁰⁹.

Економічні переваги виникають і від спільного економічного простору, де діють безбар'єрні потоки ресурсів. Кордони, що виникають внаслідок фізичних, інституційних, культурних чи соціальних та інших чинників створюють «розрив» економічного простору, тобто порушують соціально-економічні в просторі, збільшують транспортні витрати для переміщення торгових капіталів, і як результат знижують продуктивність економіки регіону. Кордони можуть перемістити економічну діяльність подалі від прикордонних регіонів і створити нові економічні центри. Однак протилежне також має місце – продуктивність може зрости після усунення кордонів за допомогою різних

¹⁰⁸ OECD (2013), An international benchmarking analysis of public programmes for high-growth firms, OECD Publishing, Paris, URL: <https://www.oecd.org/industry/high-growthreport.htm> (accessed on 22 May 2019)

¹⁰⁹ Географічна енциклопедія України: В 3-х т. К.: Укр. енциклопедія, 1989. Т. 1. 414 с.; 1990. Т. 2. 480 с.; 1993. Т. 3. 480 с.

механізмів, починаючи від посилення конкуренції до підвищеного попиту та розміру ринку до більшої доступності знань і технологій¹¹⁰.

Прикладом «розриву» економічного простору є погане транспортне сполучення міста і приміських територій. Транспортна перевантаженість, затори не дозволяють мешканцям міста жити та витратити гроші в сільській місцевості, а також відрізають приміські сільські підприємства від ринків міста. Виникає від'ємний ефект агломерації - жителі переїжджають у міста, а сільські підприємства не можуть конкурувати зі своїми міськими конкурентами. У цьому випадку зростання міста-центра може пригнічувати економічний розвиток приміських територій.

Р.Флорида у книзі «Криза урбанізму»¹¹¹ зазначає, що проблема передмість загострилася. Такі території мають нестабільну економіку, нижчі економічні можливості, щільність населення є суттєво нижчою, ніж у великих містах. Викликає занепокоєння підвищення цін унаслідок того, що в багатьох містах влада обмежує (блокує) інвестиції, що потрібні для подальшого розвитку територій. Сьогодні землекористувачі отримують більше вигоди від зростання дефіциту використання землі, ніж від максимізації її продуктивності та економічного потенціалу. Висока вартість землі робить будівництво доступного житла дуже проблематичним, а то й взагалі неможливим. Автор вказує, якщо приміське розповзання стало основним двигуном нині затухаючої ери дешевого економічного зростання. Приміське розповзання є дорогим для економіки загалом: інфраструктура, системи обслуговування стають дорожчими, якщо їх постачати у передмістя. Проте сьогодні саме скупчення, а не розповзання, живить інновації й економічне зростання. Багато людей досі люблять жити у передмістях, але зростання передмість не може зрівнятися з вимогами інтелектуальної економіки урбанізованих територій. Надто багато цінної виробничої потужності країни і багатства розтрачується на будівництво й утримання приміських будинків з гаражами на три машини, на дороги та на розповзання забудови, що супроводжує їх, замість того, щоб бути інвестованими у знання, технології та щільність, яких вимагає сталий високоякісний розвиток. Передмістя не можуть зникнути, але вони більше не є апофеозом добробуту та двигуном економічного зростання. Подолання кризи передмість і відновлення їхнього економічного процвітання вимагає політики вирівнювання щільності, кращого сполучення з містом-центром.

У контексті розвитку і капіталізації потенціалу приміських територій важливим є рішення, прийняті на останній Конференції СЕМАТ у Бухаресті. Резолюція №1, прийнята за результатами цієї Конференції, має назву:

¹¹⁰ OECD (2019), The spatial dimension of productivity, OECD Publishing, Paris, URL:https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/the-spatial-dimension-of-productivity_ba5edb47-en).

¹¹¹ Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними; пер. Ірини Бондаренко. К.: Наш Формат, 2019. 320 с.

«Функціональні регіони – капіталізація місцевого потенціалу у політиці територіального розвитку європейського континенту»¹¹², на якій європейські держави задекларували свою увагу на розвитку саме функціональних, а не адміністративних регіонів. Функціональна територія – це об'єднана територія, яка функціонує політично та/або соціально та/або економічно як ціле або як система. До функціональних типів відносять міські регіони (міські агломерації), які об'єднують місто і зону його впливу, що функціонує політично, соціально та економічно як система. Такі території пов'язані, наприклад, транспортом, зв'язком, господарською діяльністю чи природними умовами, а також через спільні проблеми та особливості. Їх слід розглядати як інструменти досягнення цілей сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності на регіональному, національному, міжнародному рівнях через застосування різних механізмів, що мають доповнювати та посилювати один одного: шляхом сприяння співпраці, партнерству та відносинам між різними територіальними рівнями та категоріями в процесі, який виходить за межі адміністративних кордонів з метою покращення умов життя та підвищення конкурентоспроможності; через інструменти планування та територіального розвитку (шляхом визначення територій історичної спадщини, інвестиційно-привабливих територій та ін.); через фінансові програми, спрямовані на вирішення завдань спільного інтересу (інфраструктура, залучення інвестицій).

Для того, щоб міста, виконували свою «традиційну функцію надання економічних можливостей», цим рішенням повинно можна досягти лише за умови ефективного управління процесами урбанізації. Без управління міста перетворюються на осередки занепаду, бідності, злочинності, міського розливу, занедбаного житла і забрудненого середовища. Якість життя погіршується, а економічний динамізм зменшується – масштабні неекономічні переваги перевищують масштаби. Як наслідок, агломераційний ефект слабо працює на розвиток країни.

У звіті Світового економічного форуму «Міська межа: Ризики швидкої та незапланованої урбанізації в країнах, що розвиваються» визначено чотири сфери ризиків, з якими стикаються міста в умовах швидкої урбанізації та недостатнього управління такими процесами - відсутність інфраструктури, охорона здоров'я, зміна клімату й соціальна нестабільність. Автори звіту наголошують, що «урбанізація створює можливості, але також посилює ризики, і швидкість, з якою це відбувається, кидає виклик нашій спроможності планувати та адаптуватись». Для швидкої урбанізації необхідні ретельно продумане містобудування та ефективне управління з дієвою нормативною

¹¹² The Council of Europe Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning (CEMAT). Resolution no.1 Functional areas. Capitalisation of local potential in territorial development policies over the European continent. URL: <https://rm.coe.int/the-17th-session-of-the-council-of-europe-conference-of-ministers-resp/16807670ac>

базою. Безрезультативне планування та управління можуть спричинити значні економічні, соціальні та екологічні витрати, загрожуючи стійкості розвитку міст. Варто тут наголосити і на неспроможності урядів забезпечити належний рівень інфраструктури та суспільних благ, що є основою багатьох міських проблем, а саме: від неможливості стримати інфекційні хвороби до проблем побудови міст, стійких до клімату. Водночас ці виклики загострилися через швидкий та хаотичний розвиток міст. Влада мегаполісів, громадськість та приватний сектор мають ідеальні позиції для регулювання урбанізаційних процесів¹¹³.

У Доповіді Центру підприємництва, малого та середнього бізнесу, регіонів та міст ОЕСР «Комплексний підхід до розуміння ефектів міської продуктивності»¹¹⁴ зосереджено увагу на трьох вимірах продуктивності економіки міст - якості управління, децентралізація та адміністративна роздробленість. При цьому автори доповіді наголошують, що саме у взаємозв'язках між вимірами зосереджені джерела підвищення продуктивності економіки міст. Якість державного управління позитивно пов'язана з продуктивністю праці в містах, але цей зв'язок залежить від рівня децентралізації та адміністративної роздробленості. Децентралізація служить стимулом, а адміністративна роздробленість – бар'єром продуктивності економіки. Низька якість управління свідчить про корупцію, неспроможність надавати послуги або домінують особисті інтереси. Адміністративна роздробленість тягне за собою збільшення витрат на управління (вирішення проблем транспорту, земельної політики та ін.), коли може бути важко знайти ефективну структуру, яка забезпечує максимум підвищення продуктивності та добробуту, спонукає до політики «жебрака свого сусіда» та інших небажаних зовнішніх ефектів. Лише за умови якісних інституцій і обмеженої адміністративної роздробленості можна досягати позитивних ефектів впливу на економіку міст. Наприклад фінансова децентралізація позитивно впливає на продуктивність економіки, оскільки сприяє збалансованому співвідношенню між доходами і витратами місцевого бюджету, тим самим генерує більшу віддачу від державних інвестицій, але йти вона повинна рука об руку з якістю управління та адміністративною децентралізацією.

Директор-виконавець Програми ООН по населених пунктах (ООН-Хабітат) Хоан Клос, у виступі під час Днів безпеки ОБСЄ на тему «Створення інклюзивних, безпечних і стійких міст» стверджує: «якісна урбанізація неможлива без належної системи регулювання, публічного контролю і

¹¹³ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Urbanization Prospects 2018. URL: <https://population.un.org/wup>

¹¹⁴ OECD (2013), An international benchmarking analysis of public programmes for high-growth firms, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/industry/high-growthreport.htm> (accessed on 22 May 2019)

демократії. Необхідно, щоб рамки цього процесу були встановлені в законодавстві і щоб керівництво ними здійснювали головним чином центральні органи державної влади. Потрібне розуміння того, що планування розвитку містом – це державне завдання. Для його вирішення необхідний належний набір норм і правил, які повинні спиратися на правові основи цієї держави. Вагоме значення має готовність центральних органів державної влади застосовувати системний підхід до управління процесом урбанізації»¹¹⁵. Як приклад, автор наводить м. Відень (Австрія): протягом історії роль цього міста в світі змінювалася. Відень був столицею імперії, ця імперія впала; у ході Другої світової війни місто було серйозно зруйноване; сьогодні воно відновлене і розвивається як частина держави загального добробуту, що є хорошим прикладом для наслідування. У Відні досягнутий високий рівень якості життя завдяки поєднанню грамотної політики центрального уряду, що забезпечує добробут громадян, і розумних заходів, прийнятих на місцевому рівні. Таке поєднання дає хороші результати. І досягти яких за бездіяльності центрального уряду неможливо, особливо якщо йдеться про питання безпеки, освіти, охорони здоров'я, які впливають на якість життя суспільства.

Вважаємо за доцільне навести окремі приклади управління містами та їхніми системами зі світової практики, які демонструють, що успішне (ефективне) управління – це інтеграція (єдність задуму) у створенні законодавчих, економічних та управлінських підходів. Так, у *скандинавських державах* реалізація і становлення у побудові раціональної економічної системи й просторової політики мало тривалу історію пошуку, удосконалення механізмів, не відмовляючись від основних принципів ринкової економіки. Для прикладу, м. Стокгольм володіє генеральними планами, починаючи з XVII століття. Упродовж ста років стокгольмський муніципалітет проводив передбачливу політику: завчасно купував території, і тим самим виключав можливість спекуляції земельними ділянками в майбутньому. Тож зараз будівництво навколо Стокгольма здійснюється на територіях, що належать місту, під егідою муніципалітету. *Нідерланди* – єдина країна, де люди відвойовують землю в моря і використовують її з максимальною економічною, соціальною і екологічною ефективністю. Обмежені територіальні ресурси і висока щільність населення в країні змушують владу велику увагу приділяти системі просторового планування в поєднанні з методами фінансування та адміністративного керівництва: ефективні заходи з придбання земельних ділянок, великі капіталовкладення в будівництво міського транспорту і проектування нових мереж громадського транспорту, фінансування державою

¹¹⁵ World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, Methodology. Working Paper No. ESA/P/WP.252. New York: United Nations.

нового житлового будівництва, прості та чіткі законоположення з питань планування та містобудування¹¹⁶. *Великий Лондон* став розвиватися як єдиний соціально-економічний простір, в якому управління розвитком транспорту, інженерної інфраструктури, природно-екологічних зон здійснюється в межах агломерації. Лондон є частиною розгалуженої та складної мережі центрів різних розмірів та функцій. Деякі мають важливе стратегічне значення самі по собі та у центрі уваги власних субрегіональних мереж центрів. Мережа в цілому, а також зв'язки, що утримують її разом, складають найпродуктивніший регіон Великобританії, на який припадає майже половина випуску продукції та вносять безперечно найбільший чистий внесок у національний дохід¹¹⁷.

Світовий досвід у сфері управління містами та агломераціями підтверджує - що влада європейських міст не залишає процеси урбанізації неконтрольованими, а навпаки - у низці міст були зроблені значні зусилля щодо підвищення продуктивної спроможності економіки, а разом з тим і рівня життя, підвищення добробуту і створення рівних умов для мешканців міст. Вагома роль у цьому процесі відводиться системі просторового планування, за допомогою якого досягаються середньострокові і довгострокові цілі і завдання з урахуванням колективного бачення і раціонального розподілу ресурсів для їхнього вирішення, максимально ефективного використання коштів місцевих бюджетів завдяки продуманості рішень про інвестиції в інфраструктуру і послуги, захисту навколишнього середовища. Планування забезпечує економічний розвиток і досягнення соціальних цілей у межах урбанізованих територій, створює основу для співпраці між владою, приватним сектором та громадськістю. Важливим також є розуміння перспективи й прогностичної політики стосовно розвитку міст, ставлення до землі, людей і фінансових ресурсів.

Продуктивність економіки міста виняткового залежить від структури економіки. У різний час провідну роль в економіці міст відігравали торгівля, промисловість. З 1980-х років в структурі економіки почала переважати сфера послуг, сформувалися галузі четвертинного сектору – фінанси, інформаційні технології. На сучасному етапі характерним є істотне розширення та підвищення економічного потенціалу міст шляхом капіталізації нематеріальних чинників. Значні вигоди для економіки міст можуть принести: історико-архітектурна спадщина і пов'язані з нею історичні, релігійні події, народні звичаї; технології, здатні підвищити продуктивність практично у всіх сферах економіки; нові джерела енергії, альтернативні види палива та

¹¹⁶ Мерлен П. Новые города. Районная планировка и градостроительство. М., 1975. С. 36

¹¹⁷ World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, Methodology. Working Paper No. ESA/P/WP.252. New York: United Nations.

управління відходами, що здатні зменшити залежність від паливних ресурсів, а разом з тим і їх частки у вартості виробленої продукції; креативні індустрії, здатні до підвищення доданої вартості продукції інших галузей та секторів економіки шляхом створення нових продуктів, інтелектуальної власності та підсилення інноваційних процесів в галузі кіно, моди та дизайну, реклами; фінансові та бізнес-послуги, що забезпечують підтримання позиції міст як центрів фінансових послуг разом із різноманітним спектром професійних та бізнес-послуг; різного роду події (наукові, спортивні події, фестивалі, ділові зустрічі, виставки, ярмарки та ін), здатні забезпечувати додаткові надходження до бюджету міст.

Віддача від різних видів діяльності в містах неоднакова. Загально відомим, що рівень диверсифікації економіки міст визначально впливає економічну стабільність системи і її стійкість зміни макроекономічних умов. Крім цього інноваційні види діяльності тяжіють саме до найбільших міст і агломерацій з диверсифікованою економікою. Але диверсифікація виникає еволюційним шляхом - розвиваючись збалансовано міста, залучають населення, поступово диверсифікують свої функції: спочатку як центри обмінів продукцією (в них створюють ринки, ярмарки), а згодом і промисловість, університети тощо. І навпаки, якщо ж місто зводять при будівництві заводу і в різний спосіб привертають туди населення, то воно розвивається штучно. Штучне місто зазвичай монофункціональне, націлене на вирішення одного завдання. Тут немає органічної різноманітності, створюваного тривалим еволюційним розвитком, а ефект масштабу працює здебільшого для видів діяльності, які менш вимогливі до інновацій та обміну досвідом. Відповідно, вигідним виявляється розташування в невеликих вузькоспеціалізованих містах, де краще працює інший тип агломераційних ефектів - спеціалізація, що дозволяє знизити виробничі витрати.

Проф. Е. Рейнерт у книзі «Чому одні країни багатіють, а інші залишаються бідними»¹¹⁸ доводить, що різні види діяльності кардинально відрізняються як драйвери економічного зростання та соціального розвитку, створюють різну додану вартість, відповідно їх треба оцінювати з погляду різних критеріїв. Автор пропонує виділяти два принципово відмінні типи економічної діяльності: «перший тип – Шумпетерові види діяльності; в них постійні інновації призводять до зростання заробітної платні, сприяючи добробуту і розвитку. Другий тип – Мальтусові види діяльності; вони утримують заробітну плату на рівні прожиткового мінімуму, виснажують природні ресурси і низьку додану вартість». Е. Райнерт підкреслює: ідея про те, що спеціалізація виробництва визначає інституційний поступ, не є новою: у

¹¹⁸ Рейнерт Е. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. 2015. Темпора. 444 с.

1613 році італійський економіст Антоніо Серра, формулює рецепт багатой держави як такої, що передбачає поєднання зростаючої віддачі і великого розподілу праці, тобто максимізацію кількості професій та видів діяльності в місті.

В. Галасюк у науковій праці «Державне регулювання трансформації економіки» пропонує розглядати «високоякісні» і «низькоякісні» види діяльності¹¹⁹. До перших автор зараховує ті види діяльності, які характеризуються зростаючою віддачею, високим технологічним рівнем, мають багато зв'язків, високу синергію, не вичерпують природні ресурси, мають незначний «екологічний відбиток», створюють кваліфіковані та високооплачувані робочі місця, сприяють нарощенню людського капіталу і «низькоякісні» – економічно примітивні види діяльності, тобто такі, що мають мало зв'язків, низьку синергію, вичерпують природні ресурси, мають значний «екологічний відбиток», некваліфіковану й низькооплачувану працю, ведуть до скорочення людського капіталу. Автор наголошує, що економічна політика повинна бути диференційованою. Різною для різних видів діяльності. Так «високоякісні» види діяльності мають бути всіляко підтримані шляхом використання різних інструментів: податкових, підтримки внутрішнього виробника (наприклад, держзакупівлі), сприяння інвестиціям, виділення земель, інфраструктурного облаштування; отримати дешевші кредити, нижчі податки, більші державні замовлення та інші інвестиційні переваги, і навпаки – стримувати низькоякісні види діяльності, у т.ч. шляхом розширення зелених тарифів. До найбільш перспективних індустрій, розвиток яких, на думку автора, потребує підтримки належать: аграрна техніка та харчова промисловість, інфраструктура, авіакосмічна промисловість, хімічна промисловість, машинобудування (передусім виробництво автомобілів), фармацевтика та медицина, IT-індустрія, «зелені інвестиції», транзит, туризм.

Для видів діяльності з високою доданою вартістю особливо важливою, як стверджує Д. Джекобс у книзі «Економіка міст»¹²⁰, є людина, а саме «соціальна різноманітність», а також різноманітність міського середовища. Різноманітність генерується великим містом, ґрунтується на тому факті, що в великому місті зібрано разом безліч людей з різноманітними смаками, навичками, потребами, можливостями і примхами». Міста не просто збільшуються в розмірі; вони стають багатогранними і різноманітними. І при цьому вони, а не компанії-джерелом нових інновацій, що створюють нові робочі місця і нові галузі виробництва.

¹¹⁹ Галасюк В. В. Концептуальні засади трансформації економіки України: монографія. К.: Національна академія управління, 2019. 188 с.

¹²⁰ Джекобс Д. Экономика городов. Культурное наследие. 1966.

П. Лукас (1988)¹²¹ наголошує, що мультиплікативний ефект, що виникає завдяки кластеризації талантів є первинною детермінантою економічного зростання. Він визнавав, що праця, капітал і технічні пізнання потрібні і важливі, але самі по собі не дадуть значних результатів, якщо люди не зможуть зібрати свої таланти, ідеї та енергію в конкретних місцях. Коли люди, особливо обдаровані і креативні, збираються разом, обмінюватися ідеями стає легше, і як наслідок їх індивідуальні та сукупні здібності зростають експоненціально, тобто кінцевий результат значно перевищує суму його складових. Ця кластеризація робить міста більш продуктивним, зростають колективна креативність і економічне багатство.

Р. Флорида надав пріоритет творчим елементам людини - «ідеям», «здібностям» і «навики». На думку автора, місця високотехнологічних та інноваційних сфер економіки збігаються з місцями концентрації «креативного класу», який формують працівники комп'ютерних спеціальностей і математики, архітектури та інженерії, фізики, природничих і соціальних наук, творчих професій у галузі дизайну, освіти, мистецтва, музики та розваг. Працівники перелічених галузей не завжди заможні люди, і навіть не завжди з вищою освітою, проте економічна функція яких – створенні (продукванні) нових ідей, рішень, нових технологій, а креативне місто - це місто, жителі якого здатні оцінити свій творчий капітал, нарощувати його і використовувати як інструмент у конкурентній боротьбі з іншими містами¹²².

Вищесказане доводить, що сам розмір міського населення може створити достатню критичну масу для підтримки різноманітності інтересів і способів життя, включно з тими, які є незвичними, авангардними та соціально девіантними. Соціальна різноманітність великих міст створює умови, яке дозволяє інтелекту, незвичайним ідеям і субкультурам процвітати, розвиватися та сприяти інноваціям, а ті в свою чергу поширюють і викликають культурні зміни в суспільстві. За твердженням Р. Флориди і Е. Глейзера, місто повинно орієнтуватися на залучення висококваліфікованої сили як потенціалу розвитку інноваційної економіки, підвищуючи привабливість міста і якості життя, оскільки діє ефект самопідсилення, згідно з яким квазіфіковані та продуктивні люди привертають до себе інших вмілих і продуктивних людей¹²³.

Сучасні технології пред'являють вимоги як до розміру, до структури, якості і кваліфікації трудових ресурсів, і вага вкладу людського капіталу в динаміку і показники розвитку постійно підвищується. Кваліфікаційні характеристики праці впливають на тип виробництва, що розміщується, на

¹²¹ Lukas P. E. On the mechanics of economic development. Journal of Monetary Economics. 1988. 22(1): 3-42.

¹²² Florida R. Cities and the Creative Class. New York: Routledge. 2004.

¹²³ Глейзер Э. Триумф города. Как наше величайшее изобретение делает нас богаче, умнее, экологичнее, здоровее и счастливее (пер. с англ. И. Кушнareвой. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. 432 с.

генерацію інновацій і сприйнятливість до них. Місто значно виграє порівняно із сільськими поселеннями за цими характеристиками. Існує і зворотний зв'язок: у містах населення має ширший спектр вибору місця роботи. У межах класичної теорії поведінки споживача таке розширення інтерпретується як приріст індивідуальної корисності. Це означає, що людина отримує можливості більш повного застосування своїх навичок і здібностей і найбільш ефективного їх використання у виробничій сфері. Міста з людським капіталом відносно освіченою робочою силою краще підготовлені для переходу до інноваційної економіки за умови створення відповідної інфраструктури.

За твердженням Р. Флориди і Е. Глейзера, місто повинно орієнтуватися на залучення висококваліфікованої сили як потенціалу розвитку інноваційної економіки, підвищуючи привабливість міста і якості життя, оскільки діє ефект самопідсилення, згідно з яким вмілі та продуктивні люди привертають до себе інших вмілих і продуктивних людей^{124, 125}.

Як доповнення до капіталу людського розвинуто ідеї ролі суспільного капіталу. Економісти Філіп Кіфер і Стівен Нек показали, що віддача на соціальний і людський капітал приблизно однакова. Найновіше обладнання та найбільш інноваційні ідеї в руках чи в голові наймудрішої людини дадуть небагато, якщо людина не матиме доступу (контактів, відносин) з іншими людьми та суспільними групами¹²⁶. Довгий час вважалося, що складові тріади соціального капіталу – мережі, довіра і соціальні норми тісно пов'язані. Міста, де люди більш свідомі, більше довіряють один одному і готові об'єднуватися заради спільних цілей досягають більш високих економічних результатів і більш високої якості життя. Довіра підвищує активність, обумовлює відкриті інноваційні дії та здатність на ризик. Недовіра веде до пасивності, обережності, опортунізму, збільшення суспільних дистанцій, а в цілому знижує суспільний потенціал (апатія, брак бажання брати участь у заходах та приймати рішення для розв'язку проблем). Але є і певні застереження. Суспільний капітал значно покращує фізичне і психічне здоров'я населення, коли суспільні групи є «відкритими» і діють на благо всього соціуму, тобто ефект поширюється і на тих жителів міста, що опинилися поза соціальними мережами і комунікаціями. І навпаки «вузькі» групи, закриті для сторонніх осіб, шукають ексклюзивні привілеї для своїх членів, вони створюють не суспільні, а так звані «клубні» блага тільки для «своїх» і прагнуть не примножувати, але перерозподіляти громадські ресурси на свою користь. Такі групи створюють сегрегацію в суспільстві і можуть непродуктивно конкурувати один з одним за ресурси,

¹²⁴ Там само

¹²⁵ Florida R. *Cities and the Creative Class*. New York: Routledge. 2004

¹²⁶ Бівенс Дж. і Лоуренс М., Розуміння історичної різниці між продуктивністю та типовою зарплатою робітника: чому це важливо та чому це реально. Вашингтон, округ Колумбія: Інститут економічної політики

ринки, привілеї та ін. Громадська віддача на закритий соціальний капітал нерідко виявляється негативною і здатна перешкоджати економічному розвитку.

Технології на різних етапах історичного розвитку відігравали значну роль у розвитку міст. В історії існує що найменше три періоди стрибкоподібного розвитку технологій, які визначально вплинули на розвиток і просторову структуру міст. Промислові революції XVII і XIX ст. спричинила значне зростання обсягів випуску продукції через технологічні зрушення в сільському господарстві, транспорті та виробництві, а зміни в енергетичних технологіях змінили рішення щодо розміщення фірм. Масове виробництво знизило відносну вартість продукції, і викликало централізацію виробництва і зайнятості. Поява залізничного транспорту знизила вартість перевезень продукції, розширила торгівельні зв'язки.

Четверта промислова революція, як її охарактеризували в наукових колах, представляє собою корінне якісне перетворення всіх сфер діяльності людини. Інформаційні технології акумулюють принципово іншу сукупність характеристик, ніж всі попередні промислові винаходи. Як стверджує К.Шваб «характер змін, що відбуваються, настільки є фундаментальним, що світова історія ще не знала подібної епохи – епохи як великих можливостей, так і потенційних загроз»¹²⁷.

Вирішальне значення для розвитку міст мають інформаційно-телекомунікаційні технології (використання цифрової техніки, мережі «Інтернет»), дозволяють розширювати ринки та полегшують обмін інформацією, що потенційно може підвищити продуктивність. Наприклад доступ до Інтернету забезпечує підключення місцевих фірм до глобальних ринків, розширюючи таким чином потенційний пул клієнтів і постачальників. З використанням мережі Інтернет фірми можуть мінімізувати транзакційні витрати (наприклад, послуги віддаленого зв'язку) і оптимізувати операції управління (наприклад, управління відносинами з клієнтами). З'являються також небачені раніше можливості обробки великих масивів інформації і мережевого контролю над людиною.

К. Шваб наголошує, що «швидкість і розмах, з яким міста освоюють технології за підтримки регуляторних правил і дій визначають їхню здатність конкурувати з іншими містами в залученні кваліфікованих кадрів. Наявність швидкісного зв'язку, впровадження цифрових технологій у транспортній системі, в сферах споживання, переробки відходів та ін. може зробити окреме місто більш пристосованим для життя і ефективним, а отже, більш

¹²⁷ Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum: Geneva, 2016. 184 p.

привабливим, ніж інші. Тому дуже важливо, щоб міста і країни в усьому світі зосередили свої зусилля на розвитку базової інфраструктури для забезпечення доступу та використання інформаційних технологій, на які значною мірою спирається четверта промислова революція». Також автор книги наголошує, що «для того, щоб скористатися цими можливостями, важливо не просто мати доступ до цифрової інфраструктури, важливо також спрямувати зусилля на вирішення проблеми “дефіциту інформації”». Подолання бар’єрів, які сприяють цьому дефіциту: проблеми наявності даних, доступу до них, управління і їх придатності для використання – дає містам безліч додаткових можливостей, які можуть поліпшити їхній розвиток, наприклад відстеження спалахів інфекційних захворювань, швидкого реагування у разі стихійних лих, розширення доступу до державних і фінансових послуг для вразливої частини суспільства.

Концепція розумного міста (Smart City) розглядає насамперед інформаційний та комунікаційний аспекти у розвитку міста. «Розумне місто» більш підготовлене до вирішення проблем і швидше реагує на складні завдання й виклики. Британський інститут стандартів (BSI) дає таке визначення Smart City: «Розумні міста – це термін, який позначає ефективну інтеграцію фізичних, цифрових і людських систем в урбанізоване середовище, щоб забезпечити стійке, процвітаюче майбутнє для своїх громадян». Використання в практиці управління містами сучасних технологій має забезпечити управління містом як єдиною системою ефективного виконання управлінських рішень у сфері економіки, формування комфортного міського середовища, забезпечення мобільності та оптимізації логістики, раціоналізації екологічної політики, залучення громадськості до всіх сфер міської політики. інтеграцію на єдину систему не тільки управління міським господарством, але і управління пов'язаними з ним підсистемами сфер туризму, освіти, охорони здоров'я, громадської безпеки. Йдеться не просто про застосування цифрових пристроїв для виконання конкретних завдань (збір та облік даних, передання інформації тощо), а ширшого розуміння цього процесу в розвитку міст як засобів оптимізації використання ресурсів і джерел енергії, підвищення якості надання послуг, усунення корупційної складової. Для найбільших міст концепція Smart City з одного боку приваблива — дає помітний ефект, зумовлений чинником масштабу, а з іншого - вимагає внесення серйозних змін до всіх об'єктів та процесів роботи складної міської інфраструктури, що тягне за собою серйозне навантаження на міський бюджет.

Поряд з технологіями значні резерви підвищення продуктивності пов'язуються з інноваціями, які охоплюють таких п'ять випадків: 1) виготовлення нового, тобто ще невідомого споживачам блага або створення

нової якості того чи іншого блага; 2) впровадження нового, тобто в галузях промисловості ще практично невідомого, методу (способу) виробництва, в основі якого не обов'язково лежить нове наукове відкриття, а який може полягати також у новому способі комерційного використання відповідного товару; 3) освоєння нового ринку збуту, тобто такого ринку, на якому нова галузь промисловості цієї країни досі ще не була представлена, незалежно від того, чи існував цей ринок раніше, чи ні; 4) одержання нового джерела сировини або напівфабрикатів, незалежно від того, чи існувало це джерело раніше, чи його просто не брали до уваги, або воно вважалося недоступним, чи воно тільки ще має бути створеним; 5) проведення відповідної реорганізації, наприклад, забезпечення монопольного стану (шляхом створення тресту) або підриг монопольного стану іншого підприємства»¹²⁸. Інновації знижують витрати виробництва, скорочують період виходу на ефективні обсяги виробництва. Але інновації більшою мірою стимулюються взаємодією між різними галузями, ніж між фірмами у межах однієї галузі. Тому міста не лише ефективніші завдяки ефекту масштабу, - вони мають переваги в умовах для створення та в полі для впровадження інновацій, що дає імпульс розвитку та зростанню продуктивності праці. Інноваційний розвиток висуває особливі вимоги до інфраструктури, пов'язаної з освітою та наукою. Знання, їх доступність та інтелектуальний капітал, генеруючи інновації, стають важливими факторами зростання ефективності виробництва та розширення спектру нових продуктів. Посилюється роль міст з концентрацією закладів науки та вищої освіти, які стали перетворюватися на фокуси тяжіння видів діяльності, орієнтованих на наукомісткі виробництва, створюють умови для інтенсивного інтелектуального спілкування, істотно важливою як для творчої діяльності, так і для підготовки та перепідготовки кадрів.

Спираючись на опрацьовані наукові джерела та беручи до уваги аналітичні оцінки міжнародних інституцій щодо ролі урбанізації в процесах продуктивної спроможності економіки регіонів, можна виокремити характерні «чинники» зростання і зниження продуктивної спроможності економіки (табл. 5.1).

Отже, міжнародний досвід і результати емпіричних досліджень провідних науковців засвідчують засадничу роль урбанізації як рушія економічного розвитку, як процесу, здатного принести значні економічні, технологічні та соціально-економічні вигоди для людини, міста, економіки країни в цілому завдяки концентрації господарської діяльності, населення і соціокультурних процесів.

¹²⁸ Шумпетер Й. Теория экономического развития: Пер. с нем. М.: Прогресс, 1982. 455 с.

Стимулятори і дестимулятори продуктивної спроможності урбанізації

Стимулятори продуктивної спроможності	Дестимулятори продуктивної спроможності
• Політична стабільність і якість управління • Концентрація та різноманітність людського капіталу, підприємств, видів економічної діяльності в просторі; • Рівень автономності органів влади • Природні ресурси, географічне положення • Працересурсний потенціал - кількість робочої сили, освіченість, кваліфікація, підприємницька діяльність; • Інфраструктура всіх видів • Безбар'єрний обіг ресурсів в економічний простір • Можливість залучення громадськості до процесу обговорення та прийняття значних управлінських рішень; • технології • комунікації • просторове планування	• Адміністративна розробленість • Корупція, неспроможність та особисті інтереси влади • Високі ціни на житло • Дефіцит і здорожчання природних ресурсів • Зростання затрат часу; • Депопуляція малих міст на користь міст середнього розміру • Бар'єри в переміщенні капіталу, людей, матеріальних ресурсів • Просторова, економічна і соціальна нерівність – виникають райони багатства й «анклави» бідності, • Зниження щільності забудови; • «Економічна прірва» між великими й іншими містами; • Збройні конфлікти, боротьба за владу, злочинність

*Джерело: згруповано автором

Аналіз теоретичних, емпіричних і сутнісних ознак урбанізаційних процесів дала змогу та виявити чинники зростання і зниження продуктивної спроможності економіки міст. Зростання продуктивності в містах забезпечується завдяки дії чинників: концентрації людського капіталу, підприємств, видів економічної діяльності в просторі; агломераційних ефектів, ресурсного забезпечення, якості управління, відсутності бар'єрів обігу ресурсів, технологій та інновацій. Вони створюють можливості для ефективного функціонування економіки країни, зокрема розвитку виробництва з високою доданою вартістю, розвитку інновацій і технологій, забезпечують ефективність дії державних програм, впливають на розвиток сільських територій, забезпечують можливості для розвитку інфраструктури та комерційних інвестицій. Водночас виділяють і чинники зниження продуктивності - адміністративна розробленість, корупція, ресурсна обмеженість, бар'єри в переміщенні капіталу, людей, матеріальних ресурсів, зростання затрат часу, криза передмість та ін. можуть суттєво знижувати продуктивну спроможність економіки міст. Цим підкреслена необхідність проведення політики, спрямованої на якісний результат регулювання

урбанізаційних процесів, узгодження процесів соціально-економічного розвитку з потенціалом місцевих ресурсів, прозорості і підзвітності роботи влади, врахування ціннісних характеристик у визначенні стратегічних рішень із використанням відповідних засобів.

6. Соціальний вимір продуктивної спроможності регіонів

Визначальним чинником економічної стійкості держави, її регіонів та суб'єктів господарювання є зміцнення та нарощення її продуктивної спроможності. У сучасних умовах воєнного стану України, враховуючи численні втрати людського та економічного потенціалу її регіонів, даний чинник набуває критичного значення.

На сьогоднішній день у світовій науковій практиці існують різні підходи до визначення факторів продуктивної спроможності та їх пріоритетності. У своєму дослідженні ми, зокрема, зосередимося на її соціальному вимірі, оскільки соціальна складова продуктивної спроможності є однією з підвалин соціально-економічної системи регіону, основою для його зростання і зміцнення як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, і в цілому підґрунтям для його розвитку.

На нашу думку, соціальна складова продуктивної спроможності регіону відображає наявність можливостей для підвищення продуктивності праці, адже саме активізація людської праці, як свідчить історія людства, є головною умовою досягнення позитивних зрушень у добробуті населення і економічному розвитку країни. Без зростання продуктивності праці неможливим є забезпечення конкурентних переваг країни чи регіону, досягнення її економічного поступу в умовах поглиблення глобалізаційних викликів.

Узагальнюючи наукові підходи до трактування категорії «продуктивність праці» погоджуємося з думкою, що її слід визначати у широкому та у вузькому сенсі або на мікро і макрорівні. Таким чином, у вузькому сенсі дану категорію характеризують як показник продуктивності конкретної праці на мікроекономічному або індивідуальному рівнях, що являє собою відношення обсягу виробленої продукції (послуг) до витрат лише одного з факторів виробництва – живої праці, які можуть вимірюватись за годину, день, квартал, рік (людино-години, людино-дні, в річних розрахунках – середньооблікова чисельність персоналу)¹²⁹. Відповідно, у широкому сенсі її слід трактувати як результативність виробничого процесу на макрорівні, що відображає

¹²⁹ Семикіна М.В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*, 2010, Вип. 17. С. 66.

відношення загального обсягу виробленої продукції та послуг до загальних затрат праці¹³⁰.

Важливість оцінювання продуктивності праці сьогодні пов'язана з багатьма причинами. Передусім, це зміна характеру, умов та форм сучасної праці, а саме модифікація традиційних форм зайнятості і виникнення абсолютно нових, які нині активно впливають на основні параметри ринку праці. До них належить лізинг персоналу, аутсорсинг, аутстафінг, фріланс, дистанційна зайнятість, нестандартні графіки робочого часу тощо – всі ці елементи, які характеризують трудову діяльність сучасного працівника, і, своєю чергою, ґрунтуються на новітніх підходах, досягненнях науки і техніки, застосуванні засобів механізації, автоматизації, комп'ютеризації, продиктованих викликами часу.

Окрім цього, трансформація самого розуміння процесу виробничої діяльності та відношення до праці. Вагомим при цьому є підвищення інтересу до кінцевого результату за умов зростання конкурентної боротьби та цін на засоби виробництва.

Ще однією причиною є зміна та активний розвиток соціально-трудових відносин. Сьогодні у цій системі взаємин між найманими працівниками та роботодавцями за участю держави на передову виходить свобода вибору діяльності або найму на основі збереження особистої незалежності та соціального партнерства¹³¹.

Наступною причиною є проблема загострення економічної кризи в Україні, внаслідок розгортання на її території повномасштабної війни. Така ситуація однозначно актуалізує питання необхідності пошуку можливостей та невикористаних резервів економічного зростання для подальшої відбудови та відновлення української економіки. Очевидно, що розвиток України у післявоєнний період потребуватиме максимізації продуктивності не тільки праці, тобто людського ресурсу, але також і зростання загалом ресурсної продуктивності економіки країни. Тільки за таких умов у поєднанні з партнерською допомогою країн світу можливим стане повоєнне відновлення країни.

Усі ці, а також багато інших причин спонукають дослідників, науковців і вчених різних галузей роздумувати над пошуками різноманітних шляхів і потенційних можливостей для підвищенню продуктивності праці та стимулювання економічного зростання країн та регіонів в умовах глобалізаційних впливів.

¹³⁰ Семикіна М.В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*, 2010, Вип. 17. С. 66.

¹³¹ Балан О. Д. Зарубіжний досвід застосування системи мотивації, оплати та нормування праці. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/17-18_2011/5.pdf

Слід зазначити, що за роки незалежності і ринкових трансформацій в Україні значно змінилася і збагатилася тематика наукових досліджень, однак проблематика продуктивності праці є недостатньо представленою на сторінках вітчизняних наукових журналів. Незважаючи на вагомий перелік досліджень, сьогодні в нашій державі не вистачає системних наукових робіт саме у сфері продуктивності праці. Така ситуація, відповідно, зумовлює втрату керованості самими процесами управління продуктивністю праці на різних рівнях менеджменту, що у підсумку спричинює загострення кризових явищ в економіці. Також очевидним є той факт, що проблеми низького рівня продуктивності праці, як і низької технологічності та інноваційності сукупного виробництва, середньої заробітної плати значної частки найманих працівників, конкурентоспроможності основних видів вітчизняної продукції, частки високотехнологічної продукції у ВВП країни і загалом низької якості життя більшості громадян України сьогодні стоять у переліку визначальних проблем вітчизняної економіки.

Натомість у світі, зокрема у країнах ЄС, останніми десятиліттями активізувались дослідження з питань продуктивності ресурсів і загалом продуктивної спроможності економіки. Серед них вагома частка присвячена саме дослідженню продуктивності праці. Західні аналітики надають їй великої ваги, особливо темпам її зростання, а політичні діячі вважають продуктивність праці необхідною умовою добробуту і процвітання їхньої країни.

До прикладу в США ще наприкінці 1990-х років комісія з виробничої продуктивності праці Массачусетського технологічного інституту оголосила у своєму дослідженні «Made in America»¹³², що в країні існує загроза недостатності уваги щодо проблеми продуктивності, і що ця проблема пов'язана не лише з високою вартістю капіталу та недоліками управління. Це стало очевидним після проведеного бюро статистики праці США дослідження, у якому порівнювалася історія розвитку продуктивності в різних країнах на прикладі як національних, так і міжнародних компаній.

У підсумку було визначено, що аби досягти сталого довгострокового успіху, вирішальними є ефективність і продуктивність не лише виробничого процесу, але і сфери управління всіх (як робочих, так і нефункціональних) бізнес-підрозділів, що в результаті дозволяє досягати ефективності і продуктивності всієї організації в цілому. Відповідно, будь-який довгостроковий успіх компанії може бути досягнутий лише шляхом впровадження стійкої продуктивності та ефективності на кожному окремому

¹³² An historical perspective on labor productivity in the modern era. URL: <https://ir.library.louisville.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1146&context=etd>

етапі. І немає особливого значення, якщо компанія працює у сфері виробництва чи послуг.

Продуктивність праці є основним джерелом економічного добробуту в ринковій економіці. За методологією Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), вона розраховується як валовий внутрішній продукт (ВВП) у розрахунку на годину відпрацьованого часу. Для порівняння рівнів продуктивності праці між країнами, ВВП у національній валюті перераховується на долари США за паритетом купівельної спроможності.

Продуктивність праці й вартість праці на одиницю продукції внесені Міжнародною організацією праці (МОП) до переліку ключових індикаторів ринку праці країни. МОП у своїх рекомендаціях пропонує розрізняти поняття «продуктивність» і «продуктивність праці». Такі ж терміни мають місце і в зарубіжній літературі – продуктивність (productivity) та продуктивність праці (labor productivity). За визначенням МОП, продуктивності праці – це показник, який відображає ступінь ефективності використання одного конкретного фактору виробництва (або ресурсу) – праці і визначається як ВВП у постійних цінах у розрахунку на одного зайнятого працівника¹³³.

Продуктивність праці залежить від безлічі факторів, які роблять її чутливою до значних похибок вимірювань. Оцінка цих факторів має вирішальне значення для нашого розуміння того, як функціонують ринки праці як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі.

Історично, після Другої світової війни для більшості індустриальних країн впродовж значного періоду часу продуктивність праці була проциклічною, тобто змінювалася разом із загальною економічною активністю. Примітно, що винятком із цього ланцюга, була країна США (починаючи з середини 1980-х років), а також Іспанія (періоду 1975 р. після смерті генерала Франко)¹³⁴. Спільною рисою цих обидвох країн є зниження впливу інститутів колективних договорів (як одного із основних інструментів впливу на продуктивність праці) і збільшення гнучкості на ринку праці.

Проциклічний характер продуктивності також залежить від накопичення компаніями трудових ресурсів. Однак зменшення такого накопичення, своєю чергою, може призвести до підвищення ефективності, зниження цін і кращого розподілу ресурсів. Окрім цього, одним із чинників зміни циклічної поведінки продуктивності праці може бути припинення функціонування інституту колективних договорів і зростання гнучкості ринків праці¹³⁵.

¹³³ Пасінович І., Старко І. Продуктивність праці: підходи до оцінювання в світлі сучасних глобальних викликів. URL: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/16065/14972>

¹³⁴ Aggregate labor productivity. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/177811/1/iza-wol-435.pdf>

¹³⁵ Там само

Результати досліджень, проведені у країнах ОЕСР показують, що показники рівнів продуктивності праці та ВВП на душу населення сильно корелюють між країнами. Це означає що навіть серед найбагатших країн світу існує значна дисперсія у рівнях продуктивності праці. Причини, чому деякі країни ОЕСР ще не досягли граничного рівня погодинної продуктивності праці (теоретичний максимальний рівень виробництва за одиницю часу, який може бути досягнуто за інших рівних умов), можуть бути наступними:

- кількість і якість сучасного технологічного забезпечення;
- рівень освіти;
- кількість інноваційних продуктів у високотехнологічних галузях.

Проте, існують також інші фактори, які можемо назвати «м'якими» або нематеріальними елементами економічного середовища, що також впливають на рівень продуктивності праці. До них належать:

- верховенство права та розвиненість громадянського суспільства;
- надійність правової системи та прозорість нормативно-правового поля в країні;
- розвинена культура ринкових відносин та загальний рівень довіри між учасниками ринку.

Незважаючи на вирішальне значення даних факторів, їх, вочевидь, важко виміряти, як і неможливо змінити за короткий період часу. Ще одне цікаве дослідження показує, що навіть якби такі країни, як Нігерія і США мали однакові матеріальні і людські ресурси, працівники США були б у сім разів продуктивнішими¹³⁶.

Підвищення продуктивності має опиратися на дві основні взаємопов'язані цілі, а саме підвищення життєвого рівня населення та ефективності функціонування галузей і підприємств, а також особистих доходів працівників. Світовий досвід свідчить, що в результаті зростання продуктивності праці країнам з трансформаційними економіками (які на сьогодні є ринковими), вдалося досягти підвищення життєвого рівня населення від 40 до 90%¹³⁷. Такий результат був наслідком поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів, що забезпечують сучасні методи мотивації, які сьогодні успішно використовуються у зарубіжній практиці.

Слід зауважити, що продуктивність праці у світі тісно взаємопов'язана з такими категоріями як мотивація, оплата та нормування праці. Тому вивчення досвіду розвинених країн та його адаптація до національних умов є досить

¹³⁶ Hall, R., Jones C.. Why do some countries produce so much more output per worker than others? *The Quarterly Journal of Economics*. 114:1 (1999): 83–116.

¹³⁷Зарубіжний досвід підвищення продуктивності праці. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/12467/2/Conf_2015v2_Baksa_K-Foreign_experience_of_increase_32-33.pdf

важливим елементом і, на нашу думку, необхідним для застосування у вітчизняній практиці з метою побудови високоефективних моделей продуктивності праці в Україні.

Відтак на основі узагальнень літературних джерел можемо зазначити, що у зарубіжній практиці сьогодні виділяють три (за деякими джерелами чотири) основні моделі підвищення продуктивності праці, в основі яких покладена мотивація працівників, а саме: японську, американську та західноєвропейську (або американську, європейську, шведську та японську). Розглянемо детальніше кожну з них.

Японська модель характеризується випередженням зростання продуктивності праці по відношенню до підвищення рівня життя населення, зокрема рівня заробітної плати¹³⁸. Вона зумовлена насамперед вимогами японської економіки та особливостями життя мешканців даної країни. Історично склалося так, що стрімке зростання чисельності населення спричинило постійну нестачу робочих місць, а це, своєю чергою, значною мірою вплинуло на світосприйняття і особисті переконання працівників, які особливо цінують своє робоче місце та працю загалом.

Основою цієї моделі являється принцип позиттивного найму працівників, а головними складовими їхнього трудового циклу є навчання, ротація та перекваліфікацію кадрів. Дані складові функціонують як єдиний мотиваційний механізм, на виході якого підприємство отримує прихильні і лояльні до нього висококваліфіковані кадри, які, своєю чергою, є вмотивовані до реалізації особистісних професійних, інтелектуальних та творчих здібностей.

Таким чином компанія формує власне мотиваційне середовище з притаманною йому соціальною та корпоративною культурою, у якому персонал має можливість ефективно та віддано працювати і підвищувати свої знання і навички, тим самим стабільно підвищуючи власну продуктивність праці, а разом і економічні показники самої компанії. Подібне середовище сприяє зацікавленості персоналу у стратегічних цілях компанії, позаяк від їх досягнення залежатимуть результати і успіх компанії, що в подальшому визначатиме доходи тих працівників, які причетні до цього успіху.

Особливе місце у японській мотиваційній моделі займає принцип ротації кадрів. Він дозволяє систематично та вчасно змінювати сферу діяльності аби запобігти вигоранню та втомі від рутинної чи одноманітної праці, сприяє диверсифікації трудової діяльності, освоєнню нових кваліфікацій та навичок.

¹³⁸ Балан. О. Д. Зарубіжний досвід застосування системи мотивації, оплати та нормування праці. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/17-18_2011/5.pdf

Особливою цінністю для японських працівників є напрацювання доброї репутації, яку кожен старанно плекає та оберігає. За таких обставин неякісна праця є неприпустимою у даній ментальності.

Ще однією рисою, яка відрізняє японську мотиваційну модель від інших, є достатньо високий рівень гнучкості, який базується на трьох основних чинниках: професійна майстерність, вік і стаж роботи. З урахуванням цих чинників формується розмір заробітку кожного окремого працівника на основі тарифної сітки, відповідно до кваліфікаційних категорій та розрядів.

Усі ці та багато інших принципів були покладені в основу японської концепції мотивації персоналу. Сьогодні на формування сумарного заробітку японського працівника впливають шість основних чинників, а саме¹³⁹:

- вік, стаж, освіта;
- посада, професія, обов'язки;
- умови праці;
- результати діяльності;
- пільги на житло, сім'ю та транспорт;
- регіональні пільги (які враховують особливості регіону, де розташоване підприємство).

Загалом на даний час можна виділити низку характерних особливостей японської моделі мотивації праці:¹⁴⁰:

1. Істотна залежність розміру заробітної плати від стажу роботи працівника на підприємстві.

Зокрема, стаж роботи береться до уваги не сумарний, який працівник здобув за весь період трудової діяльності, а лише досвід роботи на останньому підприємстві, яке вважається єдиним;

2. Врахування життєвих пікових ситуацій, яких може бути декілька за життя кожного працівника, зокрема:

- закінчення університету (приблизно в 22 роки) та прихід на роботу в компанію, отримання зарплатного мінімуму, який визначений та передбачений законодавством;
- одруження, після чого заробіток автоматично збільшується на 5- 7%;
- поява дитини, у зв'язку з чим влада рекомендує усім роботодавцям додатково збільшувати заробіток ще на певний відсоток. Така особливість відображає турботу влади та роботодавців про добробут кожного працівника.

Ще однією характерною особливістю японської моделі є те, що заробіток менеджерів значною мірою залежить від загальних показників діяльності

¹³⁹ Криворотько І. О. Дослідження зарубіжного досвіду мотивації персоналу для використання в українських умовах. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2013. № 2 (71). С. 151–154

¹⁴⁰ Андрійчук Ю. А. Зарубіжний досвід мотивації персоналу в розрізі японської моделі. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4204/andriychuky.pdf>

компанії і оскільки її колектив сприймається як єдине ціле, відтак менеджер покликаний організовувати та скеровувати його роботу. Якщо трудову діяльність організовано правильно, тоді компанії вдається досягти значних результатів і навпаки – неефективне управління працівниками призводить до малоефективної роботи усієї компанії¹⁴¹.

Як бачимо, на сьогоднішній день Японія є однією з країн з найвищими показниками рівнів продуктивності праці у світі, що свідчить про високу ефективність методів та інструментів, покладених в основу її моделі підвищення продуктивності праці на основі мотивації працівників. Проте мотивація є не єдиною сферою, яка використовується для стимулювання продуктивності праці в даній країні. Розвиток японської економіки потребував інноваційних підходів не лише у сфері мотивації трудової діяльності персоналу, але також і в системі оплати праці. Для регулювання цієї сфери японськими підприємцями було запропоновано спочатку встановити залежність заробітної плати від віку працівника. Це дозволило врахувати стаж та практичний досвід працівника у роботі компанії. Іншим моментом стало формування кореляційної залежності заробітної плати від результатів діяльності працівника, якості виконання ним його професійних обов'язків, а також рівня досягнення поставлених компанією цілей та завдань¹⁴².

На відміну від японської, американська модель продуктивності праці побудована на всебічному заохоченні підприємницької активності і збагачення найбільш активної частини населення. Модель заснована на соціально-культурних особливостях нації — масовій орієнтації на досягнення особистого успіху кожного, а також високому рівні економічного добробуту¹⁴³.

Якщо в основу японської моделі підвищення продуктивності праці була покладена мотивація працівників, то в американській моделі це місце займає оплата праці. Сьогодні у США існують численні різновиди погодинної системи оплати праці з нормованими завданнями. Якщо за якихось умов працівник не виконує денної норми виробітку, він змушений продовжити свою роботу до моменту виконання норми. Американська модель не передбачає виплату премії працівникам, позаяк вважається, що премія апріорі закладена у високій тарифній ставці робітника і окладі службовця. Утім, як показує практика, переважно як у США, так і в інших країнах компанії використовують систему преміювання поряд з основним окладом, а також застосовують колективні преміювання.

¹⁴¹ Андрійчук Ю. А. Зарубіжний досвід мотивації персоналу в розрізі японської моделі. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4204/andriychuky.pdf>

¹⁴² Там само

¹⁴³ Балан О. Д. Зарубіжний досвід застосування системи мотивації, оплати та нормування праці. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/17-18_2011/5.pdf

Подібно до японської моделі дана система також є доволі гнучкою завдяки застосуванню практики систематичної атестації персоналу. Це дозволяє компанії встановити пороговий рівень оплати праці працівника на визначений період часу з періодичним переглядом заробітної плати раз на три місяці, а після відпрацювання в компанії одного року такий перегляд здійснюється двічі або один раз на рік.

Ще інший механізм оплати праці, який використовується в американській моделі, полягає у наявності пропорційної залежності заробітної плати працівника від рівня його кваліфікації, а не від виробітку. Перевага такого механізму для компанії полягає у підвищенні мобільності її трудових ресурсів, зростання задоволеності працею, усунення проміжних рівнів управління і, загалом, скорочення чисельності персоналу. Як показує досвід, це призводить до зростання якості виконуваної праці, а також до покращення відносин між працівниками всередині компанії.

Ще однією моделлю, спрямованою на підвищення продуктивності праці є європейська система мотивації праці або її ще можна назвати комбінованою моделлю продуктивності, оскільки в її основі лежить поєднання інструментів та методів стимулювання праці, а також державних соціальних гарантій. З огляду на цей факт західні вчені вважають її однією з найкращих моделей, відомих в історії економічних теорій, завдяки своїй оптимальності та збалансованості.

Дана модель ґрунтується на використанні широкого спектру економічних інструментів, зокрема стратегічного планування і стимулювання конкуренції, а також їй притаманна гнучка система оподаткування. Таким чином особливістю європейської моделі є рівноцінне забезпечення як економічного добробуту, так і соціальних гарантій.

Механізм оплати праці у даній моделі визначає два напрямки, а саме індексацію заробітної плати в залежності від вартості життя та індивідуалізацію оплати праці. Перший напрямок передбачає врахування індексу інфляції та закладення його в оплату праці працівників. Цей принцип діє практично у всіх великих компаніях і відображається в колективних договорах.

Другий напрямок окреслює механізм обрахунку індивідуального рівня оплати праці шляхом обліку ступеня професійної кваліфікації і якості виконуваної роботи працівника, кількості внесених ним робочих пропозицій, а також рівня його мобільності. На практиці використовують три основні підходи до реалізації принципу індивідуалізації оплати праці¹⁴⁴:

1) для кожного робочого місця, що оцінюється на основі колективної угоди, визначаються мінімальна заробітна плата і "вилка" окладів. Оцінка праці

¹⁴⁴ Балан О. Д. Зарубіжний досвід застосування системи мотивації, оплати та нормування праці. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/17-18_2011/5.pdf

кожного працівника здійснюється щодо виконуваної роботи, а не щодо праці працівників, зайнятих на інших робочих місцях. Критеріями трудового внеску працівника є кількість і якість його праці, а також участь у суспільному житті підприємства;

2) заробітна плата ділиться на дві частини: постійну, залежну від посади або робочого місця, і змінну, що відображає ефективність праці працівників. Додатково виплачуються премії за високу якість роботи, добросовісне відношення до праці тощо. Персонал бере активну участь в обговоренні питань оплати праці в рамках спеціальних комісій;

3) на підприємствах здійснюються такі форми індивідуалізації заробітної плати, як участь в прибутках, продаж працівникам акцій компанії, виплата премій.

Таким чином, європейська модель, базована на принципах солідарності та збалансованості, передбачає економічну свободу, в основі якої закладене глибоке усвідомлення людиною інтересів суспільства, бачення себе як частини загальної виробничо-споживчої системи і розуміння своєї відповідальності перед громадою. Застосування даної моделі дозволяє досягти відчутного прогресу у стимулюванні продуктивності і якості праці, саморегулювання розміру фонду оплати праці, а також широкої обізнаності працівників про економічний стан компанії.

Зазвичай у чистому вигляді вище описані моделі підвищення продуктивності праці у світі зустрічаються вкрай рідко, у більшості випадків поєднуються та доповнюються новими методами та інструментами, що пояснюється впливами глобалізаційних процесів, а також іншими як внутрішньо національними так і світовими викликами.

Таким чином дослідивши зарубіжний досвід підвищення продуктивності праці на прикладі основних моделей, які сьогодні активно функціонують у світі і застосовуються провідними міжнародним компаніями та корпораціями, визнаємо, що доцільним є впровадження даних механізмів у практику вітчизняного управління і це дозволить забезпечити ефективне управління продуктивністю праці працівників на підприємствах України. Крім того, нормативно-правова база з питань трудових відносин в нашій державі дозволяє застосовувати світові здобутки у практиці регулювання соціально-трудова відносин через подібні механізми і моделі підвищення продуктивності праці на основі мотивації та оплати праці.

7. Методичні підходи до оцінювання продуктивної спроможності економіки країн та регіонів

7.1. Методи вимірювання виробничої потужності та багатофакторної продуктивності національних економік

Науковою спільнотою напрацьовано низку методологічних підходів до визначення індикаторів, що дозволять оцінити виробничу здатність країни, її спроможність розвивати свій виробничий потенціал та виявити чинники, які сприятимуть її зростанню.

В основу оцінювання продуктивної спроможності доцільно закладати підхід що застосовується для розрахунку багатофакторної продуктивності та концептуальний підхід, що застосовувався для розрахунку Індексу економічної спроможності населення, який був розроблений і запроваджений Центром Разумкова. А саме йдеться про необхідність врахування факторів, що зумовлюють зростання продуктивності та забезпечуватимуть економічну стійкість економічної системи, тобто її здатність нарощувати економічний потенціал.

Прикладом оцінювання здатності країн розвивати свій виробничий потенціал є Індекс виробничих (продуктивних) потужностей (UNCTAD PRODUCTIVE CAPACITIES INDEX, PCI), який застосовується Органом Генеральної асамблеї ООН ЮНКТАД для вимірювання прогресу та виявлення перешкод у розвитку виробничих потужностей було запропоновано визначає виробничі потужності як «виробничі ресурси, підприємницькі можливості і виробничі зв'язки, які в сукупності визначають здатність країни виробляти товари і послуги і дають їй можливість рости і розвиватися». Індекс PCI характеризує виробничі ресурси, які є факторами виробництва (фінансовий та фізичний капітал та інфраструктуру), підприємницькі здібності (навички, знання та інформація, якими володіють підприємства, а також підприємницькі та технологічні можливості, а також виробничі зв'язки, тобто потоки товарів і послуг, знань, технологій та інформації, а також виробничих ресурсів між суб'єктами економічної діяльності. Таким чином індекс PCI включає вісім індикативних груп показників, які фактично визнаються рушійними силами зростання виробничих можливостей країн. PCI розраховується для 193 країни на основі 46 показник, які оцінюють¹⁴⁵:

- людський капітал (освіту, навички та стан здоров'я, якими володіє населення, а також гендерний вимір на основі показника народжуваності);

¹⁴⁵ Productive Capacities Index. URL: <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/productive-capacities-index>

- природний капітал (наявність видобувних і сільськогосподарських ресурсів, включаючи ренту, отриману від видобутку природного ресурсу та враховує витрати на видобуток цього ресурсу. Слід відзначити, що природний капітал зменшується зі збільшенням матеріаломісткості);
- енергетичні ресурси (доступність, стійкість та ефективність джерел енергії);
- інформаційно-комунікаційні технології (доступність та інтеграцію систем зв'язку, тобто враховує кількість користувачів стаціонарних та мобільних телефонів, доступність Інтернету та безпеку сервера);
- структурні зміни (переміщення робочої сили та інших виробничих ресурсів від низькопродуктивної до високопродуктивної господарської діяльності, а також диверсифікацію експорту, інтенсивність основного капіталу і питому вагу промисловості і послуг у ВВП країни);
- транспорт (здатність транспортної системи переправляти людей або вантажі автомобільними, залізничними мережами, а також каналами повітряного сполучення);
- інститути (політичну стабільність та ефективність системи боротьби зі злочинністю, корупцією та тероризмом, а також захист свободи слова та об'єднань громадян);
- приватний сектор (розвиненість транскордонної торгівлі, яка свідчить про часові та грошові витрати на експорт та імпорт, а також підтримку бізнесу з точки зору можливостей внутрішнього кредитування, швидкості виконання контрактів та часу, необхідний для започаткування бізнесу).

Фактично цей індекс залежить від ВВП на душу населення. Відповідно до десятки лідерів увійшли США (1), Нідерланди (2), Люксембург (3), Німеччина (4), Ісландія (5), Великобританія (6), Данія (7), Гонконг (8), Ірландія (9), Японія (10). Україна за індексом PCI перебуває у кагорті країн, що розвиваються і у 2020 році посідала 90 рейтингову позицію (між Ямайкою і Сальвадором)¹⁴⁶.

Для вимірювання продуктивної спроможності на національному та регіональному рівнях доцільно орієнтуватись на методику розрахунку багатофакторної продуктивності, яка враховує низку факторів її зростання.

Багатофакторна модель вимірювання продуктивності Американського центру продуктивності виглядає наступним чином¹⁴⁷:

¹⁴⁶ UNCTAD Productive Capacities Index: Methodological Approach and Results UNCTAD. URL: <https://unctad.org/webflyer/unctad-productive-capacities-index-methodological-approach-and-results>

¹⁴⁷ Sink D. Skott Upravlenie proizvoditelnostju: planirovanie, izmerenie i ocenka, kontrol i povyshenie. In Russian. Scott of of: planning, measurement and of, control and the. In Russian, 1989, n/a by n/a - 1989 (biblio.com). URL: <https://www.biblio.com/book/sink-d-skott-upravlenie-proizvoditelnostju-planirovanie/d/1384432217>

$$\frac{\sum_{i=1}^n Q_{i1} P_{i1}}{I_{j1} P_{j1}}, \frac{\sum_{i=1}^n Q_{i2} P_{i1}}{I_{j2} P_{j1}}, \quad (7.1)$$

де Q_{i1} і Q_{i2} - обсяги i -го продукту в базисний та поточний періоди; P_{i1} – ціна i -го продукту у базисний період; I_{j1} і I_{j2} - послідовно представляють витрати елемента i , фактору j і сукупності всіх витрат в базисний і поточний періоди. Коефіцієнти в базисний період вимірюють реальні економічні процеси в цей період, у них використовуються сформовані в одних і тих самих умовах спільні обсяги продукції та витрат, а також їх ціни. У коефіцієнтах поточного періоду продукція та витрати відповідають одному рівню, а ваги (ціни) – іншому рівню продуктивності. Порівнянням останніх у двох періодах визначається зміна фізичного обсягу продукції на одиницю реального ресурсу, фактору виробництва та сукупності реальні витрати. В результаті розраховується загальний динамічний індекс продуктивності:

$$\frac{\sum_{i=1}^n Q_{i2} P_{i1}}{\sum_{i=1}^n Q_{i1} P_{i1}} / \frac{I_{j2} P_{i1}}{I_{j1} P_{i1}}. \quad (7.2)$$

Підхід запропонований ОЕСР для вимірювання зростання багатфакторної продуктивності (англ. MFP) дозволяє врахувати вплив багатьох чинників, таких як технологічні зміни, зростання професійної кваліфікації робочої сили, зміни у використанні ресурсів, ефект масштабу, витрати на дослідження та інновації, зміни цін на енергоресурси, тощо¹⁴⁸. ОЕСР вимірює зростання багатфакторної продуктивності економік (7.3) як швидкість зміни показника обсягу виробництва (Q), від якого віднімаються зважені темпи зміни обсягів входів (X):

$$\ln \left(\frac{MFP^t}{MFP^{t-1}} \right) = \ln \left(\frac{Q^t}{Q^{t-1}} \right) - \ln \left(\frac{X^t}{X^{t-1}} \right) \quad (7.3)$$

де Q — випуск, виміряний як ВВП за ринковими цінами та за постійними цінами; X - загальна кількість використаних ресурсів, а швидкість їх зміни розраховується як середньозважене значення темпу зміни обсягу затрат праці та капіталу з відповідними частками витрат як вагами.

Тобто, зростання MFP можна описати як зміну обсягу випуску, яку неможливо пояснити змінами в кількості капіталу та праці, що використовуються для створення цього випуску.

Спрощена класична формула розрахунку MFP (7.4), передбачає використання традиційних вхідних ресурсів: праці, капіталу та їх взаємозв'язків.

¹⁴⁸ Касич А. О. Багатфакторна продуктивність як індикатор рівня технологічного розвитку країни. *Наукові записки*. Серія "Економіка"., 2013. Вип.21. с. 28-33.

$$MFP_i^t = \Delta \ln(Q_i^t) - \bar{\alpha}_i^t \Delta \ln(L_i^t) - (1 - \bar{\alpha}_i^t) \Delta \ln(K_i^t) \quad (7.4)$$

де $\alpha_i^t = \frac{w_i^t L_i^t}{w_i^t L_i^t + u_i^t K_i^t}$ – частка витрат праці в загальних витратах галузі, $(1 - \bar{\alpha}_i^t)$ – частка витрат капіталу в загальних витратах, Q_i^t – додана вартість в постійних цінах, L_i^t – використання праці, K_i^t – використання капіталу, w_i^t – винагорода за працю u_i^t – вартість капіталу.

Однак, крім зростання багатofакторної продуктивності ОЕСР також розраховує часткову факторну продуктивність для різних галузей економіки, зокрема продуктивність праці та капіталу.

Згідно з методологією Організації, продуктивність праці вимірюється як валова додана вартість за базовими цінами за відпрацьовану годину, а темпи зростання визначаються за допомогою оцінок валової доданої вартості в постійних цінах¹⁴⁹. Тобто, продуктивність праці за валовою доданою вартістю показує часовий профіль того, наскільки продуктивно праця використовується для створення доданої вартості. Зауважується, що показники продуктивності праці на основі доданої вартості, як правило, менш чутливі до процесів заміни між ресурсами та робочою силою, ніж показники, засновані на валовому випуску¹⁵⁰.

У базі даних продуктивності ОЕСР (англ. PDB) також містяться показники продуктивності праці за галузями, отримані як валова додана вартість у базових цінах на одну зайняту особу. Вказано, що для аналітичних цілей слід віддавати перевагу показникам продуктивності праці на основі відпрацьованих годин, а не продуктивності праці на основі індивідуальних показників. Основна вимога PDB полягає у використанні даних про відпрацьовані години, які можна порівняти на міжнародному рівні. Переважним джерелом даних про загальну кількість відпрацьованих годин є національні рахунки країн, які представлені в Статистичній базі даних національних рахунків ОЕСР. Однак, довгі часові ряди відпрацьованих годин недоступні для низки країн; у цьому випадку Секретаріат Організації оцінює відпрацьовані години, використовуючи статистику з бази даних ОЕСР щодо зайнятості та ринку праці.

Щодо продуктивності капіталу, ОЕСР зазначає, що запаси капіталу є ключовим компонентом у системі вимірювання продуктивності, оскільки роблять значний внесок у створення капітальних послуг¹⁵¹, які, у свою чергу,

¹⁴⁹ OECD Productivity Statistics – Methodological notes. *Organisation for Economic Co-Operation And Development* URL: <https://www.oecd.org/sdd/productivity-stats/OECD-Productivity-Statistics-Methodological-note.pdf>.

¹⁵⁰ Measuring Productivity. Measurement of aggregate and industry-level productivity growth: OECD Manual. *Organisation for Economic Co-Operation And Development*, 2001. P. 156.

¹⁵¹ Капітальні послуги відображають блага, які компанія отримує від своїх активів: обладнання, споруд, землі та інвентаря. Для фізичних розрахунків компанії беруть до уваги кількість товарів, отриманих від кожного активу. Виробничі послуги активу зазвичай розглядаються як частка виробничого запасу конкретного активу..

входять у систему обліку зростання продуктивності як міра вкладення капіталу і, отже, в оцінку багатofакторної продуктивності.

Концепція запасу продуктивного капіталу стосується здатності капітальних благ використовуватися як фактор виробництва у процесі виробництва. ОЕСР пояснюють, що для будь-якого конкретного типу активів існує потік продуктивних послуг, отриманих із сукупного запасу минулих інвестицій (тобто капітальних послуг). Запас продуктивного капіталу оцінюється як кумулятивна сума обсягів минулих інвестицій, скоригована на втрати через амортизацію, втрати ефективності чи виробничих можливостей (на відміну від втрат ринкової вартості активу, як передбачається при вимірюванні чистих запасів капіталу). Тому необхідно застосовувати модель виведення з експлуатації через амортизацію та профіль вікової ефективності під час накопичення обсягів минулих інвестицій кожного активу з часом. На відміну від показників валового чи чистого капіталу, агреговані показники продуктивного капіталу зважують різні типи активів за їхньою відносною продуктивністю з використанням витрат користувачів кожного типу капітальних активів. Отриманий сукупний показник є мірою потенційного потоку продуктивних послуг, які всі основні фонди можуть надати у виробництві, тобто капітальні послуги.

У методологічних роз'ясненнях ОЕСР вказується, що індекс продуктивності капіталу показує часовий профіль того, наскільки продуктивно капітал використовується для створення доданої вартості¹⁵².

Як і продуктивність праці, показники продуктивності капіталу можуть базуватися на концепції валового випуску або доданої вартості. Вважається, що показники продуктивності капіталу на основі доданої вартості, як правило, менш чутливі до процесів заміни між проміжними ресурсами та капіталом, ніж вимірювання на основі валового виробництва. Коли вкладення капіталу вимірюється в його теоретично бажаній формі, тобто як потік капітальних послуг, скоригований на зміни в якості інвестиційних товарів, міра капіталу перетворює втілені технічні зміни (підвищення або зниження якості капітальних товарів) у більший або менший потік капітальних послуг постійної якості. Таким чином, підвищення якості капітальних товарів передбачає більший обсяг капітальних послуг. За тих самих темпів зростання виробництва це означає падіння віддачі капіталів¹⁵³.

Зауважимо, що продуктивність капіталу слід відрізняти від норми прибутку на капітал. Перше є фізичним показником часткової продуктивності;

¹⁵² Продуктивний запас повинен відображати продуктивну здатність капіталу і, таким чином, підходить для вимірювання кількості капітальних послуг в аналізі виробництва

¹⁵³ Measuring Productivity. Measurement of aggregate and industry-level productivity growth: OECD Manual. Organisation for Economic Co-Operation And Development, 2001. P. 156.

останній є показником доходу, який пов'язує дохід від капіталу з вартістю основного капіталу.

7.2. Оцінювання продуктивності сфери послуг: проблеми та шляхи їх вирішення

Економічна концепція продуктивності розвинулась із переходом суспільства до індустріалізації, масового промислового виробництва товарів, а тому досліджувалась у ХХ ст. переважно саме в цьому контексті. Однак упродовж останніх 40 років спостерігається значне зростання частки послуг у світовій торгівлі: від 16,2% у 1980 р. до 27% у 2018 р. (через пандемію COVID-19 знизилась до 22,6% у 2020 р.)¹⁵⁴. Сьогодні послуги є основною розвинутих економік і все більше інтегруються в глобальну систему виробництва, а створення робочих місць, доданої вартості та доходу все більше пов'язане з якісним наданням послуг. Як зазначає професор А. Марото-Санчес: «... нинішні економічні реалії (лібералізовані та динамічні ринки, уподобання споживачів, що постійно змінюються, нова структура виробництва та праці тощо) спонукають до переосмислення поняття продуктивності. Традиційно вона розглядається як концепція ефективності, однак сьогодні продуктивність все більше подається як модель, що поєднує ефективність (effectiveness) і результативність (efficiency). Серед науковців поширюється підтримка позиції, що продуктивність залежить від цінності продуктів і послуг для споживачів (корисність, унікальність, якість, зручність, доступність тощо) і ефективності, з якою вони виробляються (надаються) та доставляються клієнтам. Відповідно, ширша концепція продуктивності вимагає ширшого набору індикаторів для виявлення та відображення нових елементів і параметрів»¹⁵⁵.

Оцінювання продуктивності послуг в Україні здійснюється за факторами праці (ПП) та капіталу (ПК). У 2018 р. Міністерство економічного розвитку та торгівлі представило комплексне дослідження ПП і ПК за період 2013-2016 рр. у розрізі видів економічної діяльності. В основу розрахунків покладено затверджену у 2008 р. методологію, яка передбачає, що продуктивність праці за видами економічної діяльності розраховується як відношення ВДВ *i*-го виду економічної діяльності в постійних або фактичних цінах періоду, для якого проводиться розрахунок (*t*), до кількості зайнятих *i*-го виду економічної

¹⁵⁴ Statistics on trade in commercial services. World trade organization. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/tradeserv_stat_e.htm

¹⁵⁵ Maroto Sanchez, A. Productivity in the services sector: Conventional and current explanations. *Service Industries Journal*. 32 (5), 719-746

діяльності в періоді, для якого проводиться розрахунок $(t)^{156}$. Однак такі вимірювання продуктивності за певними факторами в Україні здійснюються не регулярно, тому не можливо наочно відслідкувати зміни, що відбуваються.

Вітчизняні вчені зосереджують увагу також на часткових показниках продуктивності, зокрема продуктивності праці у сфері послуг, та досліджують вплив продуктивності на економічний розвиток країни, регіонів і підприємств. Увагу привертають праці Н. Овсюк, С. Кривуші, О. Маркова, О. Мантур-Чубатої, Д. Саламахи та інших. Результати оцінювання науковцями Інституту регіональних досліджень¹⁵⁷ свідчать про динаміку розвитку сфери послуг та зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті, а також демонструють ефективність використання трудових ресурсів в Україні. Однак, слід відзначити, що значна частка неформально зайнятих на підприємствах сфери послуг впливає на якість даних, які опрацьовують аналітики.

Економічна діяльність, пов'язана з виробництвом і реалізацією сервісів, вимагає альтернативних підходів до оцінювання продуктивності, зокрема на регіональному та національному рівнях. Оцінювання, здійснювані за методологією вимірювання багатофакторної продуктивності, загальної факторної продуктивності, часткової продуктивності праці та капіталу на основні статистичних даних, недостатньо повно відображають ефективність функціонування сфери послуг.

Прийнято вважати, що сфера послуг має нижчий рівень продуктивності, ніж виробничі галузі, і його зростання завжди досить повільне. У методології вимірювання продуктивності ОЕСР вказується, що значна частина малих підприємств (до яких належать більшість бізнесів сфери послуг) залишається осторонь вимірювань продуктивності через неможливість отримання даних щодо них. Тому численні зарубіжні та вітчизняні дослідники останніми десятиліттями спрямовують значні зусилля на формування нових адекватних моделей і методологічних підходів до оцінювання продуктивності сфери послуг, рекомендацій для покращення тих, що застосовуються економічними інституціями (такими як ОЕСР, Євростат та ін.).

За визначенням, послуга – це продукт, який не втілений у фізичний товар¹⁵⁸. До сфери послуг належать комерційні та неприбуткові послуги. Кожен сервіс має низку характерних ознак, які прийнято називати «4 Не».

¹⁵⁶ Про затвердження Тимчасових методичних рекомендацій розрахунку продуктивності праці в цілому в економіці та за видами економічної діяльності. Наказ № 916, Міністерство економіки України, 2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0916665-08#Text>

¹⁵⁷ Потенціал сектору комерційних послуг регіонів України: ефективність використання та механізми детінізації: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2021. 528 с.

¹⁵⁸ Brian, N. A Comprehensive dictionary of economics. *ABHISHEK PUBLICATIONS*. 2009. P. 183

Невідчутність. Послуги за своєю суттю є діями, що направлені на задоволення потреб споживача, і це обумовлює нематеріальний характер їх. Залежно від форми кінцевого результату сервіси можна умовно розділити на три групи: послуги нематеріальні, однак втілені в матеріальному об'єкті (наприклад, результатом надання послуги з будівництва є будівля) чи не можуть бути використані без матеріального об'єкта (екскурсійні послуги надаються за умови наявності об'єктів екскурсійного показу тощо); частково відчутні послуги (обслуговування в закладах харчування та ін.); абсолютно невідчутні послуги (концерт, консалтинг тощо).

Умовна матеріальність послуг виникає через форму надання послуги споживачу (абонемент у бібліотеку не надає особі право власності на книги, оскільки результатом споживання послуг закладу є інформація, ідеї, емоції тощо).

Нерозривність місця створення та споживання. Надання послуг можливе за умови наявності споживача та того, хто надає послугу, одночасно в одному місці. Через це для задоволення потреб клієнтів надавачі сервісів часто формують пакети послуг (наприклад, туристична поїздка – це набір послуг, що містить обслуговування менеджером турагентства чи туроператора в офісі, послуги з транспортування, проживання, харчування, екскурсійне обслуговування тощо на місці відпочинку. Хоча турист сприймає всі елементи як одну послугу компанії, в якій він купив путівку, за своєю суттю компоненти туру є окремими послугами, які надаються різними сервісменами для конкретного отримувача й невіддільні від певного об'єкта туристичної інфраструктури.

Незбережність у часі. Оскільки послуги є діями, то зберігання їх ніяк не можливе: процес отримання вражень від відвідування картинної галереї не може бути запакованим як товар і відкладеним на майбутнє. Результат споживання сервісу (отримані емоції, інформація та ін.), однак, може бути відтермінованим або мати тривалий ефект.

Непостійність якості. Мінливість якості обумовлена людським чинником, що проявляється під час надання послуг, та іншими характеристиками сервісів. Наявність стандартів та алгоритмів обслуговування (наприклад на основі рекомендацій ISO) не гарантує однакового його сприйняття споживачами, оскільки вони переживатимуть різні почуття з приводу задоволення своєї потреби. Така проблема буде присутня завжди, що унеможливує забезпечення повної однорідності якості сервісу. У контексті визначення рівня продуктивності питання якості є одним з найбільш складних для вирішення, оскільки якість не піддається вимірюванню в абсолютних показниках, будь-які оцінки завжди будуть засновані на суб'єктивних

враженнях певної особи – як споживача (зовнішня якість), так і працівників (внутрішня якість).

У широкому розумінні продуктивність певного процесу пов'язана з тим, наскільки ефективно вкладені ресурси перетворюються на цінність для клієнтів. Цю концепцію зазвичай формулюють у спрощеній формі: ефективне перетворення вхідних ресурсів на результати, якість яких залишається незмінною (припущення про постійну якість). Однак багато вчених сходяться на думці, що у сфері послуг важко використовувати таку модель продуктивності. К. Грьонрос і К. Оджасало вказують на декілька причин некоректності використання загальновизнаних методичних підходів до оцінювання продуктивності виробництва у сфері послуг. По-перше, рідко вдається чітко визначити «одну одиницю послуги». Через це вимірювання зазвичай є лише частковими (наприклад: скільки клієнтів обслуговує один офіціант у ресторані за певний період). Така інформація не дає реального розуміння того, наскільки ефективно перетворюються всі використані вхідні ресурси на цінність для споживача. По-друге, під час обслуговування зміна набору вхідних даних спричиняє зміну якості вихідних даних. Отже, незважаючи на начебто ефективніше використання ресурсів, створювана для споживача цінність може змінюватися (часто зменшуватися), а здатність фірми отримувати прибуток буде не такою, як раніше. Якщо якість погіршується, а цінність для споживача та прибуток фірми падають, то більш ефективне використання вхідних ресурсів у такій ситуації не призводить до підвищення продуктивності. Ураховуючи зазначене, науковці наголошують, що сфері послуг потрібна нова концептуальна модель продуктивності, пристосована до конкретних характеристик процесу надання послуг¹⁵⁹.

Проблема застосування концепції ефективного перетворення вхідних ресурсів на цінність для клієнтів описується в дослідженні С. Лі та Д. М. Прескотта. Автори зазначають, що в галузях сфери послуг часто важко виміряти випуск (обсяги виробництва у сфері страхування, азартних ігор, банківської справи тощо). Це призводить до недооцінки зростання виробництва в секторі послуг, оскільки важко знайти еквівалентну одиницю випуску у фізичному виразі для більшості з них. Найчастіше для здійснення розрахунків вихідні дані подаються як доходи, отримані галуззю, з індексом виробництва або індексом цін для кожного випуску, але вихід сектору послуг складається із загальної пропозиції послуг з точки зору якості, тобто того, за що платять

¹⁵⁹ Grönroos, Ch. & Ojasalo, K. (2004) Service Productivity: Toward a Conceptualisation of the Transformation of inputs into customer value in services. *Swedish School of Economics and Business Administration*, p. 24 URL: https://www.researchgate.net/publication/50231391_Service_Productivity_Toward_a_Conceptualisation_of_the_Transformation_of_inputs

клієнт, що переважно є нематеріальним і важко піддається кількісному оцінюванню¹⁶⁰.

В ідеалі показники випуску послуг мають містити дані про кількість наданих послуг, диференційованих за витратами праці на одиницю випуску, і бути достатньо детальними для врахування змін якості. На практиці ж такі дані зазвичай недоступні для багатьох галузей сфери послуг. Отже, слід використовувати наближення, засновані на альтернативних підходах. Одним з таких наближень є наближення через виключення показника зміни ціни з показника зміни загальної вартості обсягу послуг. Такий підхід рівнозначний зважуванню за ціною кількості наданих послуг. Тією мірою, якою співвідношення цін між різними складовими сфери послуг відповідають стандартам оплати праці одиниці робочої сили або стандартам одиничних витрат на робочу силу, це наближення буде близьким до бажаного показника. Оскільки легше виміряти зміну ціни на певну групу послуг, ніж виміряти кількість наданих послуг безпосередньо, такому підходу найчастіше надають перевагу. Однак відповідне корегування потребує достатньо детальних даних для адекватного представлення цінових тенденцій, які впливають на ціну тієї чи іншої групи послуг. В іншому разі зміни цін в охоплених вимірюванням секторах (оплата праці одиниці робочої сили та одиничні витрати на робочу силу) будуть помилково «приписані» не охопленим вимірюванням секторам¹⁶¹.

Дослідники також зосереджують увагу на проблемах, пов'язаних із вимірюванням витрат на виробництво у сфері послуг, адже вхідні ресурси містять і матеріальні, і нематеріальні елементи. Найбільш розповсюдженим показником продуктивності праці є виробіток, що вимірюються в годинах, відпрацьованих усіма особами, зайнятими у виробництві, однак таке вимірювання не є точним. Висококваліфікований працівник робить більший внесок у виробництво, ніж некваліфікований, якщо обидва працюють однаково кількість годин, і у сфері послуг ця різниця є більш помітною, ніж у сфері промисловій. Щоб розв'язати цю проблему, деякі аналітики проводять операцію математичного зважування робочих годин за середньою погодинною винагородою за галуззю, за професією та іншими важливими характеристиками, включно з освітою та досвідом¹⁶².

Й. Коніші стверджує: «... хоча теоретично показники загальної факторної продуктивності (TFP) відображають лише виробничу діяльність компаній і приймають числове значення для кожної змінної відповідно, більшість даних,

¹⁶⁰ Li, X., Prescott, D. M. Measuring Productivity in the Service Sector. Guelph, Ontario, Canada: Canadian Tourism Human Research Council and University of Guelph, 2009. P.15

¹⁶¹ Mark, J. A. (1982) Measuring productivity in service industries. *Monthly Labor Review*. Vol. 105, No. 6, pp. 3-8. URL: <https://www.jstor.org/stable/41841822>

¹⁶² Li, X. & Prescott, D. M. Measuring Productivity in the Service Sector. Guelph, Ontario, Canada: Canadian Tourism Human Research Council and University of Guelph, 2009. P.15

які використовуються для вимірювання на практиці, подаються в грошовому виразі в цінах, визначених на ринку, і, отже, є факторами попиту. ... Коли фактори попиту враховані, неможливо сказати, чи зміна TFP є власне зміною в продуктивності чи пояснюється шоками попиту. Очевидно, що ідентифікація факторів попиту та пропозиції становить критичну проблему для аналізування сфери послуг, де надання та споживання послуг зазвичай відбуваються одночасно»¹⁶³.

Окреме коло проблем вимірювання продуктивності сфери послуг виникає через розміри та географічну орієнтованість підприємств, що здійснюють економічну діяльність у цій галузі: переважна частина з них є середніми, малими чи мікропідприємствами, які орієнтуються на споживачів свого району в населеному пункті, міста чи регіону. Це ускладнює отримання потрібних даних для проведення розрахунків. Активний розвиток ринку послуг також спричиняє ситуацію, коли частина бізнесів залишається поза офіційними даними, оскільки види їхньої ринкової практики в державній системі обліку видів економічної діяльності відсутні.

Отже, науковий доробок дослідників за останні роки свідчить про те, що традиційна концепція продуктивності не враховує вплив передових технологій і фактор участі клієнтів на рівень продуктивності. Для належних вимірювань рівня технічних можливостей (зокрема інноваційних) і продуктивності в секторі послуг першочергово слід визначити, як і які послуги надаються в кожній галузі та яку додану вартість вони створюють, а тільки після цього – збирати дані про попит і пропозицію для емпіричного аналізу¹⁶⁴.

Зважаючи на всі особливості та проблеми, пов'язані з дослідженням продуктивності сфери послуг, науковцями було сформовано дві основні моделі (рис. 7.2). Концепція Ласхофа розглядає продуктивність послуг як складову ефективності, не хеґтуючи результативністю у формі задоволеності споживача. Отже, продуктивність використовується як кількісне вираження економічного виходу та відокремлюється від результату якісної складової (рис. 7.1б). У моделі Грюнруса та Оджасало продуктивність розуміється як єдиний показник, який поєднує в собі ефективність і результативність (рис. 7.1а). Відповідно до цієї точки зору, продуктивність не може бути відокремлена від якості.

¹⁶³ Konishi, Y. (2016) Measuring Productivity in the Service Sector: Current status and challenges. Research Institute of Economy, Trade and industry URL: <https://www.rieti.go.jp/en/special/policy-update/063.html>

¹⁶⁴ Konishi, Y. (2016) Measuring Productivity in the Service Sector: Current status and challenges. Research Institute of Economy, Trade and industry URL: <https://www.rieti.go.jp/en/special/policy-update/063.html>

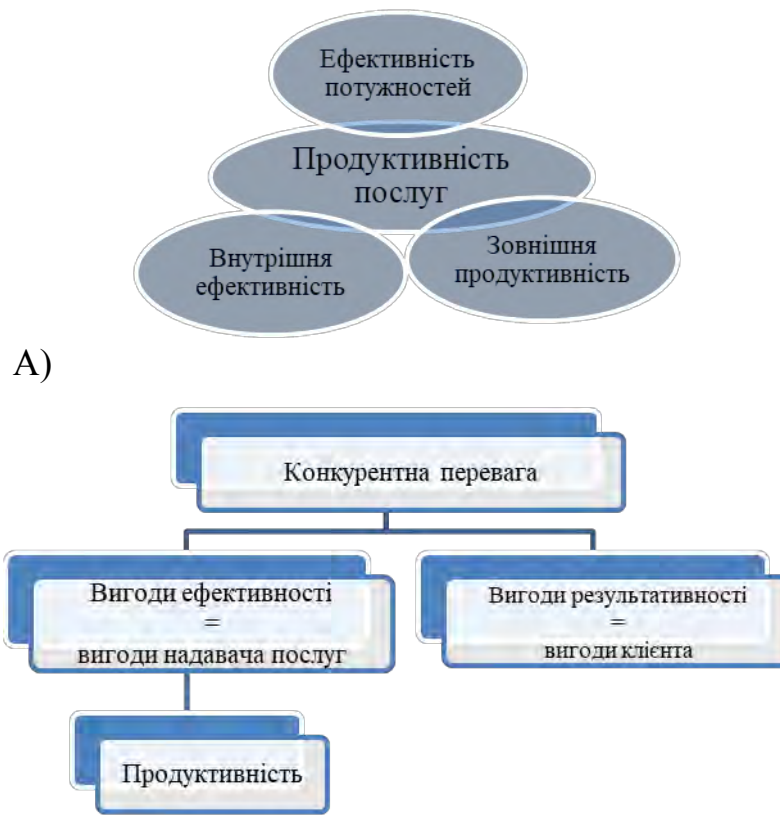

Рис. 7.1. Порівняння різних концепцій продуктивності послуг

Джерело: ¹⁶⁵

У другій моделі продуктивність послуг розглядається як функції того 1) наскільки ефективно введення ресурсів у процес виробництва послуг перетворюються на результати у вигляді послуг; 2) наскільки добре якість процесу обслуговування і його результат сприймається споживачами, 3) наскільки ефективно використовуються потужності у процесі обслуговування¹⁶⁶. Такий підхід є більш складним, але його багатовекторність дозволить врахувати різні особливості сфери послуг, а отже більш адекватно відобразити продуктивність та продуктивну спроможність цього сектору економіки.

Процес сервісизації національних економік та подальше зростання частки послуг у світовій торгівлі, враховуючи тенденції останніх десятиліть, є неминучим. Традиційна концепція продуктивності як виміру ефективності перетворення ресурсів (праці, капіталу та ін.) на цінність для споживачів не

¹⁶⁵ Balci, B., Hollmann, A., Rosenkranz, Ch. (2011) Service Productivity: A Literature Review and Research Agenda. Conference: Proceedings of the XXI. International RESER Conference. URL: https://www.researchgate.net/publication/259222108_Service_Productivity_A_Literature_Review_and_Research_Agenda

¹⁶⁶ Grönroos, Ch. & Ojasalo, K. (2004) Service Productivity: Toward a Conceptualisation of the Transformation of inputs into customer value in services. *Swedish School of Economics and Business Administration*, p. 24 URL: https://www.researchgate.net/publication/50231391_Service_Productivity_Toward_a_Conceptualisation_of_the_Transformation_of_inputs

може повною мірою відображати процеси та зміни у сфері послуг, що вимагає пошуку альтернативних моделей. Нові підходи мають враховувати характерні риси послуг та їх вплив на вхідні та вихідні дані, що використовуються для вимірювань. Адаптована до галузі сервісів концепція також має бути достатньо гнучкою, оскільки різноманіття компонентів цієї сфери впливатиме на загальний показник її продуктивності та продуктивної спроможності на рівні регіонів і країн. Розробка та широке впровадження нової моделі потребуватиме значних змін у системі збору статистичних показників, оскільки її застосування не можливе без акумуляції даних щодо численних малих та мікропідприємств, що сьогодні часто залишаються поза розрахунками навіть у таких організаціях як ОЕСР.

7.3. Продуктивність ресурсів економіки: світовий досвід оцінювання в контексті адаптації в Україні

Однією з панівних ідей ХХІ століття вважається концепція сталого розвитку, виникнення якої зумовлено усвідомленням світовою спільнотою необхідності у забезпеченні узгодженості інтересів нинішніх та майбутніх поколінь у такий спосіб, за якого зростання економіки повинно здійснюватися з урахуванням принципової обмеженості існуючих ресурсів і важливості гармонізації зв'язків між екологічною, економічною та соціальною системами.

З моменту підписання у 2014 році угоди про асоціацію з Європейським Союзом, отримання у 2022 році статусу кандидата в члени ЄС, а також подання заявки на вступ в ОЕСР, Україна, фактично, стала на шлях імплементації пріоритетів концепції сталого розвитку та розбудови системи моніторингу їх реалізації. Одним із ключових показників є продуктивність використання ресурсів. Повномасштабна збройна агресія РФ, яка спричинила значні руйнування виробничих потужностей, інфраструктурних та логістичних об'єктів і спровокувала низку обмежень щодо розвитку економіки України та її регіонів, різко загострила проблему оцінювання продуктивності використання ресурсів. З огляду на згадані вище умови, важливим та своєчасним завданням для української науки є адаптація методичних підходів оцінювання продуктивності ресурсів країн-членів ЄС та ОЕСР в Україні а також проведення вітчизняних наукових досліджень щодо модернізації методики оцінки продуктивності використання ресурсів.

Проблематика продуктивності використання ресурсів в Україні висвітлена у дослідженнях Бобух І. М., Шевчук Н. В., Ворфоломєєва А.В., Куценко Т. Ф., Костенок Я.О та інших.

У широкому розумінні продуктивність ресурсів є показником, що відображає зв'язок між залученими ресурсами та отриманим від цього результатом. Найчастіше, дане поняття використовують у макроекономічних дослідженнях розвитку певних територій поряд з продуктивністю праці чи капіталу. З метою отримання найбільш вичерпного результату, при оцінюванні продуктивності використання ресурсів необхідно враховувати усі ресурси, що використовуються як фактори виробництва. Однак, у прикладних дослідженнях цей термін часто використовується як синонім до матеріальної продуктивності.

В Україні на сьогоднішній день оцінювання продуктивності ресурсів здійснюється лише на рівні окремих підприємств і розглядається в площині бухгалтерського обліку. Так, природні ресурси зараховують до довгострокових активів для яких розраховується норма виснаження та витрати на виснаження за формулами 7.5 і 7.6 відповідно:

$$H_v = \frac{KB}{P_p}, \quad (7.5)$$

де H_v – норма виснаження; KB – купівельна вартість ресурсу або родовища; P_p – розвідані запаси або загальний об'єм ресурсу;

$$B_v = H_v \times P_d, \quad (7.6)$$

де B_v – витрати на виснаження P_p – об'єм ресурсів, що були добыті¹⁶⁷.

Користуючись формулами 7.5 і 7.6, деякі українські дослідники пропонують визначати продуктивність ресурсів за формулою 7.7¹⁶⁸:

$$ПР = \frac{ВВП}{B_v}. \quad (7.7)$$

Оцінювання продуктивності ресурсів у ЄС здійснюється Європейською комісією, яка за допомогою уніфікованої для всіх країн-членів ЄС методикою проводить щорічний моніторинг цього показника на основі даних Євростату.

За вказаною методикою показник продуктивності ресурсів розраховується за формулою 7.8:

$$ПР = \frac{ВВП}{ВСМР + \text{імпорт} - \text{експорт}}, \quad (7.8)$$

де ВВП – валовий внутрішній продукт; ВСМР (англ. DMC) – внутрішнє споживання матеріальних ресурсів, а імпорт та експорт ресурсів обраховується в натуральних показниках^{169,170}.

¹⁶⁷ Воронко Р. М., Облік у зарубіжних країнах. Навчальний посібник. 3-е вид. Львів: Магнолія 2006», 2018. 744с.

¹⁶⁸ Бобух І. М. Продуктивність ресурсів – складових національного багатства – як базова детермінанта сталого розвитку. *Економіка розвитку*. 2014. № 2. С. 15-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2014_2_5

¹⁶⁹ OECD 2008 Measuring material flow and resource productivity Vol 1 The OECD Guide (Paris, OECD Publishing)

В залежності від одиниці вимірювання ВВП, продуктивність ресурсів у ЄС може бути подана у наступних одиницях вимірювання:

- Євро на кілограм, де ВВП обчислений у постійних цінах періоду для якого проводяться розрахунки (реальний ВВП). Використовується для аналізу розвитку економіки в часі.
- Євро на кілограм, де ВВП обчислений у фактичних цінах періоду для якого проводяться розрахунки (номінальний ВВП). Використовується для аналізу економіки певної країни в обраний момент або проміжок часу.
- СКС на кілограм, де ВВП обчислений у фактичних цінах, що виражені у СКС. Стандарт купівельної спроможності (англ. purchasing power standard) - це технічний термін, що використовується країнами Європейського союзу та Єврокомісією для позначення умовної штучної грошової одиниці, яка в розрахунках усуває різницю між національними валютами. Використовується для порівняння економік декількох країн в конкретний момент часу або за конкретний рік. Вибір підходу до обрахунків залежить від поставлених завдань і контексту в якому проводиться аналіз ситуації¹⁷¹.

Внутрішнє споживання матеріальних ресурсів (ВСМР) – це показник, що висвітлює загальну кількість ресурсів країни, які безпосередньо залучені до економічного обігу та використовуються підприємствами-резидентами, урядами, домогосподарствами та іншими установами у процесі виробництва. ВСМР обчислюється як загальний обсяг сировини, що добувається в державі враховуючи імпорт ресурсів та виключаючи з розрахунків їх експорт.

Розрахунок ВСМР здійснюється за такими основними категоріями ресурсів як руди, енергоносії, біомаса, та неметалічні матеріали.

Схожий підхід до обчислення продуктивності ресурсів також використовує Організація економічного співробітництва та розвитку. Єдиною відмінністю вказаних методик є складові компоненти, які зараховуються до біомаси. В той час як у ЄС під дану категорію підпадають матеріали органічного походження, що використовуються для виробництва біопалива, то у ОЕСР до біомаси відносять агрокультури, що використовуються в харчовій промисловості та сільському господарстві¹⁷².

Варто також відзначити, що при оцінюванні продуктивності ресурсів країнами ЄС та ОЕСР не враховуються водні ресурси, а земельні оцінюються

¹⁷⁰ Eurostat Statistics Explained 2022 Resource productivity statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Resource_productivity_statistics#Variation_of_resource_productivity_across_EU_Member_States

¹⁷¹ Eurostat Statistics Explained 2022 Material flow accounts and resource productivity. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Material_flow_accounts_and_resource_productivity#Resource_productivity

¹⁷² Eurostat Statistics Explained 2022 Glossary: Biomass URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Biomass>

опосередковано, через обсяги мінеральних добрив, що застосовуються у сільському господарстві^{173,174}.

З огляду на описане вище можна зробити висновок, що існуючі методи оцінювання продуктивності ресурсів в Україні мають декілька суттєвих недоліків, зокрема: купівельна вартість не завжди відповідає реальній вартості ресурсу чи родовища; оскільки для кожного окремого родовища визначається власна норма виснаження, така методика не дозволяє здійснювати розрахунок досліджуваного показника у регіональному чи національному вимірі. Методичний підхід до оцінювання продуктивності ресурсів, який використовується Єврокомісією можливо і доцільно використовувати і на регіональному рівні, використовуючи показники валового регіонального продукту та регіонального споживання матеріальних ресурсів відповідно. Порівняльний аналіз продуктивності використання ресурсного потенціалу та ефективності його використання в регіонах України буде корисним при виробленні стратегічних рішень щодо повоєнної відбудови країни, яка потребуватиме значних ресурсів.

Проблема продуктивності ресурсів постійно перебуває в полі зору європейської науки і практики. Зокрема, з метою удосконалення існуючої методики оцінювання ресурсної продуктивності та поглиблення знань в сфері ресурсовикористання і його впливу на навколишнє середовище, країнами ОЕСР було підготовлено низку рекомендацій щодо підвищення продуктивності ресурсів. Окрім цього в організації підкреслювали своє позитивне ставлення до обміну досвідом у питаннях продуктивності ресурсів з країнами, що не є членами ОЕСР. Водночас, згадані рекомендації стосувалися лише тих природних ресурсів, чий видобуток, обробка і використання мають міжнародне значення з екологічної й економічної точки зору, зокрема неметалічних корисних копалин, руд та біомаси¹⁷⁵. Крім того, країнами G7 було визначено план дій щодо втілення, так званої, ініціативи 3R – reduce, reuse, recycle – яка передбачала зменшення споживання ресурсів, їх повторне використання та переробку. Політика 3R є одним з кроків, що покликаний досягти, так званого, «відділення» (англ. decoupling), тобто розриву лінійного зв'язку між економічним зростанням та обсягами використаних ресурсів¹⁷⁶. Це вкрай

¹⁷³ OECD 2015 Material Resources, Productivity and the Environment OECD Green Growth Studies (Paris, OECD Publishing)

¹⁷⁴ OECD 2008 Resource Productivity in the G8 and the OECD, A Report in the Framework of the Kobe 3R Action Plan. URL: <https://www.oecd.org/env/waste/resourceproductivityintheg8andtheoecd.htm>

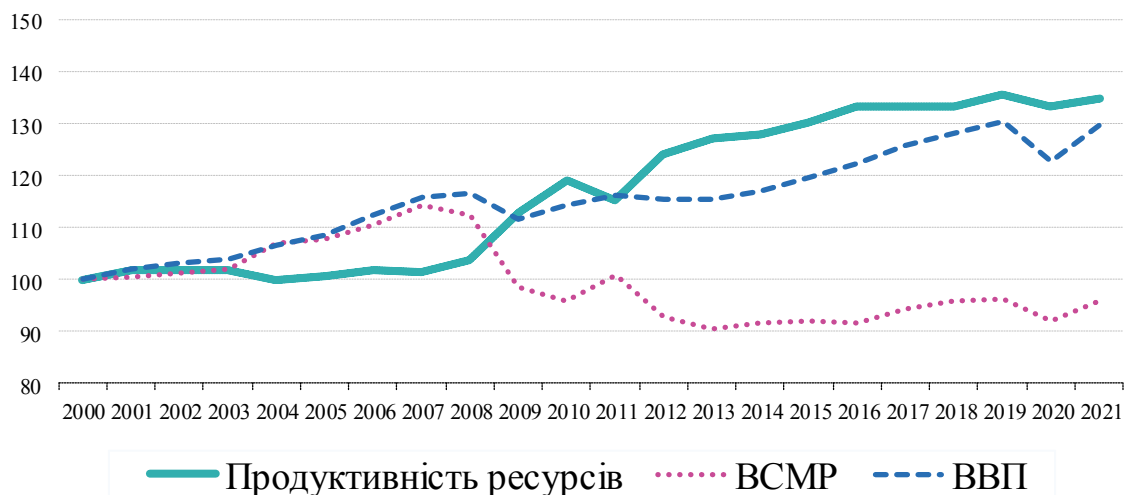
¹⁷⁵ OECD 2008 Recommendation of the Council on material flows and resource productivity, OECD/LEGAL/0358

¹⁷⁶ G8 2008 Environment Ministers Meeting Kobe 3R Action Plan. URL: <http://www.g7.utoronto.ca/environment/env080526-3R.html>

важливо оскільки забезпечення сталого розвитку передбачає максимізацію продуктивності ресурсів при мінімізації ресурсомісткості.

Аналіз результатів оцінювання продуктивності ресурсів в ЄС (рис. 7.2) за діючою методикою засвідчив, що динаміка показника продуктивності ресурсів в ЄС не є стабільною і свідчить про:

- домінування частки неметалічних матеріалів в структурі ВСМР. Так, у 2021 році, питома вага неметалічних матеріалів становила 53% при частках біомаси, енергоносіїв та руд 23%, 18% та 6% відповідно¹⁷⁷.
- зростання продуктивності ресурсів на фоні висхідної тенденції динаміки ВВП та нестабільної динаміка ВСМР. Упродовж 2000 – 2021 років спостерігаємо два піки низхідних тенденцій продуктивності, які пов'язані з наслідками економічних криз 2008 року та пандемією COVID-19.

* ВВП у постійних цінах (реальний ВВП)

Рис. 7.2. Продуктивності ресурсів в ЄС у 2000-2021 рр.

Джерело: ¹⁷⁸

Додамо, що у період 2000-2008 років фіксуємо паралельне зростання ВВП та ВСМР, що відповідним чином відображалось у стабільності показника продуктивності ресурсів за цей період. Фінансова криза 2008 року спровокувала зміни у динаміці усіх вищезгаданих показників, відбулось різке скорочення споживання на фоні відносно незначного зниження показника ВВП. Це позитивно вплинуло на динаміку показника продуктивності ресурсів і до

¹⁷⁷ Eurostat Statistics Explained 2022 Material flow accounts and resource productivity. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Material_flow_accounts_and_resource_productivity#Resource_productivity

¹⁷⁸ Eurostat Statistics Explained 2022 Resource productivity statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Resource_productivity_statistics#Variation_of_resource_productivity_across_EU_Member_States

2010 року він зріс на 15%. Відповідно до даних звітів G7 та ОЕСР, фінансова криза 2008 року призвела до зниження показників добувної промисловості практично у всіх країнах-членах ЄС¹⁷⁹. До того ж відбулось падіння купівельної спроможності громадян-резидентів, а, відповідно, падіння попиту на ресурси як такі. У період 2008-2016 років спостерігалось зростання ВВП країн-членів ЄС та низхідна динаміка показника ВСМР (окрім 2011 року), що, відповідно, спровокувало короткотермінове зниження рівня продуктивності ресурсів. Впродовж 2016-2019 років відбувалося зростання усіх трьох показників. Варто відзначити, що вплив кризи, викликані пандемією COVID-19, був відмінним від кризи 2008 року: Зниження показника продуктивності ресурсів в ЄС було незначним у порівнянні з попереднім кризовим періодом. Вже за період 2000-2021 рік рівень продуктивності ресурсів в ЄС виріс на 35%¹⁸⁰.

Аналізуючи показник продуктивності ресурсів в ЄС, відмічаємо значний рівень диференціації цього показника в країнах-членах ЄС (табл.7.1).

Таблиця 7.1

Продуктивності ресурсів в країнах-членах ЄС

		ВВП _{СКС} на душу населення	ВСМР на душу населення	Продуктивність ресурсів	
		(СКС на душу населення)	(тонн на душу населення)	(СКС на кг)	(Індекс EU = 100%)
EU	Європейський Союз	32 334	14,1	2,3	100,0
NL	Нідерланди	42 344	7,4	5,7	249,8
LU	Люксембург	89 661	25,1	3,6	157,5
IT	Італія	30 636	8,9	3,4	150,2
IE	Ірландія	71 186	22,4	3,2	139,0
FR	Франція	33 734	10,9	3,1	136,3
ES	Іспанія	27 214	9,1	3,0	130,0
BE	Бельгія	39 251	14,0	2,8	123,1
MT	Мальта	31 955	11,8	2,7	119,0
DE	Німеччина	38 630	14,2	2,7	118,5
SI	Словенія	29 103	12,7	2,3	99,7
EL	Греція	20 878	9,8	2,1	92,8
AT	Австрія	38 936	19,1	2,0	89,2
CZ	Чехія	29 498	15,5	1,9	83,1

¹⁷⁹ OECD 2008 Recommendation of the Council on material flows and resource productivity, OECD/LEGAL/0358

¹⁸⁰ Eurostat Statistics Explained 2022 Material flow accounts and resource productivity. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Material_flow_accounts_and_resource_productivity#Resource_productivity

SK	Словаччина	22 016	11,9	1,9	81,0
DK	Данія	43 300	25,2	1,7	75,0
SE	Швеція	40 145	25,1	1,6	70,2
HU	Угорщина	24 529	15,3	1,6	70,0
LV	Латвія	23 007	14,5	1,6	69,0
CY	Кіпр	28 392	19,0	1,5	65,6
PT	Португалія	23 970	16,9	1,4	61,8
PL	Польща	24 961	18,0	1,4	61,0
LT	Литва	28 399	21,2	1,3	58,7
FI	Фінляндія	36 495	35,0	1,0	45,6
EE	Естонія	28 155	29,4	1,0	41,8
RO	Румунія	23 529	29,0	0,8	35,5
BG	Болгарія	17 849	22,4	0,8	34,7
CH	Швейцарія	47 933	10,5	4,6	199,4
IS	Ісландія	35 671	15,0	2,4	103,7
NO	Норвегія	41 858	23,7	1,8	77,1
TR	Туреччина	18 466	10,6	1,7	75,8
AL	Албанія	9 524	7,9	1,2	52,9
BA	Боснія і Герцеговина	10 104	11,2	0,9	39,2
RS	Сербія	12 758	19,0	0,7	29,3

Джерело: ¹⁸¹

Як бачимо, найбільш високою продуктивність ресурсів у 2021 році була в Нідерландах ($\approx$ у 2.5 рази вище за середній), Люксембурзі та Італії ($\approx$ у 1.5 рази вище за середній). Найбільш близьким до середнього значення продуктивності ресурсів в ЄС (2.3 СКС/кг) виявився показник Словенії, а в Данії, Швеції та Угорщині він становив орієнтовно три чверті від середнього показника по ЄС. Найнижчою продуктивність ресурсів у 2021 році була у Болгарії та Румунії ($\approx$ у 3 рази менше за середній). Враховуючи значну диференціацію країн-членів ЄС за рівнем продуктивності ресурсів, вважаємо за доцільне виокремити 4 групи країн (табл. 7.2).

Аналіз виокремлених груп країн дозволяє зробити висновок про інтенсивний тип економічного зростання країн групи I та екстенсивний в країнах групи IV. Розподіл сформованих груп країн за рівнем продуктивності ресурсів представлено на рисунку 7.3.

¹⁸¹ Eurostat Statistics Explained 2022 Resource productivity statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Resource_productivity_statistics#Variation_of_resource_productivity_across_EU_Member_States

Середня продуктивність ресурсів в країнах-членах ЄС
Групування країн ЄС за рівнем продуктивності використання ресурсів

Група	Країни	Середній ВВП _{СКС} (СКС на душу населення)	Середнє ВСМР (тонн на душу населення)	Середня продуктивність ресурсів
I	Нідерланди, Люксембург, Італія, Ірландія, Франція, Іспанія, Бельгія, Мальта, Німеччина	44 957	13,8	3,4
II	Словенія, Греція, Австрія, Хорватія, Чехія, Словаччина	27 168	13,4	2
III	Данія, Швеція, Угорщина, Латвія, Кіпр, Португалія, Польща, Литва	29 588	19,4	1,5
IV	Фінляндія, Естонія, Румунія, Болгарія	26 507	29	0,9

Джерело: ¹⁸²

- I – Країни, де показник продуктивності ресурсів є вищим від загальноєвропейського (> 100 %); Зокрема, до даної групи увійшли всі країни-члени ЄС, що входять до G7 та країни Бенілюксу.
- II – Країни, де показник продуктивності ресурсів є близьким до загальноєвропейського (80-100 %);
- III – Країни, де показник продуктивності ресурсів є нижчим від загальноєвропейського (60-80 %);
- IV – Країни, з низьким рівнем продуктивності ресурсів по відношенню до загальноєвропейського рівня (< 60 %).

Показник продуктивності ресурсів України розрахований за європейською методикою у 2021 році становив 0,47€/кг, що свідчить про приналежність України до групи країн з екстенсивним типом розвитку. Зазначимо, що в структурі ВСМР нами враховувалися руди та концентрати залізні агломеровані, енергоносії (вугілля кам'яне, нафта сира, газ природний, торф), неметалічні матеріали (піски будівельні; вапняк, флюс вапняковий та інший вапняковий камінь; інший камінь дроблений, який використовується як наповнювач бетону а також для дорожнього покриття та подібних цілей; глини; гіпс і ангідрит; піски кременисті та кварцові; крейда; крихта, гранули та порошок з травертину, екаусину, граніту, порфіру, базальту, пісковика та

¹⁸²Eurostat Statistics Explained 2022 Resource productivity statistics. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

іншого каменю; каолін; сіль кам'яна) та біомаса (культури зернові та зернобобові, буряк цукровий, соняшник, соя, ріпак і кольза, картопля, культури овочеві, коренеплоди кормові, кукурудза кормова, трави однорічні на сіно, трави багаторічні на сіно, культури плодові та ягідні, виноград, льон, м'ясо, молоко.

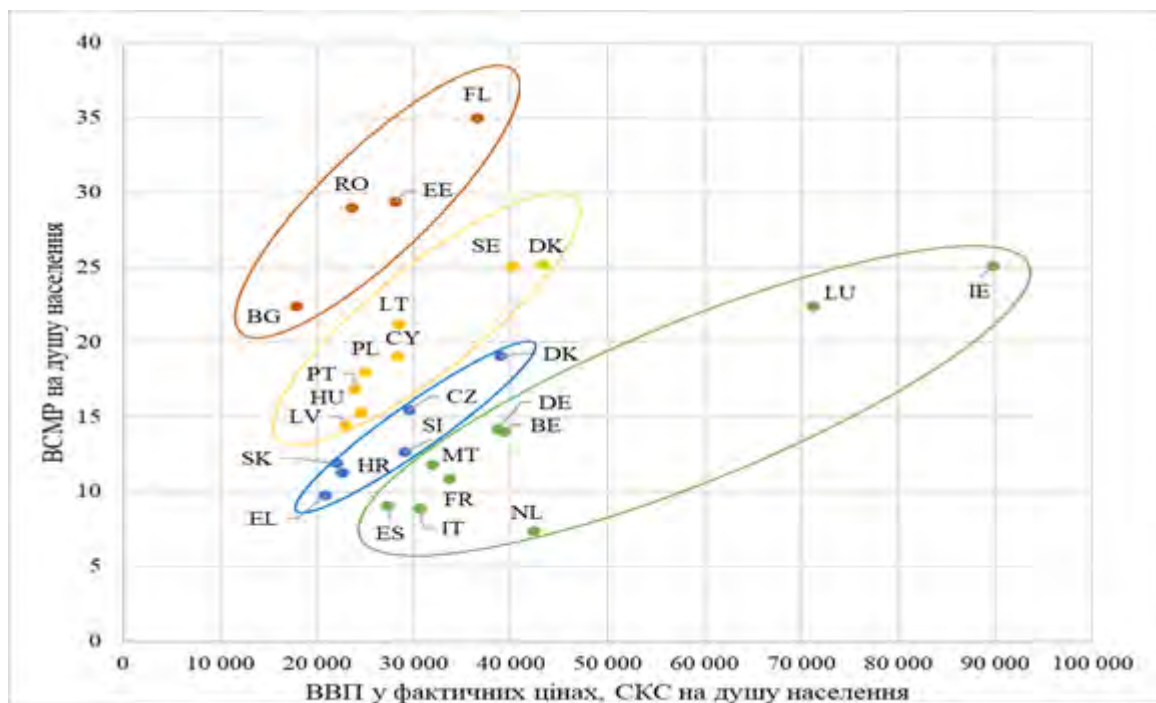

Рис.7.3. Розподіл країн ЄС за рівнем продуктивності ресурсів у 2021 році
Джерело: розраховано автором на основі ¹⁸³¹

За період 2017-2022 років показник продуктивності ресурсів в Україні збільшився на 38% і був найвищим у 2020 році (табл. 7.3). Така ситуація була зумовлена зростанням ВВП країни та падінням ВСМР, спровокованого пандемією COVID-19.

Таблиця 7.3

Продуктивність ресурсів в Україні у 2017-2020 роках

Україна	2017	2018	2019	2020
ВВП, млрд грн	2981,2	3560,3	3977,2	4191,9
ВСМР, млн тонн	294,2	308,8	305,4	289,1
Продуктивність ресурсів, грн на кг	10,1	11,5	13,0	14,5
Середньорічний курс євро	30	32,1	28,6	30,8
Продуктивність ресурсів, € на кг	0,34	0,36	0,45	0,47

Джерело: ^{184 185 186}

¹⁸³ Eurostat Statistics Explained 2022 Resource productivity statistics. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

Отже, оцінювання продуктивності ресурсів регіонів України у відповідності до європейської практики має стати важливим завданням на шляху реалізації євроінтеграційних реформ. Запровадження моніторингу продуктивності ресурсів регіонів України дозволить виявити переваги і недоліки кожного регіону у питанні продуктивності ресурсів; оцінити поточний стан досягнення цілей сталого розвитку; здійснити порівняльну характеристику між регіонами задля виявлення проблем використання їх ресурсного потенціалу. Однак, передумовою створення подібної системи моніторингу має бути вдосконалення системи статистичних показників, зокрема щодо обліку зовнішньої торгівлі у натуральних показниках, оскільки значна частка продукції, що виробляється орієнтована на експортні ринки, і не може бути зарахована до внутрішнього споживання ресурсів.

¹⁸⁴ State Statistics Service of Ukraine 2021 Statistical yearbook of Ukraine for 2020 ed I Verner
URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020_e.pdf

URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zv_vvp_2020.pdf

¹⁸⁶ National Bank of Ukraine 2022 Official hryvnia exchange rate against foreign currencies (period average)
URL: <https://bank.gov.ua/en/markets/exchangerates>

Інформація про авторів:

Шульц Світлана Леонідівна, д.е.н., проф., завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; професор кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка; <https://orcid.org/0000-0002-5603-5603>.

Мокій Анатолій Іванович, д.е.н., проф., провідний науковий співробітник ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; <https://orcid.org/0000-0001-8455-1421>.

Максимчук Максим Віталійович, д.е.н., с.н.с. д.е.н., проф., провідний науковий співробітник ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; професор кафедри соціокультурного менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка; <https://orcid.org/0000-0001-5177-539X>.

Лисяк Наталія Михайлівна, д.е.н., с.н.с. відділу регіональної економічної політики ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; професор кафедри економіки і маркетингу Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»; <https://orcid.org/0000-0002-8228-016X>.

Попадинець Назарій Миколайович, д.е.н., старший дослідник; с.н.с. відділу регіональної економічної політики ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; доцент кафедри економіки та маркетингу, заступник директора з науково-педагогічної роботи Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»; <https://orcid.org/0000-0002-7556-6135>.

Луцків Олена Миколаївна, к.е.н., с.н.с.; старший науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; <https://orcid.org/0000-0002-8919-6761>.

Карп'як Марія Олександрівна, к.е.н., с.н.с.; старший науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; <https://orcid.org/0000-0003-2892-4806>.

Войтенко Ольга Артурівна, провідний інженер відділу регіональної економічної політики ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; аспірантка; <https://orcid.org/0000-0002-0888-3974>.

Янович Арсеній Віталійович, провідний інженер відділу регіональної економічної політики ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; аспірант; <https://orcid.org/0000-0002-9039-2735>.